

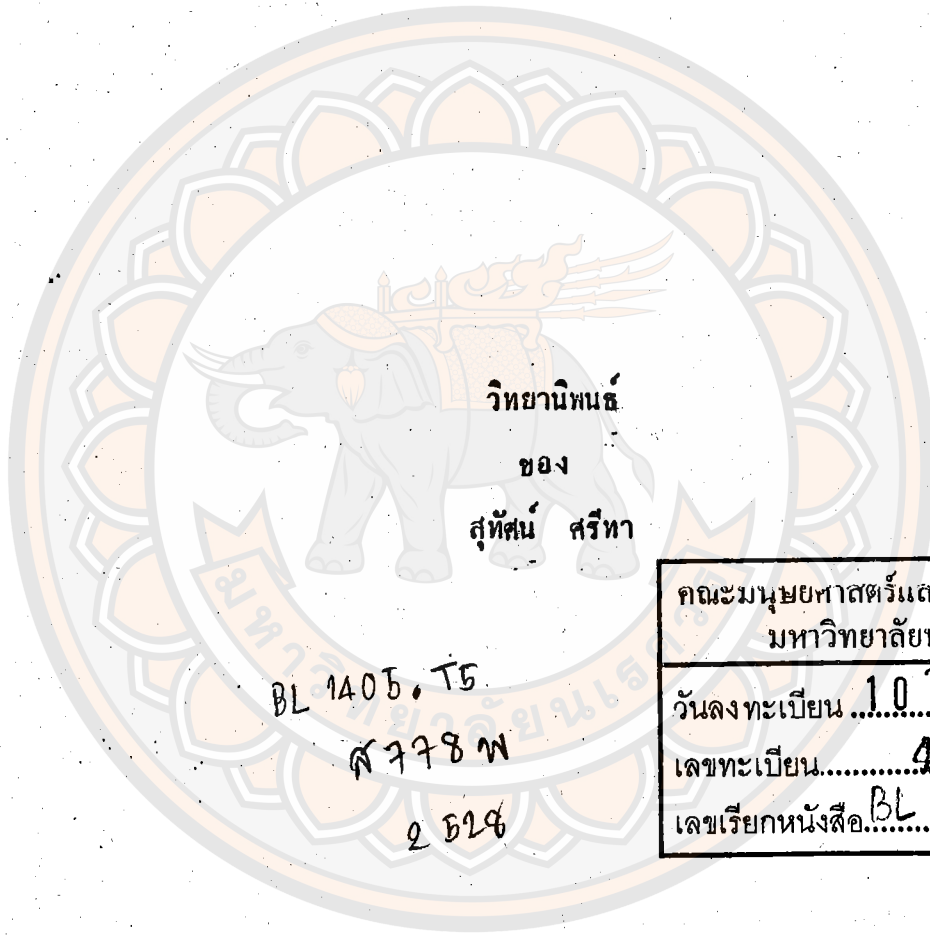
อภิธานพจนานุกรม

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

พุทธศาสนาในสังคมไทย

1412 5574

วิทยานิพนธ์
ของ
สุทัศน์ ศรีทา

BL 1405. T5
ศ 778 พ
2 528

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรัตนนคร	
วันลงทะเบียน	10 พ.ย. 2543
เลขทะเบียน	431248
เลขเรียกหนังสือ	BL 1405. T5

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

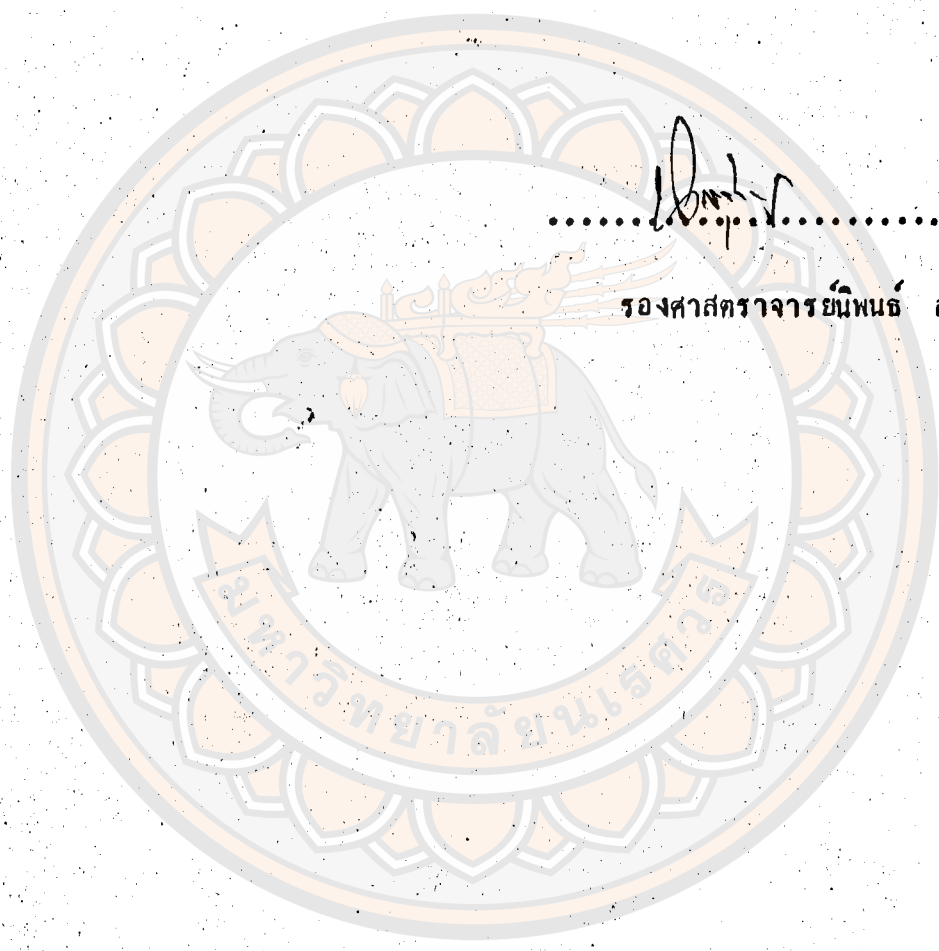
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

ธันวาคม 2528

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำวันนี้สิด ไคพิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้วเห็นสมควรรับเป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

..........อาจารย์ที่ปรึกษา
รองศาสตราจารย์พนธ์ สุขสวัสดิ์

ประกาศคุณูปการ

งานการศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เป็นผลมาจากผู้เขียนได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากรองศาสตราจารย์นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ ที่กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา โดยให้ข้อคิดเห็น แนะนำ พร้อมทั้งใ้ข้อมูลและแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆมาโดยตลอด ทำให้ผู้เขียนดำเนินงานไปด้วยความเรียบร้อย ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์เป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

คุณค่าแห่งความดีของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนขอมอบให้แก่คุณพ่อ คุณแม่ผู้ซึ่งเป็นกำลังใจ และปรารถนาที่จะ เห็นความสำเร็จทางการศึกษาของผู้เขียน

อนึ่งหากผู้สนใจพบเห็นข้อผิดพลาดที่อาจปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนขอน้อมรับคำวิจารณ์ด้วยความเต็มใจยิ่ง

สุทัศน์ ศรีทา

พุทธศาสนาในสังคมไทย

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

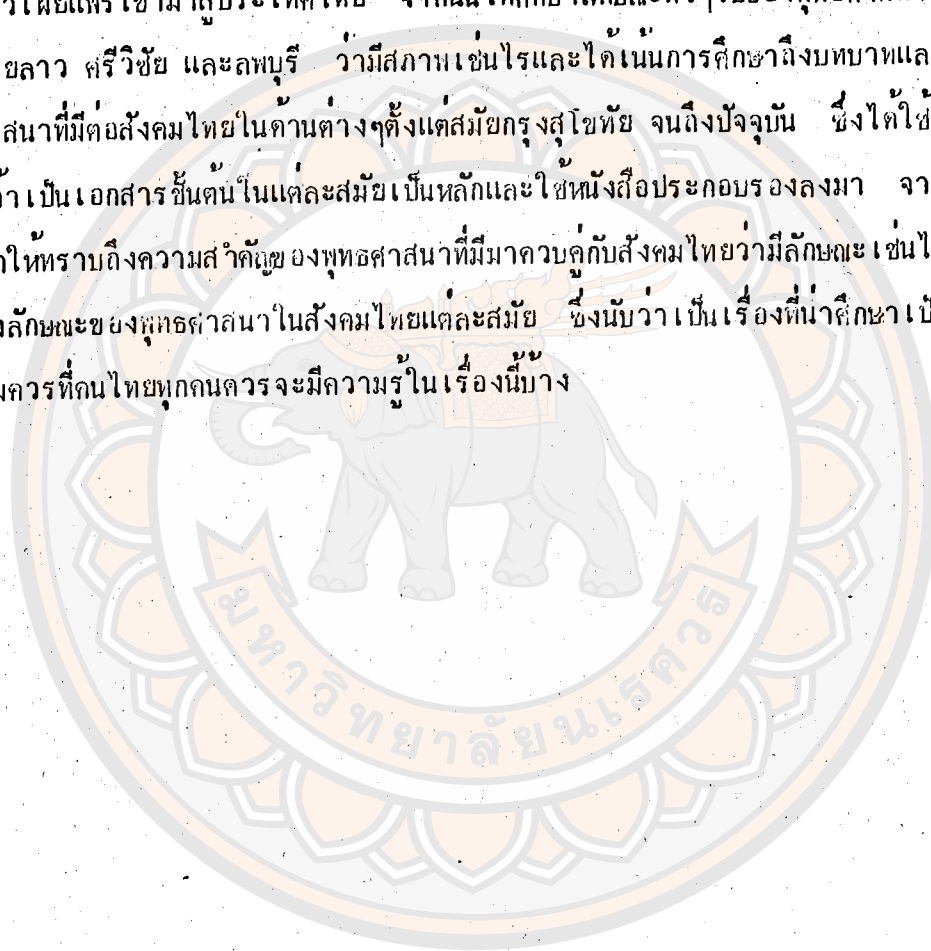
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

ธันวาคม 2528

บทคัดย่อ

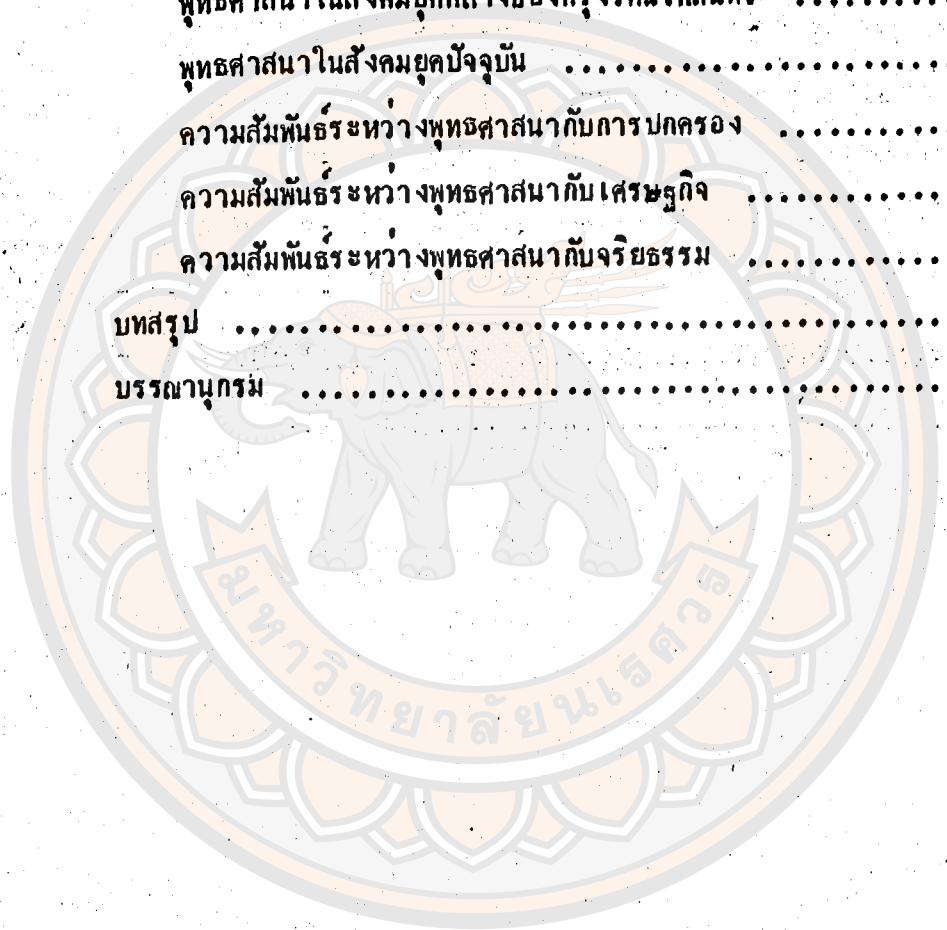
ภาคนี้หนังสือฉบับนี้ ได้ศึกษาถึงลักษณะของพุทธศาสนาในสังคมไทยว่าพุทธศาสนามีบทบาทและอิทธิพลอย่างไรบ้างต่อสังคมไทย โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่สมัยกำเนิดของพุทธศาสนาในประเทศอินเดียแล้วเผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทย จากนั้นได้ศึกษาถึงลักษณะต่างๆไปของพุทธศาสนาในดินแดนทวาราวดี อายลาว ศรีวิชัย และลพบุรี ว่ามีสภาพเช่นไรและได้เน้นการศึกษาถึงบทบาทและหน้าที่ของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยในค่านต่างๆตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย จนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้ใช้เอกสารศึกษาค้นคว้าเป็นเอกสารชั้นต้นในแต่ละสมัยเป็นหลักและใช้หนังสือประกอบรองลงมา จากการศึกษาค้นคว้าทำให้ทราบถึงความสำคัญของพุทธศาสนาที่มีมาควบคู่กับสังคมไทยว่ามีลักษณะเช่นไร ทำให้เข้าใจถึงลักษณะของพุทธศาสนาในสังคมไทยแต่ละสมัย ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง และสมควรที่คนไทยทุกคนควรมีความรู้ในเรื่องนี้บ้าง

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	1
ความมุ่งหมายของการศึกษา	3
ความสำคัญของการศึกษา	3
ขอบเขตของการศึกษา	4
วิธีการศึกษาค้นคว้า	4
แหล่งที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า	4
1 กำเนิดและวิวัฒนาการของพุทธศาสนา	5
กำเนิดพุทธศาสนา	5
การนำพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย	7
ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท	13
ลัทธิมหายาน	14
ลัทธิหินยานอย่างพุททาม	16
ลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์	17
2 พุทธศาสนา ก่อนสมัยสุโขทัย	20
สมัยอาณาจักรอโยธยา	20
สมัยอาณาจักรทวารวดี	22
สมัยอาณาจักรศรีวิชัย	25
สมัยอาณาจักรลพบุรี	32
3 บทบาทของพุทธศาสนาในสังคมไทยก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	37
พุทธศาสนาในสังคมกรุงสุโขทัย	37
พุทธศาสนาในสังคมสมัยลพบุรี	46
พุทธศาสนาในสังคมสมัยอยุธยา	50

บทที่	หน้า
พุทธศาสนาในสังคมสมัยกรุงธนบุรี	61
4 บทบาทของพุทธศาสนาในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	72
พุทธศาสนาในสังคมยุคแรกของกรุงรัตนโกสินทร์	72
พุทธศาสนาในสังคมยุคกลางของกรุงรัตนโกสินทร์	92
พุทธศาสนาในสังคมยุคปัจจุบัน	101
ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการปกครอง	103
ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ	108
ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับจริยธรรม	113
บทสรุป	116
บรรณานุกรม	120

บทนำ

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาหรือเทศน์ครั้งแรก เมื่อ ก่อนพุทธศักราช 45 ปี ณ ชมพูทวีป ซึ่งปัจจุบันคือ อินเดีย เนปาล และปากีสถาน โดยพระองค์ท่าน ประสูติก่อนพระพุทธศาสนา 80 ปี¹ มีพระนามว่า " พระโคตมพุทธเจ้า "หรือ" สิทธัตถโคตม "²

การที่ท่านคิดหลักธรรมขึ้นมาเพื่อเป็นการปฏิรูปแนวความคิด ความเชื่อ ของชาวชมพูทวีป ในสมัยนั้นให้ดีขึ้น³ เพราะสภาพสังคมในสมัยนั้นมีลักษณะที่ยิ่งเหยียงสับสนวุ่นวายตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพวกพราหมณ์และชนชั้นที่มั่งคั่งร่ำรวย ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคทางสังคม กล่าวคือชนชั้นที่มั่งคั่งร่ำรวยด้วยอำนาจและทรัพย์สินจะใช้ชีวิตไปในทางฟุ้งเฟ้อ แสวงหาความสุขสำราญมิวายในอำนาจ พยายามผูกขาด จำกัด อำนาจและความเชื่อต่างๆ ที่เด่นชัดคือ เรื่องวรรณะที่ให้แบ่งชั้นของคนออกไปโดยชาติกำเนิด และพวกพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการปกครอง พิธีกรรมต่างๆนั้นเป็นผู้กำหนดชะตาของประชาชนไว้ทุกๆเรื่อง นอกจากนี้ยังเกิดมีศาสนาเจ้าลัทธิต่างๆอุบัติขึ้นมากมายพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นในท่ามกลางของสภาพสังคมที่สับสนวุ่นวายนี้ เพื่อที่จะปลดปล่อยมนุษยชาติให้หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการของกิเลสทั้งปวง

หลักธรรมที่ทรงแสดงนั้น ปรากฏว่าเป็นสังฆธรรมและเป็นสากล สามารถนำไปใช้กับบุคคลทุกวรรณะ ทุกเพศ ทุกวัย ทุกยุค ทุกประเทศ ดังเช่นพระเจ้าอโศกมหาราช มหาราชาที่ยิ่งใหญ่ของอินเดียซึ่งยอมรับหลักธรรมของพุทธศาสนาแล้วทรงละ เลิกพระอุปนิสัยอันดुरร้ายเสียสิ้น กลับมายึดมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนาและได้นำเอาหลักธรรมของพุทธศาสนาไปใช้ในการปกครองประเทศเรียกว่า " ระบบการปกครองโดยธรรมาธิปไตย "⁴

¹สมเด็จพระญาณสังวร พุทธศาสนากับสังคมไทย หน้า 1

²ธิตติมา พิทักษ์ไพรวิน ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ หน้า 74

³สุพัตรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรม:ค่านิยม:ครอบครัว:ศาสนา:ประเพณี หน้า 112

⁴กรมการศาสนา ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 2 หน้า 199

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเป็นกษัตริย์ที่สำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ โดยพระองค์ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกในการทำสังคายนาครั้งที่ 3¹ ผลของการทำสังคายนาครั้งนี้ พระองค์ได้จัดส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาในแคว้นแคว้นและประเทศต่างๆ รวมทั้งหมด 9 สาย² แม้แต่ประเทศไทยซึ่งอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิยังได้รับพุทธศาสนาในรัชกาลของพระเจ้าอโศกมหาราชด้วย กล่าวคือ สมณทูตสายที่ 8 ในบรรดาสมณทูตทั้งหมด 9 สายนั้น ได้แก่ พระโสณะเถระ กับพระอุตระเถระ ได้นำเอาพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในอาณาจักรสุวรรณภูมิ ดังปรากฏในจดหมายของจีนว่า "ทราวตี"³ สันนิษฐานว่าได้แก่จังหวัดนครปฐม เพราะมีโบราณวัตถุและโบราณสถานต่างเป็นประจักษ์พยานอยู่เช่น พระปฐมเจดีย์ และสิลารูปพระธรรมจักร เป็นต้น

คนไทยได้รับนับถือพระพุทธศาสนาตลอดเวลาช้านาน สังคมไทยทุกระดับได้รับหลักในพระพุทธศาสนาเข้ามาไว้มากจนกล่าวได้ว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้มาเป็นหลักปฏิบัติที่เป็นเนื้อหาสำคัญของคนไทยบังเกิดเป็นระบบเชื่อดือ ระบบความเคารพนับถือเชื่อฟัง ระบบตั้งสังคมขึ้นด้วยการปฏิบัติหน้าที่เกื้อกูลต่อกัน ระบบความประพฤติ ระบบการปกครอง ระบบความเป็นไทย ซึ่งเป็นไทยแท้ตนตลอดมา⁴

พุทธศาสนาได้ขุบยอมชีวิตจิตใจของชาวไทยเราให้ก่อปรด้วยความเมตตา มีขันติอย่างยิ่ง รักความเป็นอิสระ ไม่ชอบอยู่ใต้อาณัติใคร อีกทั้งมีความอ่อนโยน ใจกว้างขวาง คบได้กับทุกชาติทุกภาษา โดยปราศจากการรังเกียจเจียดฉันทใดๆ⁵ จึงทำให้เมืองไทยเราเป็นแดนแห่งสันติสุข

¹เกรียงศักดิ์ พิทยานะ ไทย 5 ยุค หน้า 71

²กรมการศาสนา ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 2 หน้า 202

³เกรียงศักดิ์ พิทยานะ ล.ค. หน้า 64

⁴เฉลิม จันปฐมวงศ์ และคณะ ประวัติศาสตร์สังคมไทย หน้า 221-222

⁵เส้าอ่อน สุภโสภณ พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 2

อย่างแท้จริงปราศจากการแทรกแซงที่ดูเผื่อครั้นแรง เชียงประเทศอื่นๆทั้งหลาย และด้วยคุณธรรมอันประเสริฐที่ชาติไทยเราได้รับถ่ายทอดมาแต่พระพุทธศาสนานี้เอง ได้บันดาลให้ชาติบ้านเมืองของเรารอดพ้นจากภยันตรายต่างๆ คำรณความเป็นเอกราชมาได้จนถึงปัจจุบันนี้

สังคมไทยได้นำหลักธรรมทางพุทธศาสนาไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันและยังนำสิ่งที่มีคุณค่าของศาสนาอื่นๆ มาใช้ผสมผสานกับหลักธรรมของพุทธศาสนาอีกด้วย¹ เช่น พิธีกรรมของศาสนา (ขึ้นบ้านใหม่ ศาลพระภูมิ ฯลฯ) หรือลัทธิขงจื้อ(การยกย่องบรรพบุรุษ การแสดงความกตัญญูต่อบุพการีพระคุณ)

ดังกล่าวนำแล้ว ผู้เขียนเห็นว่าการศึกษาเรื่อง "พุทธศาสนาในสังคมไทย" นี้จะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีบทบาทต่อสังคมไทย ตั้งแต่อดีตกาลถึงสมัยปัจจุบันได้อย่างชัดเจนขึ้น ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ จริยธรรม การดำเนินชีวิตในสังคมของคนไทยในประวัติศาสตร์ความเป็นชาติไทย

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาดังความสำคัญของพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาดังกำเนิดและพัฒนาการของพุทธศาสนาในประเทศไทย
3. เพื่อศึกษาดังโครงสร้างและวิวัฒนาการของสังคมไทยกับความผูกพันระหว่างพุทธศาสนา
4. เพื่อศึกษาดังบทบาทและหน้าที่ของพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินชีวิตของคนไทย
5. เพื่อศึกษาดังคุณค่าของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยในฐานะที่พุทธศาสนา เป็นศาสนา

ประจำชาติ

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ผลของการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินชีวิตในสังคมของคนไทย

- 2. ผลของการศึกษาจะทำให้เข้าใจถึงสภาพและลักษณะของพุทธศาสนาในสังคมไทยสมัยต่างๆ
- 3. ผลของการศึกษาจะทำให้เข้าใจถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาประจำชาติ เป็นบ่อเกิดของขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย ค่านิยม และวิถีชีวิตของคนไทย
- 4. ผลของการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้จะเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจทางด้านประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในประเทศไทย และสามารถนำไปใช้ประกอบการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยได้

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

- 1. ศึกษาถึงการอุบัติขึ้นของพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย
- 2. ศึกษาเรื่องราวของพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทย
- 3. ศึกษาถึงลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนาในดินแดนทวาราวดี อ้ายลาว ศรีวิชัย ลพบุรี

เพื่อเป็นพื้นฐานของการศึกษาในสมัยต่อมา โดยเน้นการศึกษาถึงบทบาท และหน้าที่ ของพุทธศาสนา ซึ่งเปรียบเสมือนผู้คุมวิถีชีวิตของคนไทย เรื่อยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบันนี้

วิธีการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้า เรื่องนี้จะใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และการศึกษาทางสังคมวิทยาศาสนา (จะศึกษาพิจารณาถึงบทบาท หน้าที่ของศาสนาที่มีต่อสังคม) แล้วนำเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description) โดยใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานขั้นต้น (Primary Sources) และหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบการศึกษาค้นคว้า

แหล่งที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

- 1. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก
- 2. ห้องประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก
- 3. หอสมุดประชาชน จังหวัดพิษณุโลก
- 4. แหล่งอื่นๆ เท่าที่จำเป็น

กำเนิดและวิวัฒนาการของพุทธศาสนา

กำเนิดพุทธศาสนา

เพื่อสะดวกในการศึกษาถึงการกำเนิดของพระพุทธศาสนา จะขอย้อนกล่าวถึงลักษณะสภาพสังคมของอินเดียในสมัยพุทธกาล เพราะจะเป็นการง่ายต่อการเข้าใจถึงแนวความคิดขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสัจธรรมและสากล

สภาพสังคมในสมัยพุทธกาลของอินเดีย ซึ่งเป็นสถานที่อุบัติขึ้นของพุทธศาสนาสมัยที่พระสิทธัตถกุมาร ผู้ต่อมาคือพระบรมศาสดาของชาวพุทธทั้งหลายนั้น เต็มไปด้วยความสับสนวุ่นวาย ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพราหมณ์ ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคทางสังคม

เนื่องจากสภาพการณ์ของอินเดียสมัยนั้น กำลังก้าวสู่ยุคแห่งความเจริญก้าวหน้ามีความเจริญรุ่งเรืองเฟื่องฟูทั้งในด้านความคิดและกิจการ. รัฐต่างๆกำลังแผ่อำนาจขยายอาณาเขตช่วงชิงดินแดนกันและกัน การคมนาคมติดต่อค้าขายระหว่างแคว้นต่างๆเป็นไปอย่างกว้างขวาง การศึกษา ศิลปวิทยาก็แพร่หลาย ผู้ประกอบการพาณิชย์กรรมและเสี่ยงโชคในการค้าขายก็ประสบความสำเร็จ มั่งคั่งร่ำรวย กลายเป็นเศรษฐี มหาเศรษฐี เบียดผู้มีอำนาจมีอิทธิพลเคียงคู่กับชนชั้นปกครอง¹ ชนชั้นที่มั่งคั่งร่ำรวยด้วยอำนาจและทรัพย์สินเหล่านี้ส่วนมากจะใช้ชีวิตในทางฟุ้งเพื่อแสวงหาความสุขสำราญ มัวเมาในอำนาจ และโภคทรัพย์ของคน² พร้อมทั้งชวนชวายใส่ใจแต่จะแสวงหาอำนาจและเพิ่มพูนอิศ- ทรัพย์ให้มากขึ้นโดยไม่รู้จักพอ ยิ่งกว่านั้นยังผูกขาดทั้งอำนาจและความเชื่อถือต่างๆ เช่น เรื่องวาระ ที่ให้แบ่งชั้นของคนออกไปโดยชาติกำเนิดเป็นต้น มนุษย์กำลังจะแยกห่างจากกัน ชาติความเมตตากรุณา ต่อกันทอดทิ้งหลงลืม ไม่เหลียวแล ชาติความเห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น เพราะสังคมกำลังขยายผู้คนก็มอง

¹ กรมการศาสนา คู่มือการศึกษาวิชาประวัติพระพุทธศาสนาสำหรับเยาวชน ตอน 4 (ชั้น ม.4-5-6)

ไปแต่ข้างหน้า สนใจแต่กับสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นความหวังใหม่ๆ มักมองแต่โอกาสที่เกี่ยวข้องกับตน¹

ส่วนทางด้านจิตใจ อินเดียนได้ชื่อว่าเป็นดินแดนต้นกำเนิดศาสนาและลัทธิต่างๆ² ครั้นถึงยุคความเจริญและความเปลี่ยนแปลง การคิดค้นหาหลักความเชื่อถือ เพื่อสนองความต้องการทางสติปัญญาก็แพร่หลายมากขึ้น เกิดมีศาสนาเจ้าลัทธิอุบัติขึ้นมากมาย บางพวกก็พัฒนาความเชื่อถือและข้อปฏิบัติในศาสนาของตนให้พ้นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเพื่อเกิดผลประโยชน์แก่ตนมากขึ้น³ เช่น คิดพัฒนาพิธีบูชาโยชยายาให้วิจิตรพิสดารเพื่อให้เจ้านายเศรษฐี และมหาเศรษฐีผู้กำลังแสวงหาอำนาจและโภคทรัพย์ได้ประกอบอย่างสมใจ เพื่อเพิ่มพูนลาภสักการะให้แก่ผู้ประกอบพิธีอีกพวกหนึ่งจะเกิดความเบื่อหน่ายไม่เห็นสาระของชีวิตที่เวียนว่าย หมกมุ่นอยู่ด้วยอำนาจและทรัพย์สมบัติจึงออกบวชเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นให้แก่ตน ด้วยหวังจะสำเร็จอยู่เหนือโลกียสุข ซึ่งเป็นชีวิตที่ตรงข้ามกับวิถีชีวิตในโลกนี้⁴ เช่นการบำเพ็ญตบะ ประพฤติวัตรทรมาณตนด้วยวิธีต่างๆ เกิดมีทฤษฎีและปรัชญาต่างๆมากมาย เช่นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง พระผู้เป็นเจ้ามีหรือไม่มี เป็นต้น

ในภาวะการณ์ที่ยุ่งเหยิงและวุ่นวายเช่นนี้เรียกว่า สมัยพราหมณ์ หรือสมัยพราหมณ์เจ้ายศ⁵ เพราะพวกพราหมณ์เป็นผู้มีอำนาจในการปกครอง รวมทั้งพิธีกรรมต่างๆ ประชาชนได้ให้ความเคารพนับถือพราหมณ์ว่าเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนของพระเจ้า เป็นทูตของสวรรค์ เป็นผู้รับใช้ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า เป็นผู้รับไถ่บาปให้ประชาชน ชีวิตของประชาชนขึ้นอยู่กับพราหมณ์ พวกพราหมณ์เป็นผู้กำหนดชะตาของประชาชนไว้ทั้งหมด⁶ เมื่อประชาชนได้รับความเดือดร้อนก็พากันไปหาพราหมณ์เพื่อให้ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์และไถ่บาปให้

¹กรมการศาสนา คู่มือการศึกษาวิชาประวัติพระพุทธศาสนาสำหรับเยาวชน ตอน 4 (ชั้น ม.4-5-6)
หน้า 2

²เฉลิม พงศ์อาจารย์ ประวัติศาสตร์อินเดีย หน้า 5

³สุภัทรดิศ ดิศกุล และสิริวัฒน์ คำวันสา พุทธศาสนาในประเทศไทย (ส.042) หน้า 2

⁴ค.

⁵เฉลิม คำผาย ประวัติศาสตร์อินเดีย หน้า 60

⁶ค. หน้า 55

X พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมาในท่ามกลางบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมของสภาพสังคมที่สับสนวุ่นวายเช่นนี้ เพื่อปลดปล่อยมนุษยชาติให้หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการของกิเลสทั้งปวง เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรไต่ตรัสธรรมเป็นอริยะแล้วทรงแจกจ่ายธรรมนั้น ได้ปฏิเสธการถือชั้นวรรณะ ดียชาติ ถือศักดิ์ ถือตระกูล ตามลัทธิพราหมณ์ที่สั่งสอนกันมา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในสังคม ทรงประกาศความเสมอภาคของมนุษย์และรับรองเสรีภาพของมนุษย์ทั้งหลาย พึงพระพุทธ- วิจารณ์ที่ทรงพระคำรัสไว้ว่า¹

" กำนีติ ชาติ ตระกูล มิได้ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์ กำนีติ ชาติ ตระกูลมิได้ทำให้บุคคลเป็นกษัตริย์ เป็นพ่อค้า ความประพฤติกของบุคคล เป็นเครื่องกำหนดบุคคล ชาติตระกูลมิได้เป็นเครื่องกำหนดความแตกต่างกันของบุคคล"

การนำพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย

พุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อไร และอย่างไร ยังเป็นปัญหาข้อถกเถียงกันไม่รู้จบ การศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้ จำเป็นต้องอาศัยหลักฐานและสิ่งแวดล้อมหลายอย่างประกอบกัน ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะว่า คนไทยในสมัยนั้น ยังไม่ได้รับการศึกษาทางอักษรศาสตร์ดีพอ ทำให้มีผู้นำเทวดา เป็นนักหนังสือน้อย จึงทำให้ประวัติศาสตร์ตอนสำคัญนี้ไม่กระจ่างชัด. ในที่นี้จะขอ ย้อนกลับไปถึงการอพยพของชาวอินเดียออกนอกประเทศในครั้งโบราณก่อนเล็กน้อย ประกอบการศึกษาเรื่องการเข้ามาสู่ประเทศไทยของพุทธศาสนา อินเดียเคยเป็นชาติที่อารยธรรมมานานในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นคนอินเดียจึงอพยพย้ายถิ่นฐานของตนไปสู่ต่างถิ่นเป็นจำนวนมาก พอสรุปสาเหตุได้ ดังนี้²

1. ถูกบีบบังคับทางศาสนา
2. ไปเพื่อประกาศศาสนา
3. ไปเพื่อค้าขาย
4. ไปเพื่อเสี่ยงโชคทางการเมืองและการอาชีพ

¹ เสฐียร พันธรักษ์ ศาสนาเปรียบเทียบ หน้า 170

² สุภัทรดิศ ดิศกุล และสิริวัฒน์ คำวันสา พุทธศาสนาในประเทศไทย (ส.042) หน้า 37

อนึ่งการอพยพครั้งใหญ่ของชาวอินเดียเกิดขึ้นราว พ.ศ. 300 เมื่อกองทัพของพระเจ้า-
อโศกมหาราช ยกไปโจมตีแคว้นกสิงคราษฎร์ ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ติดกับเขา ยทะเลด้านตะวันออกของ
อินเดีย ช่างเมืองกสิงคราษฎร์ตายไปเป็นจำนวนแสน ถูกจับเป็นเชลยจำนวนแสนห้าหมื่น และลง
เรือลพหนีไปสู่ต่างประเทศอีกจำนวนมาก ในกลุ่มผู้อพยพนี้มีกลุ่มหนึ่งที่ลงเรือจำนวนหลายร้อยลำ
แล่นไปมาสู่สุวรรณภูมิ และหมู่เกาะอินโดนีเซีย¹ กลุ่มผู้อพยพเหล่านี้มีทั้งชาวบ้านสามัญ นักปราชญ์-
ราชบัณฑิต และขุนนางผู้ใหญ่เป็นจำนวนมาก ตำนานพื้นเมืองของชาติต่างๆในสุวรรณภูมิมักจะเล่า
ถึงปฐมวงศ์ของตนว่าเป็นชาติยะมาจากชมพูทวีป คนเหล่านี้ได้มาสอนความเจริญให้แก่สุวรรณภูมิ

อย่างไรก็ตามจนกระทั่งเวลานี้เราก้ยังไม่สามารถจะยืนยันได้แน่นอนว่าสุวรรณภูมิอยู่ตรง
ไหน เพราะมีประเทศต่างๆในย่านเขตพสุมคือ พม่า มลายู เขมร และไทย ล้วนแต่อ้างว่าประเทศ
ของตนคือสุวรรณภูมิ ยากที่จะหาข้อยุติที่แน่นอนได้ จึงขอสรุปเอาตามมติของนักปราชญ์ฝ่ายไทย และ
ต่างชาติบางคนที่น่าจะเชื่อถือได้ว่า สุวรรณภูมิในครั้งกระนั้นคงจะเป็นบริเวณตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำ
เจ้าพระยา² คือบริเวณ นครปฐม กาญจนบุรีและสุพรรณบุรี

อนึ่งประมาณปีพุทธศักราช 218 ได้เกิดมีความเคลื่อนไหวทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย
แสดงท่าทีว่าจะขยายตัวออกไปนอกประเทศกล่าวคือ ได้มีการจัดทำสังคายนครั้งที่ 3 ขึ้น ที่โสภการาม
เมืองปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช³ สาเหตุของการจัดทำสังคายน
ครั้งนี้สืบเนื่องมาจากได้มีพวกเดียรถีย์ (พวกนอกศาสนา) - ปลอมเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็น
จำนวนมาก เพราะเห็นแก่ลาภสักการะที่พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ทรงบังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธ
ศาสนาได้พระรชชทานจัดปัจจัยไทยธรรมบำรุงคณะสงฆ์เป็นอันมาก จนพระสงฆ์ในวัดโสภการาม
เกิดแตกแยกเป็นสองฝ่าย เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระจันทรจนาจารย์ (หมายถึงอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ทาง
ศาสนา) กล่าวว่า พวกเดียรถีย์ที่ปลอมเข้ามาบวชในพุทธศาสนา ปะปนอยู่ในหมู่สงฆ์ได้แสดงลัทธิ

¹ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิชญโลก สารคดีมรดกไทย หน้า 282

²สุภัทรทิศ ดิศกุล และสิริวัฒน์ คำวันสา พุทธศาสนาในประเทศไทย (ส.042) หน้า 38

³กรมการศาสนา ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 61

ต่างๆ ของตนว่าเป็นพระในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้จึงต้องจัดทำสังคายนาชำระ
 สະสง่าเป็นการใหญ่กำลังสำคัญในการทำสังคายนาครั้งนั้นคือ พระโมคคัลลิตฺตฺรติสฺสเถระ ได้
 ทูลถวายข้อแนะนำต่อการที่จะกำจัดพวกนอกศาสนาออกไป พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเห็นชอบ
 ด้วย ภายหลังจากที่ได้อำระสังคายนามลทินแห่งพระธรรมวินัยหมดสิ้นไปแล้ว พระโมคคัลลิตฺตฺรติสฺสเถระ
 และพระสงฆ์อีกจำนวนมากได้ร่วมกับพระเจ้าอโศกมหาราชทำการเผยแพร่พระพุทธศาสนาออกไป
 ยังประเทศต่างๆ โดยการจัดส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาในแคว้นแคว้นและประเทศต่างๆ
 รวมทั้งหมด 9 สายดังนี้

1. พระมัชฌันติกเถระ ไปแคว้นแคชเมียร์ และคันธาระอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของ
 อินเดีย ซึ่งได้แก่แคว้นแคชเมียร์ในปัจจุบัน
2. พระมหาเถระไปมหิสสคณฑล อยู่ทางใต้ของแม่น้ำโคธาวารี ซึ่งได้แก่แคว้นไมเซอร์
 ในปัจจุบัน อยู่ทางใต้ของอินเดียติดกับมัทราส
3. พระรักชิตเถระ ไปนวาสิประเทศ อยู่ในเขตกระนะ แคว้นบอมเบย์
4. พระโยนกธัมมรักชิตเถระไปอปรินตชนบท อยู่ริมทะเลอาระเบียนทางทิศเหนือของ
 บอมเบย์
5. พระมหาธรรมรักชิตเถระ ไปहारัญประเทศ ได้แก่ จีนทประเทศทุกวันนี้
6. พระมหารักชิตเถระ ไปโยนกประเทศ ได้แก่ เขตแดนบั๊กเตรียในเปอร์เซียปัจจุบัน
7. พระมัชฌิมเถระ ไปหิมวันตประเทศ ได้แก่เนปาล ซึ่งอยู่ตอนเหนือของอินเดีย
8. พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ ไปสู่สุวรรณภูมิ ได้แก่ไทย พม่า และมอญปัจจุบัน
9. พระมหินทรเถระ ไปประเทศลังกา

พิจารณาถึงการเข้ามาของพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิจากหลักฐานการส่งสมณทูตออกไปเผยแพร่
 พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช ทั้ง 9 สายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ 3 เมื่อปี

พุทธศักราช 218 แล้วพอจะลงความเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาได้แพร่เข้ามาในสุวรรณภูมิ หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ 3 เล็กน้อย เพราะมีหลักฐานยืนยันว่าในบรรดาสถูปะทั้ง 9 สายนั้นมีสถูปะหนึ่ง ซึ่งเป็นสายที่ 8 คือพระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ ได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ทางสุวรรณภูมิ โดยมีศูนย์กลางการเผยแพร่อยู่ในประเทศไทย เพราะถ้าพิจารณาดูโบราณวัตถุประกอบหลักฐานแล้วจะเห็นได้ว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนซึ่งเป็นประเทศไทยทุกวันนี้ได้เริ่มนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่แผ่นดินนี้ยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติอื่นอยู่ อันได้แก่พวกละว้า ซึ่งเป็นชนชาติที่เจริญรุ่งเรืองก่อนชาติใดที่อยู่ในภาคพื้นเดียวกัน ซึ่งมีชอม รามัญ(มอญ) เป็นต้น ละว้าได้ตั้งอาณาจักรขึ้นใหญ่โตเรียกว่า อาณาจักรทวาราวดี¹ มีเมืองนครปฐมเป็นเมืองหลวง การเดินทางของพระเถระ 2 รูปกับคณะ มายังสุวรรณภูมินั้น คงจะมายังเมืองนครปฐมในปัจจุบัน เหตุผลที่เราเชื่อเช่นนั้นก็เพราะมีหลักฐานทางโบราณคดีหลายแห่งที่เป็นประจักษ์พยานอยู่ดังนี้²

1. พระปฐมเจดีย์ องค์เดิมซึ่งอยู่ภายในองค์ปัจจุบันนี้ เป็นทรงโอคว่ำ ยอดเป็นบัลลังก์ มีฉัตรอยู่บน เหมือนกับพระสถูปที่สัญจรประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นศิลปะสมัยหลังพระเจ้าอโศกมหาราช เล็กน้อย แต่ภายหลังอาจเป็นสมัยขอมมีอำนาจในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขอมได้สร้างพระปรางค์ครอบเพิ่มขึ้นอีก ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้โปรดให้สร้างเป็นเจดีย์ใหญ่แบบลังกาครอบองค์เดิมไว้ภายในอย่างที่เรารู้เห็นทุกวันนี้
2. พระประโทนเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์เก่าในยุคเดียวกับพระปฐมเจดีย์ ตั้งอยู่ที่วัดพระประโทน จังหวัดนครปฐม
3. วัดพระเมรุ เป็นซากวัดร้าง อยู่ทางใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์ มีความเก่าแก่อยู่ในยุคเดียวกัน
4. วัดพระงาม อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระปฐมเจดีย์มีโบราณวัตถุเก่าแก่เช่นเดียวกัน

¹เกรียงศักดิ์ พิทยานุเคราะห์ ไทย 5 ยุค หน้า 64

²สุภัทรทิศ ทิศกุล และสิริวิวัฒน์ คำวันสา พุทธศาสนาในประเทศไทย ศ.042 หน้า 38

5. เสมอธรรมจักรและจารึกภาษาบาลี " เย ธมฺมา " เป็นต้น

ซึ่งหลักฐานข้อหลังนี้เป็นเครื่องยืนยันว่า สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ไม่นิยมสร้างพระพุทธรูป สลุปเจดีย์ อย่างมากก็สร้างแต่สลุป เจดีย์ และจารึกพุทธพจน์เท่านั้น ดังนั้นพระเถระทั้งสองที่มาในครั้งนั้น คงมาสร้างอนุสรณ์เหล่านี้ไว้ไม่มีการสร้างพระพุทธรูป

อย่างไรก็ดีนักปราชญ์บางท่าน ก็อ้างว่า ธรรมจักรเหล่านั้นมีลวดลายสมัยคุปตะสลักอยู่บนกง (ขอบ) เหตุนี้จึงสร้างขึ้นในสมัยหลังกว่าสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

ปัญหาต่อมาก็คือว่า ครั้งนั้นใครเป็นเจ้าของประเทศสุวรรณภูมิ นักประวัติศาสตร์ทั่วไปเชื่อว่า มีคนไทยน่าจะเป็นพวกมอญหรืออาจจะเป็นพวกที่พูดภาษามอญ เพราะได้พบศิลาจารึกที่เป็นภาษามอญที่นครปฐมและในบริเวณใกล้เคียงซึ่งเป็นของในยุคนั้น แต่กระนั้นก็มีหลักฐานอะไรมากนักเกี่ยวกับพุทธศาสนา เชื่อว่าคงเป็นพุทธศาสนิกายเถรวาท แบบพระเจ้าอโศกมหาราชเพราะเพิ่งมาจากอินเดียสมัยพระองค์ทำสังคายนาเสร็จไม่นาน

สำหรับสภาพสังคมของคนไทย (หมายถึงประชาชนของดินแดนทางใต้ลานนาไทยลงมา ต่อมาคืออาณาจักรสุโขทัย) ก่อนที่จะรับนับถือพระพุทธศาสนา สันนิษฐานว่า เดิมคงจะนับถือผีหรือวิญญาณ ครั้นพระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาถึง ชาวไทยก็พากันเลื่อมใสศรัทธา นับถือเช่นเดียวกับชาวลานนาไทย (หมายถึง ประชาชนที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรอิสระทางตอนเหนือของอาณาจักรสุโขทัย ประกอบด้วย นครเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง แพร่ น่าน เถิน เรียกว่า ลานนาไทย ปัจจุบันคือดินแดนทางภาคเหนือของไทย) เพราะปรากฏว่าพระสงฆ์ในลานนาไทย ได้สอนประชาชนให้อ่านเขียน เรียบหนังสือจนสามารถศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาได้² แต่ยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า เบื้องแรกไทยได้รับพระพุทธศาสนาจากมอญหรือจีน เพียงปรากฏว่าชาวอินเดีย (กลุ่มพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ) ได้มาสอนพระพุทธศาสนาในดินแดนนี้เมื่อราวพุทธศักราช 400 พระพุทธศาสนาซึ่งนำมาสอนในชั้นแรกเป็นแบบเก่า ซึ่งนับถือในมคธราชู เรียกว่า "ลัทธิหินยาน" ใ้

¹สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 25 และมรว.อดิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2416 หน้า 28

²สวัสดิ์ จงกล "วิวัฒนาการของการจัดรูปบริหารการศึกษา" บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 174

ภาษาบาลีจารึกพระธรรม¹ มีโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานอยู่ที่จังหวัดนครปฐม จึงสันนิษฐานว่า พระพุทธศาสนาที่แผ่มาถึงดินแดนไทยครั้งแรกนั้น เนื่องจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ โดยเฉพาะได้ส่งพระโสณเถระกับพระอุตระเถระมายังสุวรรณภูมิ ซึ่งนักปราชญ์ทางโบราณคดี ส่วนมากเชื่อว่าศูนย์กลางของสุวรรณภูมิคือ นครปฐม²

ต่อมาชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งได้นำพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน (ลัทธินี้สืบทอดพระพุทธเจ้าเป็นหลายภูมิและนับถือพระโพธิสัตว์เป็นผู้ว่ารุงโลก ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรม) กับลัทธิไสยศาสตร์ ของพราหมณ์มาสั่งสอนที่เกาะสุมาตราและกรุงกัมพูชา มีหลักฐานปรากฏว่า ลัทธิหินยานเข้ามายังประเทศสยามสองทางคือจากเมืองศรีวิชัยในเกาะสุมาตราแผ่มาถึงนครศรีธรรมราชทางหนึ่ง และมาจากกรุงกัมพูชาอีกทางหนึ่ง³ เพราะระหว่างปีพุทธศักราช 1545-1725 ขอมได้แผ่อำนาจครอบครองดินแดนไทยปัจจุบันหลายเมืองเป็นต้นว่า ลพบุรี สุโขทัย ศรีเทพ พินาย⁴ สีลาจารึกที่เมืองลพบุรีแผ่นหนึ่งกล่าวว่า สมัยลพบุรีเป็นเมืองหลวงขอมนั้นมีทั้งสงฆ์ลัทธิหินยานและมหายาน⁵ แสดงให้เห็นว่าก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัย ดินแดนนี้ในประเทศไทยปัจจุบันนับถือพุทธศาสนาทั้งลัทธิหินยาน มหายาน ตลอดจนลัทธิไสยศาสตร์

ภายหลังพระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมลง นานาประเทศขาดการติดต่อกับอินเดียในเรื่องพระพุทธศาสนา จนถึงราวปีพุทธศักราช 1969 พระเจ้าปรักรุมพาทุมหาราชกษัตริย์สิงหล ได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้นในลังกาอีกครั้งหนึ่ง พระสงฆ์ทั้งมอญ ไทย และเขมร จึงพากันไปลังกา เพื่อศึกษาลัทธิธรรมวินัยที่ฟื้นฟูขึ้นใหม่แล้วมาชดแปลงเป็นพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ นำพุทธ-

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ ทรงเรียบเรียง "ลักษณะการจัดการปกครองประเทศสยามแลโบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 76

² เทพ สุขรต์นี "การศาสนาสมัยอยุธยา" รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1 หน้า 146

³ กองจดหมายเหตุกรมศิลปากร สม.2.21/7 ปาฐกถาว่าด้วยมูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย พระเจ้าพรหมวงศ์เชอกรมพระยาถนอมทิพย์ ทรงแสดงที่สถมศึกษาจารย์ 24 สิงหาคม 2471

⁴ เทพ สุขรต์นี ล.ค. หน้า 151

ศาสนาลัทธินี้มาตั้งที่เมาะตะมะ แล้วนำลัทธิลังกาวงศ์ (พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์นี้ ถูกลดตัวอย่าง
หินยาน พระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ) เข้ามาทางเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระสงฆ์ไทยนำลัทธินี้มายัง
เมืองนครศรีธรรมราช¹ ระยะต่อมาแพร่หลายขึ้นไปยังสุโขทัย

จากที่กล่าวมาถ้าพิจารณาความหลักฐานอันมีโบราณวัตถุปรากฏอยู่ประกอบด้วย เรื่องพงศาวดาร
และตำนานพื้นเมืองแล้ว จะทราบว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นถิ่น
ฐานของชนชาติละว้า ซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่นครปฐมอันอยู่ในอาณาเขตทวารวดี เพราะมีเจดีย์ใหญ่
น้อยปรากฏอยู่เป็นสำคัญ เช่นพระปฐมเจดีย์และเจดีย์ที่อยู่ในที่อื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะต่างกันพอเป็นที่สังเกต
ได้ว่าลัทธิต่างๆในพระพุทธศาสนาได้มาสู่ประเทศไทยโดยลำดับ รวม 4 ยุคด้วยกัน

ยุคที่ 1 ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท

มูลเหตุที่เกิดลัทธิหินยานอย่างเถรวาท เพราะพวกพระวัชชีได้พากันแก้ไขบทบัญญัติทางศาสนา
10 ประการ โดยอ้างเหตุผลในมหาปรินิพพานสูตรว่าข้อบังคับเล็กน้อยๆที่พระพุทธองค์ได้ทรง
บัญญัติไว้จะประพฤติปฏิบัติตามกันไม่สะดวกก็ให้แก้ไขเสีย พระวัชชีนี้เองเป็นผู้เรียกฝ่ายตรงกันข้าม
กับตนว่า เถรวาทหินยาน²

ลัทธิหินยานอย่างเถรวาทเข้ามาสู่ประเทศไทยเมื่อครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทำตติย-
สังคายนาแล้วได้ส่งศาสนทูตสององค์มีนามว่า พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ มายังสุวรรณภูมิ
เพื่อเผยแพร่ศาสนา พระเถระทั้งสององค์มาสั่งสอนศาสนาเป็นหลักฐานที่จังหวัดนครปฐมก่อน เพราะ
ปรากฏว่าที่พระปฐมเจดีย์มีโบราณวัตถุ เช่นศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักร เหมือนอย่างที่ชาวอินเดีย
สร้างกันในสมัยก่อน มีพระพุทธรูปและอักษรที่จารึกพระธรรมจักร เป็นภาษามคธ ทั้งยังมีคติที่นับถือ
กันเมื่อก่อนที่จะมีพระพุทธรูป เช่นทำพระแท่นศิลาอาสน์และรอยพระพุทธบาทเป็นที่สักการบูชา
ปรากฏต่อมาอีกหลายอย่างสิ่งสำคัญเหล่านี้แสดงว่า พระพุทธศาสนาซึ่งแรกมาประดิษฐานในประเทศ

¹มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศาสนาในเอเชีย หน้า 22

²ปิ่น มุทุกันต์ พุทธศาสตร์ ภาค 1 หน้า 80

ไทยเป็นลัทธิเดรวาทอย่างที่พระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยวสั่งสอนยังนานาประเทศ¹ จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปที่เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ประมาณปีพุทธศักราช 500 โดยชาวอินเดีย พวกแรกที่มาสั่งสอนพระพุทธรูปยังประเทศไทยนั้นมาจากแคว้นมคธเพราะพระพุทธรูปซึ่งเริ่มแรกมีขึ้นในแคว้นนี้ เช่นพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างนั่งเก้าอี้เป็นต้น ทำตามแบบช่างชาวแคว้นมคธในสมัยนั้น โบราณวัตถุที่มีในจังหวัดนครปฐมมีแพร่หลายตลอดไปจนถึงจังหวัดราชบุรี สุพรรณบุรี ลพบุรี และนครราชสีมา ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าอาณาเขตทวารวดีในสมัยนั้นแผ่ออกไปจนถึงเมืองนครราชสีมา

ยุคที่ 2 ลัทธิมหายาน

เมื่อเกิดลัทธิมหายานแพร่หลายในอินเดีย ชาวอินเดียก็นำลัทธิมหายานมาเผยแพร่ทางทิศตะวันออก โดยมาที่เกาะสุมาตราก่อนแล้วจึงเลยไปสอนที่ เกาะชวา และประเทศกัมพูชา³ บางพวกก็นำลัทธิมหายานมาเที่ยวสั่งสอนในประเทศพม่า มอญ และทวารวดี⁴ แต่หากไม่ใคร่มีใครเลื่อมใสจึงไม่ปรากฏเค้าเงื่อนว่าลัทธิมหายานได้เจริญแพร่หลายในครั้งนั้น

ประมาณปีพุทธศักราช 1300กษัตริย์ซึ่งครองกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรามีอำนาจมากได้แผ่อาณาเขตมาถึงแหลมมลายู (ตั้งแต่มณฑลสุราษฎร์ถึงมณฑลปัตตานี) ชาวศรีวิชัยซึ่งนับถือศาสนา ลัทธิมหายานจึงนำเอาลัทธินั้นมาสั่งสอนในมณฑลที่ได้ไว้เป็นอาณาเขตด้วย และปรากฏหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุอยู่จนทุกวันนี้หลายแห่ง เช่น พระมหาธาตุไชยา และพระมหาธาตุนครศรีธรรมราช (องค์เดิม) พระพุทธรูปหล่อ พระโพธิสัตว์ และพระพิมพ์ดินดิบซึ่งทำซ้อนไว้ในถ้ำเป็นจำนวนมากซึ่งยังขุดค้นกันได้มาจนทุกวันนี้ ตั้งแต่ถ้ำในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดตรัง จังหวัดพัทลุง

¹นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ "พระพุทธรูปเข้ามาสู่ประเทศไทย" คำบรรยายวิชาพุทธศาสน์
ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

²ด.

³ปิ่น มุทุกันต์ พุทธศาสตร์ ภาค 1 หน้า 81

⁴นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ ล.ค.

ลงไปถึงจังหวัดปัตตานี และไทรบุรี ลักษณะพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ที่เกาะชวา สันนิษฐานว่าพระพิมพ์ดินดิบนั้น เป็นของพวกสอนศาสนาสร้างทิ้งไว้ โดยหวังว่าผู้ใดไปพบปะในอนาคตกาลจะได้นำไปประกาศแก่พลเมืองให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา¹ แต่ในสมัยนั้นลัทธิมหายานเห็นจะเจริญอยู่เพียงในแหลมมลายู ฝ่ายเหนือขึ้นมายังคงถือลัทธิเถรวาทกันอยู่อย่างเดิม พระพุทธรูปหรือรูปพระโพธิสัตว์แบบนั้นยังมีให้เห็นแพร่หลายในจังหวัดนครปฐม

ต่อมาในราวปีพุทธศักราช 1550 มีกษัตริย์เชื้อสายศรีวิชัยองค์หนึ่งได้แผ่อำนาจขึ้นมาจากเมืองนครศรีธรรมราช ได้มาครองเมืองลพบุรี พระโอรสของกษัตริย์องค์นั้นไปครองประเทศกัมพูชา เป็นเหตุให้ประเทศไทยกับประเทศกัมพูชารวมอยู่ในอำนาจของราชวงศ์เดียวกัน ประเทศไทยอยู่ในอำนาจของกษัตริย์กรุงกัมพูชาสืบมาอีกช้านาน ศาสนากับวิชาช่างในประเทศไทยจึงแผ่มาถึงประเทศไทยตั้งแต่สมัยนั้น ข้อความในศิลาจารึกสมัยนั้นกล่าวไว้ว่าที่เมืองลพบุรีมีพระสงฆ์ทั้งสองนิกายคือนิกายสถวีระ (หินยาน) และนิกายมหาสังฆิกะ (มหายาน)² จึงสันนิษฐานได้ว่านิกายสถวีระเป็นนิกายเดิม ส่วนนิกายมหายานซึ่งจะแผ่มาจากกรุงกัมพูชาภายหลังยุคที่มหายานรุ่งเรืองในประเทศไทยสังเกตได้จากบรรดาปราสาทหินในประเทศไทย ซึ่งสร้างเป็นวัดพระพุทธรูปนั้นจะสร้างตามคติมหายานแทบทั้งสิ้น ลัทธิมหายานเพิ่งมาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยอยู่ในอำนาจของกัมพูชา แม้ศาสนาพราหมณ์ก็เห็นจะมาเจริญขึ้นในประเทศไทยตั้งแต่สมัยนั้น³ เพราะกษัตริย์ซึ่งปกครองประเทศกัมพูชาบางพระองค์ก็เลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนาบางพระองค์ก็เลื่อมใสในศาสนาพราหมณ์ และบางพระองค์ก็เลื่อมใสด้วยกันทั้งสองศาสนา เมื่อลัทธิมหายานมาเจริญรุ่งเรืองในประเทศไทย จึงเปลี่ยนใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมแทนภาษามคธ⁴

¹นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ "พระพุทธรูปศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย" คำบรรยายวิชาพุทธศาสน์
ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

²ก.

³ก.

⁴ก.

ยุคที่ 3 ลัทธิหินยานอย่างพุกาม

เมื่อราวปีพุทธศักราช 1600 พระเจ้าอนุรุทธกษัตริย์แห่งประเทศพม่า ซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองพุกาม มีอำนาจปราบปรามประเทศรามัญ(มอญ) ไว้ในอำนาจได้ และขยายอำนาจเข้ามาถึงลานนาไทย ลพบุรี และทวาราวดี(นครปฐม)¹ พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ลัทธิหินยานอย่างย่ง ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไปพร้อมด้วยการขยายอาณาเขต ทรงเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป ในสมัยนั้นพระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมลงจนจะสิ้นสูญแล้ว ชาวเมืองพุกามก็ได้รับพระพุทธศาสนา ลัทธิหินยานอย่างเถรวาทมาจากแคว้นมคธเหมือนกับชาวไทย ครั้นต่อมาเมื่อห่างเหินจากอินเดียจึงนับถือลัทธิหินยานอย่างพุกาม เมื่อพวกเมืองพุกามมีอำนาจปกครองประเทศไทย ก็นำลัทธินี้มาสั่งสอนจนเจริญแพร่หลายทางฝ่ายเหนือ² คือภาคพายัพปัจจุบันนี้ สืบเกิดไต่จากทางฝ่ายเหนือไม่มีรูปพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายานแพร่หลายเหมือนทางใต้ ทั้งนี้คงเป็นเพราะชาวพุกามเข้ามาครอบครองเองแต่ทางเหนือซึ่งอยู่ไกลไปมาง่าย ส่วนทางใต้คงให้พวกขอมปกครองเป็นประเทศราชขึ้นต่อเมืองพุกามอยู่ที่เมืองลพบุรี การถือลัทธิมหายานจึงยังคงถือกันอยู่ทางใต้ต่อมา

ในยุคนี้ประจวบกับ เป็นสมัยที่ชนชาติไทยพากันอพยพลงมาจากถิ่นฐานเดิมแล้วมาตั้งบ้านเมืองอยู่ในแคว้นลานนาไทย และลานช้าง เพราะฉะนั้นในแคว้นนี้จึงมีชนชาติไทยมากกว่าฝ่ายใต้ พวกไทยในเวลานั้นนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ก็รับลัทธิหินยานอย่างพุกามสืบมา ครั้นสิ้นสมัยพระเจ้าอนุรุทธอำนาจเมืองพุกามก็เสื่อมลง ขอมมีอำนาจเข้าปกครองประเทศไทย แต่ภายหลังขอมก็เสื่อมอำนาจลงอีก ไทยก็ค่อยมีอำนาจขึ้นตามลำดับ แล้วก็ค่อยๆ ขยายลงมาทางใต้เรื่อยๆ ส่วนทางฝ่ายเหนือของประเทศไทย ก็ยังอพยพลงมาขึ้นทุกทีแล้ว เข้าปกครองกรุงสุโขทัย ซึ่งขอมครองอยู่ช้านานแล้ว และพวกขอมได้นำลัทธิมหายานและพราหมณ์และอักษรขอมขึ้นมา ใช้อู่ที่กรุงสุโขทัย ฝ่ายคนไทยครั้น

¹ ปิ่น มุทุกันต์ พุทธศาสตร์ ภาค 1 หน้า 82

² นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ "พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย" คำบรรยายวิชาพุทธศาสน์

ได้ปกครองเมืองสุโขทัยและเห็นชนบทรรมนิยมของขอมก็มีไผ่ฝาดินบางอย่างก็ประพฤติตาม บางอย่างก็แก้ไขให้ดีขึ้น เช่นแก้ไขอักษรขอมให้เป็นอักษรไทย เป็นต้น ฉะนั้นตั้งแต่กรุงสุโขทัยลงมาพลเมืองจึงนับถือลัทธิศาสนา ขนบธรรมเนียม ตลอดจนการใช้ภาษาที่ได้มาจากขอม¹

ยุคที่ 4 ลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์

เมื่อปีพุทธศักราช 1696 พระเจ้าปรีกรมมหาหุมหาราชได้ครองราชสมบัติที่ประเทศลังกา พระองค์มีพระบรมเชษฐาภราดรามากสามารถปราบพวกทมิฬให้อยู่ในอำนาจได้ และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ได้ทรงอาราธนาพระมหากัสสปเถระ เป็นประธานทำสังคายนาพระธรรมวินัย (ครั้งที่ 9) แล้วจึงวางระเบียบข้อวัตรปฏิบัติแห่งสงฆ์ที่ต่างนิกายกัน ให้กลับคืนเป็นนิกายเดียวกัน ทั้งนี้เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองขึ้นในประเทศลังกา² ครั้นกิตติศัพท์แพร่หลายมาถึงประเทศไทย พม่า มอญ และกัมพูชา ก็มีพระภิกษุในประเทศเหล่านี้พากันไปสืบสวนยังประเทศลังกา เมื่อเห็นกิจวัตรปฏิบัติของพระภิกษุประเทศลังกา ก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาใคร่ศึกษา แล้วนำแบบแผนนั้นมาประดิษฐ์ในบ้านเมืองของตน แต่พระสงฆ์ชาวลังกา รังเกียจว่า สมณวงศ์ในนานาประเทศแตกต่างกันมาช้านานแล้วจึงเกียจให้พระภิกษุซึ่งไปจากต่างประเทศรับอุปสมบทใหม่แปลงเป็นนิกายลังกาวงศ์เสียก่อน แล้วจึงจะศึกษาร่วมกันได้ พระภิกษุนานาประเทศก็ยอมทำตามพระภิกษุเหล่านั้น เมื่อได้ศึกษาพระธรรมวินัยตามอย่างจนรอบรู้แล้วจึงกลับบ้านเมืองของตน บางองค์ก็พาเอาเพื่อนภิกษุสงฆ์ชาวลังกามาด้วย ราชครูพลเมืองเมื่อเห็นความเคร่งครัดการปฏิบัติพุทธวินัยของพระภิกษุชาวลังกาและพระภิกษุที่นับถือลัทธิลังกาวงศ์ ก็พากันเลื่อมใสให้บุตรหลานบวชเรียนในสำนักของพระสงฆ์ในลัทธิลังกาวงศ์มากขึ้นเป็นลำดับ

พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาสู่ประเทศไทยเมื่อราวปีพุทธศักราช 1800 พระภิกษุไทยซึ่งได้มาบวช ณ ประเทศลังกา ได้กลับมาตั้งคณะสงฆ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน³ แล้วจึงชัก

¹นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ "พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย" คำบรรยายวิชาพุทธศาสน์ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

²ปิ่น มุทุกันต์ พุทธศาสน์ หน้า 84

³นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ ล.ด.

ชวนพระภิกษุสงฆ์ชาวลังกามาช่วยกันแปลพระมหาธาตุองค์เดิมที่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งพวก
มหายานไดสร่างไว้ให้เป็นรูปสลูอย่างลังกาวงศ์ ดังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ครั้นกิตติศัพท์ของพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์แพร่หลายขึ้นไปถึงกรุงสุโขทัย กษัตริย์ราชวงศ์พระ
ร่วงก็ทรงเลื่อมใสโปรดให้มีมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้นไปตั้งสังฆมณฑล ณ กรุงสุโขทัย¹ ลัทธิลังกา
วงศ์จึงรุ่งเรืองในประเทศไทยตั้งแต่นั้นมา ตั้งแต่ลัทธิลังกาวงศ์เป็นที่นิยมนับถือแพร่หลาย ลัทธิ
มหายานในประเทศไทยก็เสื่อมลงจนกระทั่งสูญสิ้นไป ประเทศไทยคงมีแต่พระสงฆ์พวกเดิมนิกาย
หนึ่ง และพระสงฆ์ที่อุปสมบทตามลัทธิลังกาวงศ์อีกนิกายหนึ่ง แต่ภายหลังได้รวมเข้าเป็นนิกายเดียว
กัน เหตุที่รวมพระสงฆ์เป็นนิกายเดียวกันนั้นสันนิษฐานว่า คงเกิดแต่พวกผู้มีบรรดาศักดิ์นิยมบวช
เรียนในนิกายลังกาวงศ์มากขึ้น เมื่อความนิยมเช่นนี้แพร่หลายไปถึงพลเมืองจึงเป็นเหตุให้พระสงฆ์
นิกายเดิมลดน้อยลงมาเป็นลำดับ ในที่สุดก็ต้องปรองดองร่วมกับนิกายลังกาวงศ์ ซึ่งมีข้อที่พึงสังเกต
อยู่ 2 ประการคือ²

1 วิธีอุปสมบท ซึ่งยังใช้กันมาจนทุกวันนี้ ผู้ที่บรรพชาต้องรับพระไตรสรณคมน์เป็นภาษา
มคธ ตามความนิยมของลัทธิลังกาวงศ์ และเป็นภาษาสันสกฤตด้วยอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้การบรรพชา
สมบูรณ์ตามคติทั้ง 2 นิกาย

2 โบสถ์ พระอุโบสถ บรรดาวัดที่สร้างแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแม้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
นี้ถ้าเป็นวัดหลวงมักทำโบสถ์เป็น 2 แผ่นซ้อนกัน สันนิษฐานว่าเมื่อครั้งพวกลังกาวงศ์เข้ามา
ความรุ่งเรืองสมถวาสในประเทศไทย จึงรุ่งเรืองเสมาซึ่งพระสงฆ์ไทยผูกใจไม่ยอมทำสังฆกรรม
เช่นให้อุปสมบทในวัดเดิม ข้อนี้นิยมเป็นการลำบากแก่พวกที่เคยอุปสมบทบุตรหลาน พระเจ้าแผ่นดิน
จึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์ให้ทำพิธีถอนและผูกพัทธสีมาในบรรดาวัดหลวงอีกครั้งหนึ่ง เพื่อ
ให้ทำสังฆกรรมได้ทั้งพระสงฆ์เดิมและนิกายลังกาวงศ์ เพราะฉะนั้นโบสถ์จึงเพิ่มขึ้นเป็น
2 โบสถ์แทนที่จะมีโบสถ์เดียว เพื่อให้เป็นที่สังเกตว่าพระอุโบสถนั้นได้ผูกเสมาถูกต้องตามลัทธินี้แล้ว

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ "พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย" คำบรรยายวิชาพุทธศาสน์
ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

พระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์จะได้หมดความรังเกียจ แต่พระอุโบสถในสมัยหลังแม้จะมีไขเสมาแต่เพียงใบเดียวก็น่าจะถูกตามลัทธิลังกาวงศ์ ทั้งนี้เป็นเพราะสืบเนื่องกันมาช้านานนั่นเอง

ตั้งแต่ลัทธิลังกาวงศ์มารุ่งเรืองในประเทศไทย ไทยได้รับแบบแผนจากลังกาแต่โบราณมา เช่น เจดีย์ก็สร้างตามคติลังกาวงศ์ พระธรรมซึ่งแต่เดิมเป็นภาษาสันสกฤต ก็กลับกลายเป็นภาษามคธตามความนิยมแห่งลัทธิลังกาวงศ์¹

แต่การที่ได้รับนับถือลัทธิลังกาวงศ์ครั้งนั้นไม่ได้ตั้งชนบทรรมนิยม แม้เป็นของศาสนาอื่นซึ่งได้เคยประพุดติมาแต่ก่อน² เพราะฉะนั้นประเพณีการบ้านเมืองซึ่งเคยถือคติตามศาสนาพราหมณ์และไม่ขัดกับพุทธศาสนาก็ถือกันต่อมา แม้ภาษาสันสกฤตก็ยังศึกษาและใช้ปะปนในภาษาไทยมิได้เลิกเสียทีเดียว มีบางสิ่งที่ได้รับจากลัทธิลังกาวงศ์ แล่นำมาแก้ไขให้เหมาะสมแก่ความนิยมของชาติ³ เป็นต้นว่าตัวอักษรซึ่งเขียนพระไตรปิฎกคงใช้อักษรขอม พุทธเจดีย์บางอย่างก็คิดแบบขึ้นใหม่ดังเช่นรูปเจดีย์ที่สุโขทัย เป็นต้น เพราะฉะนั้นลัทธิพระพุทธศาสนา ซึ่งนับถือกันในประเทศไทยทุกวันนี้ต้องนับว่าเป็นลัทธิสยามวงศ์โดยสืบเนื่องมาแต่สมัยสุโขทัย

¹พนธ์ สุขสวัสดิ์ "พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย" คำบรรยายวิชาพุทธศาสน์
ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก

²ดู.

³ดู.

พุทธศาสนา ก่อนสมัยสุโขทัย

สมัยอาณาจักรอัยลาว

อาณาจักรอัยลาวตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของมณฑลยูนนาน มีราชธานีชื่อว่า ผาโย¹ (เมืองนี้เขียนในหนังสือไทยเป็นชื่อต่าง ๆ กัน เช่น เปะหงาย เพงาย ผาโย ผายอง เปงาย เตี้ยวนี้ เป็น Hung Hgai) มีกษัตริย์ปกครองทรงพระนามว่า พระเจ้าขุนเมือง นับเป็นกษัตริย์ไทยองค์แรกในยุคโบราณ ครองราชย์เมื่อประมาณปีพุทธศักราช 421

เดิมทีเตี้ยวนั้นอาณาจักรอัยลาวยังไม่มีศาสนาประจำชาติ ยังคงนับถือผีสงเทวดา เช่นเดียวกับจีนอยู่ พระพุทธศาสนาเพิ่งจะแพร่เข้ามาถึงอาณาจักรอัยลาวเมื่อพุทธศักราช 612 และผู้นำธรรมชาตราเข้ามาในอาณาจักรอัยลาวในยุคนั้นคือจีน² (กล่าวคือเมื่อพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานในประเทศจีนแล้วแต่นรัฐประศาสนโนบายก็เปลี่ยนแปลงจากเส้นขนานภาพมาเป็นธรรมานูปภาพ)

ปฐมเหตุที่เรายอมรับนับถือพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเนื่องมาจากพระเจ้าเม่งเต้ (หรือเม่งตี้ ซึ่งเป็นราชโอรสของพระเจ้ายั้นคองบูครองราชย์เมื่อปีพุทธศักราช 801) บังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้ส่งทูตไปสืบศาสนาในประเทศอินเดีย (พระเจ้าซีหวังตี้ เคยแต่งทูตไปครั้งหนึ่งแล้วในปีพุทธศักราช 433 ตรงกันกับรัชสมัยของพระเจ้าขุนเมืองประมุขไทยของอาณาจักรอัยลาว เส้นทางที่คณะสืบศาสนาจีนจะเดินทางไปสู่อินเดีย นั้น ต้องผ่านอาณาจักรอัยลาว เวลานั้นอัยลาวกับจีนชาติสัมพันธ์ไมตรีกันอยู่ เมื่อพวกคณะสืบศาสนานี้จะขอผ่านไทย เราจึงไม่ยอมให้ฝ่ายต้วยเกรงว่าจีนจะปลอมแปลงมาสืบราชการลับ พวกคณะสืบศาสนาจึง

¹พระบริหารเทพธานี ประวัติชาติไทย หน้า 14

²เกรียงศักดิ์ พิทยานุเคราะห์ ไทย 5 ยุค หน้า 61

ต้องหันหลังกลับ ซึ่งเป็นสาเหตุให้ไทยต้องจับอาวุธรบกับจีนอีกและในที่สุดก็เป็นผู้พ่ายแพ้เมื่อปีพุทธศักราช 456 และตกเป็นเมืองขึ้นของจีนอยู่ถึง 96 ปี (ปีพุทธศักราช 456-552) เมื่อทางจีนเกิดจลาจลขึ้นภายใน ไทยจึงถือโอกาสกู้เอกราชได้สำเร็จ) คณะทูตให้นำเอาพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์มาถวายพระเจ้าเม่งเต้ พระเจ้าเม่งเต้ซึ่งบังเกิดความเลื่อมใสและทรงประกาศตัวเป็นพุทธศาสนูปถัมภก จรรโลงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองในจีนพร้อมกันนั้นก็ได้ทรงเปลี่ยนรัฐประศาสนโนบายขยายอาณาเขตซึ่งเดิมใช้เส้นขนานภาพเปลี่ยนมาเป็นธรรมานูปภาพ ด้วยการส่งคณะทูตไปสันถวไมตรียังประเทศต่างๆ และถ้าประเทศใดยอมรับพระพุทธศาสนา พระเจ้าเม่งเต้จะทรงถือว่าประเทศนั้นยอมสวามิภักดิ์ต่อพระองค์

ขณะนั้นไทยอายุลาวยังคงตั้งตัวเป็นอิสระคณะทูตของพระเจ้าเม่งเต้ได้เข้ามาประกาศศาสนาและขุนหลวงเมากษัตริย์ไทยผู้ครองอาณาจักรอัยลาวทรงเห็นว่าพระพุทธศาสนามีข้อปฏิบัติเป็นธรรมอันประเสริฐและชาติไทยแต่เดิมก็ยังมีไม้ศาสนาเป็นหลักฐานนอกจากนับถือผีสา่ง เทวดาตามความเชื่อถือของคนชั้นก่อนๆ จึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาเลิกละทิ้งผีสา่ง เทวดาหันมานับถือพระพุทธศาสนา คราวนั้นคนไทยในหัวเมืองไทย 77 หัวเมืองมีราษฎรประมาณ 51,850 ครอบครัวหันมานับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายานเป็นครั้งแรก¹ นับว่าอาณาจักรอัยลาวนับถือพระพุทธศาสนาอันสืบเนื่องมาจากจีน²

เมื่อไทยยอมรับเอาศาสนาพุทธเข้าไว้เป็นศาสนาประจำชาติจีนก็เลยถือหักเอาว่าไทยยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราชของจีน จีนจึงส่งข้าหลวงมากำกับแต่ไทยไม่ยอมรับธรรมเนียมอย่างนั้นจึงเกิดวิวาทกันขึ้น (ขณะนั้นสิ้นรัชกาลของขุนหลวงเมากแล้ว ขุนโลลาวครองราชสมบัติสืบต่อมา) จีนจึงส่งกองทัพมาปราบสู้รบกันเป็นศึกใหญ่ผลที่สุดไทยซึ่งมีรีพลน้อยกว่าจีนและขุนโลลาวก็ต้องอาวุธสวรรถท่ามกลางศึก ไทยจึงเป็นผู้พ่ายแพ้แก่จีนในปีพุทธศักราช 630

¹กรมการศาสนา ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 43

²พระยาบริหารเทพธานี ประวัติชาติไทย หน้า 19

การที่ไทยแพ้จีนในคราวนี้ทำให้พวกไทยต้องอพยพตั้งภูมิลำเนาหนียุทธภัยลงมาทางใต้อีกเป็น
คราวใหญ่คือ การอพยพลงมาอยู่ที่เมืองยูนหน่า และที่ประเทศพม่า อาณาจักรอ้ายลาวจึงตกเป็นของ
จีน¹ นับว่าอาณาจักรอ้ายลาวซึ่งเป็นอาณาจักรครั้งที่ 2 ต่อแต่อาณาจักรไทยมุงก็ได้สิ้นสุดลงตั้งแต่นั้น
นั้นมา

สมัยอาณาจักรทวาราวดี

เรื่องราวเกี่ยวกับอาณาจักรทวาราวดีในประเทศไทยนั้นได้เค้าเงื่อนเกี่ยวกับชื่ออาณาจักร
จากจดหมายเหตุของหลวง จินฮวนจ่าง (Huan-tsang) และหลวงจิ้นอี่ซิง (I-tsing) ซึ่งจด
ไว้เมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 ในโอกาสที่ท่านเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่ประเทศอินเดีย โดยที่ท่าน
ระบุว่า อาณาจักรจุยล่อพัตตี หรือโตโลโปตี (To-lo-po-ti) อยู่ระหว่างเมืองของพวกเปี้ยว
(ปยู)คือเมืองศรีเกษตรซึ่งได้แก่บริเวณเมืองพุกามในพม่าปัจจุบัน กับเมืองอีเซียงนาโปลั หรือเมือง
อิสานปุระของพวกเจนละ (Chenla) อันได้แก่ดินแดนเขมรในปัจจุบัน โดยอาณาจักรจุยล่อพัตตี มี
ไมตรีอันดีกับจีนและได้ส่งทูตไปติดต่อทางพระราชไมตรีกับจีนด้วย²

จากเค้าเงื่อนในจดหมายเหตุของจีนนี้ได้เป็นที่มาของการศึกษาค้นคว้าเรื่องของอาณาจักร
โบราณแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้นจนกระทั่งทราบชื่อว่า เจ้าของวัฒนธรรมแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระ
ยานี้คือคนในอาณาจักรทวาราวดีซึ่งได้พบชื่อทวาราวดีนี้ในเหรียญเงินจำนวน 2 เหรียญ ซึ่งพบที่
เป็นหินทางทิศตะวันตกของพระประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ในปีพุทธศักราช 2486 และยังพบว่า
จารึกชื่อดังกล่าวในแผ่นทองแดงซึ่งพบที่อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี ในปีพุทธศักราช 2500 อีก
ด้วย โดยจารึกทั้ง 2 แห่งนั้นเขียนด้วยภาษาสันสกฤตโบราณระบุนามอาณาจักรทวาราวดีไว้ชัดเจน
ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า อาณาจักรจุยล่อพัตตีที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีนได้แก่ อาณาจักรทวาราวดี³ นั้น
เอง

¹ขุนวิจิตรมาตรา หลักไทย หน้า 47-48

²สนั่น เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย หน้า 67

³ด.

จากการศึกษาค้นคว้าทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์พบว่าอาณาจักรทวารวดีนี้เป็นอาณาจักรสมัยประวัติศาสตร์ที่แน่นอนแห่งแรกในประเทศไทยตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 16 โดยนักโบราณคดีได้พบโบราณวัตถุอันเป็นศิลปกรรมในพุทธศาสนาและสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เป็นจำนวนมากในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยรวมทั้งบางจังหวัดในเขตภาคอีสานและภาคใต้ โบราณวัตถุที่พบเหล่านี้มีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 10 และหลังจากนี้เล็กน้อย โดยเฉพาะโบราณวัตถุอันเป็นศิลปกรรมในพุทธศาสนานั้นได้พบ สลูปทรงพองน้ำ (Bubble type) อันเป็นศิลปกรรมที่มีอยู่ในอินเดียระยะพุทธศักราช 300-600 ซึ่งจัดเป็นศิลปกรรมรุ่นก่อนมีพระพุทธรูปขึ้นในอินเดีย สลูปทรงพองน้ำได้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พุทธศักราช 270-911) และเชื่อว่าคงจะแพร่ขยายเข้ามาสู่ดินแดนไทย เมื่อพระองค์ทรงจัดส่งสมณทูตคือ พระโสณเถระกับพระอุตระเถระ เข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิอันได้แก่ดินแดนไทยในปัจจุบัน จึงปรากฏว่ามีพระสลูปทรงพองน้ำปรากฏอยู่ในดินแดนไทยหลายแห่งในอาณาบริเวณภาคกลางของประเทศไทย เช่นพบที่นครปฐม กำแพงแสน (4 องค์) ราชบุรี (ตำบลคูบัว 7 องค์) สุพรรณบุรี (อุทอง) กาญจนบุรี ลพบุรี ศรีเทพ (อยู่ตอนกลางของจังหวัดเพชรบูรณ์) ปราจีนบุรี (คงพระศรีมหาโพธิ์) และนครราชสีมา (ภาคอีสาน) อนึ่งหลักฐานเกี่ยวกับการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาหลงบนแผ่นดินไทยตั้งแต่สมัยที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปนั้น นอกจากสลูปทรงพองน้ำแล้วยังมีสิ่งอื่นๆ ที่สำคัญมาก เช่น ธรรมจักรศิลาจารึก พระคาถาเขมมา ซึ่งพบที่จังหวัดนครปฐมและลพบุรี ซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรูปองค์ตอนแสดงปฐมเทศนา นอกจากนั้นยังมีรูปกว้างหมอบปั้นด้วยดินเผา แสดงถึงป้าอัสติคนมฤตทายวัน สิ่งเหล่านี้ล้วนชี้ชัดให้เห็นว่าดินแดนส่วนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนั้น ได้รับเอกราชพุทธศาสนาฝ่ายหินยานเข้ามาปฏิบัติตั้งแต่ต้นพุทธกาลอย่างแท้จริง (พระคาถาที่จารึกลงในพระธรรมจักรนั้นจารึกด้วยภาษาบาลี หรือภาษามคธอันเป็นภาษานิกายหินยานในข้อนี้ และได้พบว่ามีการใช้ภาษาสันสกฤตโบราณจารึกเหมือนกัน โดยพบในเหรียญเงินแต่เป็นเหรียญที่สร้างเป็นที่ระลึกไม่ใช่จารึกพระธรรมในพระพุทธรูปแต่อย่างใด)

นอกจากได้พบศิลปกรรมในพระพุทธรูปยุคก่อนมีพระพุทธรูปแล้วยังได้พบศิลปกรรมที่มีพระพุทธรูปขึ้นในอินเดีย (เริ่มมีพระพุทธรูปขึ้นในอินเดียประมาณ พ.ศ. 600 เศษ) คือพบพระพุทธรูปสมัย

คันทาระ สมัยมถุรา และสมัยอมราวตี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีอายุตั้งแต่ปีพุทธศักราช 600-900 ในบริเวณต่างๆทุกภาคของประเทศไทย¹ กล่าวคือในบริเวณภาคกลางพบที่นครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี ลพบุรี นครสวรรค์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบที่ นครพนม มหาสารคาม อุบลราชธานี ภาคตะวันออกพบที่ ปราจีนบุรี ชลบุรี (พนัสนิคม) ภาคใต้พบที่สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช นราธิวาส และที่ภาคเหนือพบที่สุโขทัย

ศิลปกรรมในสมัยต่อมาที่พบมากคือ พระพุทธรูปสมัยคุปตะ (Gupta School) ซึ่งมีอายุอยู่ในระยะปีพุทธศักราช 863-1190 ซึ่งพบในบริเวณจังหวัดนครปฐม อัญญา และลพบุรี ศาสตราจารย์ เชเคย์ (Prof. G. Coedes) ประเมินว่าสร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 1000-1200 มาแล้ว²

พระพุทธรูปสมัยทวาราวดีที่พบในประเทศไทยมีทั้งพระพุทธรูปสำริดดินเผา และที่พบมากอีกแบบหนึ่งคือ พระพุทธรูปทำด้วยศิลา มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่สลักติดกับผนังถ้ำซึ่งมักจะเป็นปางนั่งประทับห้อยพระบาท สำหรับพระพุทธรูปทำด้วยศิลาเหล่านี้สันนิษฐานว่าในชั้นแรกอาจจะทำด้วยเพราะปรากฏว่าในปัจจุบันก็ยังคงมีรอยสีแดงติดอยู่ในพระบางองค์ นอกจากพระพุทธรูปลอยตัวแล้วยังมีภาพสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติด้วย อาทิ ภาพจำหลักเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ซึ่งพบที่วัดจีน มุมเกาะแก้ว สำหรับพระพิมพ์ เต็มเป็นแต่เพียงของที่ระลึกคนโบราณจึงชอบสร้างพระพิมพ์เป็นจำนวนมาก นับเป็นหินเป็นหมื่นบรรจุไว้ในเจดีย์สถานพระพิมพ์สมัยทวาราวดีมักสร้างด้วยดินเผา³ ลักษณะเด่นของพระพุทธรูปสมัยทวาราวดีคือพระเกตุมาลาเป็นคอมสัน ขมวดพระเกตุ พระพักตร์แบนกว้าง พระโอษฐ์เบะ พระหนูป้าน จีวรแนบติดพระองค์ พระพักตร์และพระบาทใหญ่⁴

ศิลปกรรมเกี่ยวกับศาสนาในสมัยทวาราวดีที่พบในประเทศไทยนอกจากเป็นศิลปกรรมในทาง

¹จิตร บัวบุศย์ ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย หน้า 24

²คุรุสภา ประชุมศิลาจารึก ภาค 2 หน้า 52

³สมคิด ศรีสิงห์ ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ หน้า 158

⁴ค. หน้า 157

พุทธศาสนาแล้วยังพบศิลปกรรมในศาสนาพราหมณ์ปนอยู่ด้วยได้แก่ เทวรูป ซึ่งพบหลายแห่ง เช่นที่ เมืองศรีเทพ (ตอนล่างของจังหวัดเพชรบูรณ์) อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพิจิตร ดงพระศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี อำเภอสทิงพระจังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นเทวรูปพระนารายณ์มี 4 กร ยืนถือสังข์ จักร คทา และธรรณีดอกบัว สวมทวยหรงกระชอก นุ่งผ้ายาวจรดพระบาท นอกจากพระนารายณ์แล้วก็มี เทวรูปพระกฤษณะ พระอาทิตย์ ฯลฯ รวมทั้งศิวิลิ่งค์ และโยนิ¹

✓ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นสามารถสรุปความได้ว่า ศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในสมัยทวาราวดีก็คือเมืองนครปฐม เพราะหลักฐานที่ปรากฏอยู่นั้นนอกจากซากพระเจดีย์ขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันได้แก่องค์พระปฐมเจดีย์แล้วยังได้พบโบราณวัตถุเกี่ยวกับพุทธศาสนาจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งสิ่งเคารพแทนองค์พระพุทธเจ้าก่อนการมีธรรมนิยมสร้างพระพุทธรูป เช่นสลัปทรงพองน้ำ เสาธรรมจักร จารึกพระคณาเป็นภาษาบาลี รูปกวางหมอบแล้วยังพบพระพุทธรูปรุ่นแรกๆ อีกจำนวนมาก ซึ่งอยู่ในสกุลศิลปะยุคต้นๆ เช่นศิลปะแบบคันธาระ อมราวดี มุฑรา และคุปตะ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต่างเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในสมัยทวาราวดี ได้อย่างชัดเจนดังที่กรมพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงให้ข้อสังเกตไว้ว่า² "อาณาจักรทวาราวดีนั้นประชาชนได้รับการศึกษาดี เรียนภาษามอญ สันสกฤต และบาลี นับถือพุทธศาสนานิกายหินยาน ประชาชนมีเสรีภาพที่จะนับถือศาสนาใดก็ได้"

สมัยอาณาจักรศรีวิชัย

เรื่องราวของอาณาจักรศรีวิชัยได้รับการเผยแพร่ครั้งแรกโดยศาสตราจารย์ เซเคย์ (Prof. G. Coedès) เมื่อปีพุทธศักราช 2461³ โดยระบุใจความสำคัญว่าดินแดนบริเวณภาคใต้ตอนบนของประเทศไทย (ประมาณจังหวัดชุมพร) ลงไปจนกระทั่งตลอดแหลมแลยู รวมถึงหมู่เกาะสุมาตรา ซวา และเกาะไหล่เคียง เคยอยู่ใต้อำนาจการปกครองอาณาจักรศรีวิชัยในระยะพุทธ-

¹ สนั่น เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย หน้า 66

² ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ หน้า 120

³ สนั่น เมืองวงษ์ ล.ค. หน้า 120

ศตวรรษที่ 13-17¹ โดยมีศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่ปาเล็มบัง ()
ในสุมาตราตะวันออก²

ประวัติความเป็นมาของอาณาจักรศรีวิชัยปรากฏเด่นชัดจากบันทึกของพระภิกษุจีนที่ชื่ออีซิง (I-sing) ซึ่งได้เดินทางจากประเทศจีนไปยังประเทศอินเดียเป็นครั้งแรกในปีพุทธศักราช 1214³ แห่งแรกที่ท่านได้แวะพักหลังออกเดินทางจากเมืองกวางตุ้งมาไม่ถึง 20 วันก็พักอยู่ที่นั่นประมาณ 6 เดือน เพื่อศึกษาไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตที่อาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งท่านเรียกว่าโพชิ (Fo-shih) เป็นเวลา 6 เดือนแล้วจึงเดินทางต่อไปยังประเทศอินเดีย พระภิกษุอีซิงได้บันทึกเกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัยว่า⁴ "...ในเมืองโพชิซึ่งมีกำแพงล้อมรอบ มีพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาอยู่กว่า 1,000 รูป ท่านเหล่านี้มีจิตใจโน้มแน้มไปในการศึกษาและการบำเพ็ญกุศลด้วยการ พิจารณาและศึกษาทุกสิ่งทุกอย่างเท่าที่จะกระทำได้คล้ายกับอยู่ที่ในมัตถยประเทศ (คือประเทศอินเดีย) กฎและกิริยาทุกอย่างก็คล้ายคลึงกัน ถ้าภิกษุจีนประสงค์จะเดินทางไปยังทิศตะวันตกเพื่อฟังและอ่านคัมภีร์ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาแล้วก็สมควรที่จะพักอยู่ที่อาณาจักร โพชินี้สักพักหนึ่งหรือสองปี เพื่อฝึกหัดปฏิบัติตามกฎที่นั่น ต่อจากนั้นจึงค่อยเดินทางเข้าไปยังภาคกลางของประเทศอินเดียต่อไป..."และเมื่อพระภิกษุอีซิงได้เดินทางกลับจากอินเดียก็ได้มาพำนักอยู่ที่อาณาจักรศรีวิชัยอีกครั้งเป็นเวลาถึง 4 ปี จึงเดินทางกลับประเทศจีนในปีพุทธศักราช 1232 เพื่อกลับไปหาผู้ช่วยในการแปลคัมภีร์จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน⁵ ท่านได้ผู้ช่วยจากเมืองกวางตุ้ง 4 คนก็กลับมาพำนักอยู่ที่อาณาจักรโพชินีอีกและได้แต่งบันทึกขึ้น 2 เล่มเกี่ยวกับ "พระภิกษุจีนที่มีชื่อเสียงซึ่งเข้าไปแสวงหาพระธรรมในพุทธศาสนายังประเทศ

¹ บี.อาร์. เฟอร์น (เขียน) ม.ร.ว. จีรวัดน์ จักรพันธุ์ (แปล) ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ หน้า 17

² สมคิด ศรีสิงห์ ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ หน้า 172

³ นคร พันธุ์รงค์ ประวัติศาสตร์ไทยตอนต้น (1) หน้า 221

⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ทิศสกุล ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ. 2000 หน้า 35-36

⁵ ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา ประวัติเอเชียอาคเนย์ หน้า 73

ทิศตะวันตก " และเกี่ยวกับ " พระธรรมที่สอนกันอยู่ในแถบทะเลใต้ " ในปีพุทธศักราช 1235 พระภิกษุอึ้งจิ้งก็ส่งต้นฉบับบันทึกของท่านเข้าไปยังประเทศจีน และตัวท่านเองก็กลับเข้าไปในปีพุทธศักราช 1238 ระหว่างที่ท่านพำนักอยู่ ณ อาณาจักรโพชธิ์ครั้งสุดท้ายนี้ท่านได้จดบันทึกเล่ม 2 ของท่านว่า "...อาณาจักรโมโลยู (Mo-lo-yu) ซึ่งท่านเคยพักอยู่เป็นเวลา 2 เดือนในพ.ศ. 1214 นั้น ปัจจุบันได้กลายเป็นประเทศชิลิโพช (Shih-li-fo-shih) ไปแล้ว¹ จึงกล่าวได้ว่าประมาณปีพุทธศักราช 1238 อาณาจักรศรีวิชัยได้ขยายอำนาจจากศูนย์กลางเดิมที่ปาเล็มบังในภาคตะวันออกของเกาะสุมาตรา ขึ้นมายึดครองอาณาจักรทางแหลมมลายู

เรื่องเกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัยมีอำนาจเหนือแหลมมลายูปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ 23 (ศิลาจารึกวัดเสมาเมือง) ซึ่งระบุศักราชไว้ในปีพุทธศักราช 1318 ซึ่งกล่าวว่าพระเจ้ากรุงศรีวิชัยผู้เป็นเจ้าของพระราชวังทั้งหลายในโลกทั้งปวงได้ทรงสร้างปราสาทอิฐ 3 หลัง เพื่อถวายแก่พระพุทธองค์ พระโพธิสัตว์บิณฑปาณี และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี²

ในขณะที่อาณาจักรศรีวิชัยกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่นั้น อาณาจักรทางขวาก็เข้มแข็งขึ้นมาอีก อาณาจักรหนึ่งคืออาณาจักรของราชวงศ์ไศเลนทร์ ความเจริญของราชวงศ์ไศเลนทร์จะเป็นได้จากโบราณสถานเช่น บอโรบูโด และจันทิกะละสัน เป็นต้น³ พวกไศเลนทร์ได้ส่งกองทัพเรือเข้าโจมตีอาณาจักรเจนละ อาณาจักรจามและอาณาจักรเวียตนาม ดังปรากฏในศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่ปราสาทโทนคร ณ เมืองญะตริง ประเทศเวียตนามว่า "...ประชาชนจากประเทศอื่นเป็นประชาชนที่กินอาหารอันเลวร้ายยิ่งกว่าซากศพน่าสพึงกลัว ผิวดำและหอมแห่งน่าสยดสยองและโหดร้ายเหมือนความตายได้มาโดยทางเรือเข้าปล้นสะดมตีปล้นและเผาทำลาย..."⁴ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอน

¹ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ทิศกุล ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ. 2000 หน้า 36

² นคร พันธุ์รงค์ ประวัติศาสตร์ไทยตอนต้น (1) หน้า 221

³ ก. หน้า 222

⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ทิศกุล ล.ศ. หน้า 42

ล่างตกอยู่ในอำนาจพวกไตเลนทร์อยู่ระยะหนึ่ง แต่เมื่อปีพ.ศ. 1345 เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 แห่งอาณาจักร เขมรขึ้นมามีอำนาจจึงได้ขับไล่อิทธิพลของราชวงศ์ไตเลนทร์ออกไป ต่อมาประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 15 เจ้าชายของราชวงศ์ไตเลนทร์ได้มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรศรีวิชัยจนได้มาเป็นกษัตริย์ปกครองศรีวิชัยทำให้เกิดการใช้พระนามของกษัตริย์ศรีวิชัยว่า " ศรีมหाराช " ตามอย่างที่ราชวงศ์ไตเลนทร์เคยใช้มาก่อน อาณาจักรศรีวิชัยของราชวงศ์ไตเลนทร์เจริญรุ่งเรืองต่อมาอีกเป็นเวลานานบ้านเมืองมั่งคั่งด้วยการค้ากับจีน อินเดีย และอาหรับ อาณาจักรศรีวิชัยได้ติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับราชสำนักจีนและราชสำนักของกษัตริย์อินเดียภาคใต้

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 อาณาจักรศรีวิชัยเริ่มถูกรุกรานจากผู้ปกครองอาณาจักรในชวา และที่สำคัญคือในปีพุทธศักราช 1568 พวกโจฬะจากอินเดียภาคใต้ได้ยกกองทัพเข้าโจมตีอาณาจักรศรีวิชัยเสียหายยับเยิน¹ แต่การโจมตีของโจฬะไม่มีผลทางการเมืองพวกโจฬะมิได้เข้ายึดครองอาณาจักรศรีวิชัย เมื่อโจฬะถอยกลับไปแล้วอาณาจักรศรีวิชัยก็ได้ฟื้นฟูเจริญรุ่งเรืองสืบมา ในขณะที่เดียวกันอาณาจักรทางเกาะชวาก็เข้มแข็งขึ้นมายุieldการปกครองของพระเจ้าไอร์ลังคะ และเจริญรุ่งเรืองคู่มาับอาณาจักรศรีวิชัย ดังปรากฏในจดหมายเหตุชาวจีน คือจูเฟ ซึ่งกล่าวถึงอาณาจักรทั้งสองในปีพุทธศักราช 1721 ว่า² "...สำหรับต่างประเทศที่มีสินค้าอันมีค่าเป็นจำนวนมากที่สุดแล้วไม่มีประเทศใดเกินกว่าอาณาจักรตาสี (คืออาหรับ) ไปได้ ต่อจากนี้มาถึงอาณาจักรเซอโฟ (ชวา) รองลงมาถึงอาณาจักรสันโพซี (ศรีวิชัย)..."

ในกลางพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรศรีวิชัยยังคงมีอำนาจทางการเมืองอยู่เพราะหลักฐานทางจีนได้กล่าวถึงอาณาจักรศรีวิชัยว่ายังมีเมืองขึ้นไม่น้อยกว่า 15 แห่ง เช่นปาหัง ตรังกานู ลังกา-ชุกะ กลันตัน ทัตลุง ตามพรลิงค์ ไชยา ปาเล็มบัง กัมเป (ในสุมาตราตะวันออก) ลามูรี (ในสุมาตราเหนือ) และลังกา อาณาจักรศรีวิชัยเสื่อมอำนาจลงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อ

¹ปรีชา นุ่นสุข หลักฐานทางโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทยเกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัย หน้า 70

²หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ. 2000 หน้า 63

³ปัญญา บริสุทธิ์ (แปล) ชนชาติต่างๆในแหลมอินโดจีน หน้า 65

ถูกกองทัพของพวกขวายกเข้าโจมตี และทางแหลมมลายูก็ปรากฏการขึ้นมามีอำนาจของพระเจ้าจันทร-
 กานู กษัตริย์ของอาณาจักรตามพรลิงค์ในปีพุทธศักราช 1773

ปัญหาสำคัญของการศึกษาที่เกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัยที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยที่ยังเป็นสิ่งที่
 ที่ถกเถียงกันตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้คือ ความเห็นเกี่ยวกับศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งยังหาข้อ
 ยุติไม่ได้ว่าศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยนั้นอยู่ที่ไหน อยู่บนแหลมมลายูจริงหรือไม่ กลุ่มที่เชื่อตาม
 ทฤษฎีของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดย์ก็ยืนยันว่า ศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่เมืองนครศรี-
 ธรรมราช อย่างไรก็ตามหลักฐานในช่วงหลังนี้มีการค้นพบโบราณวัตถุและบริเวณภาคใต้ของไทยจึงได้
 สันนิษฐานว่าเป็นศิลปกรรมสมัยศรีวิชัยมีจำนวนมาก ศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยอาจจะอยู่แถบภาค
 ใต้ของประเทศไทยก็ได้

เกี่ยวกับศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยจะอยู่ที่ใดมิใช่ปัญหาสำคัญที่จะใช้กล่าวในที่นี้เพราะ
 ถึงแม้ว่าเรายังไม่สามารถสรุปได้ว่าอาณาจักรศรีวิชัยมีศูนย์กลางอยู่ที่ไหนแต่อาณาจักรศรีวิชัยก็ได้ทิ้ง
 มรดกทางวัฒนธรรมและความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่างๆไว้มากมายเป็นต้นว่า ด้านการปกครอง
 ศาสนา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ปฏิมากรม และด้านขนบธรรมเนียมประเพณี¹ ซึ่งนับได้ว่าเป็น
 พื้นฐานอารยธรรมที่สำคัญของบริเวณแหลมมลายู ซึ่งสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้

สำหรับหลักฐานที่พบและเกี่ยวข้องกับอาณาจักรศรีวิชัยด้านความเจริญของศาสนานั้นส่วนใหญ่
 จะเป็นหลักฐานประเภทโบราณวัตถุ ซึ่งในปัจจุบันได้พบโบราณวัตถุประเภทต่างๆอันเป็นโบราณวัตถุ
 ที่จัดอยู่ในระยะพุทธศตวรรษที่ 12-19 เป็นจำนวนมากตามบริเวณภาคใต้ของประเทศไทยลงไปถึง
 แหลมมลายู สุมาตราและชวา โบราณวัตถุส่วนใหญ่เป็นศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธและศาสนา
 พราหมณ์ แต่ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปของฝ่ายมหายานซึ่งมีทั้งสำริดและดินเผา พระพิมพ์ดินดิบ รวม
 ทั้งสิ่งของเครื่องใช้และศาสนสถาน ซึ่งสามารถแบ่งหลักฐานโบราณวัตถุออกเป็น 3 จำพวก² คือ
 งานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม เครื่องมือ เครื่องใช้และเครื่องประดับ

¹เฉลิม พงศ์อาจารย์ พื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 102-111

²สนั่น เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย หน้า 74-77

1. งานสถาปัตยกรรมที่พบส่วนมากเป็นสถาปัตยกรรมที่เรียกทั้งในฝ่ายพราหมณ์และพุทธว่า จัณฑิ (Candi) คติในการสร้างแต่เดิมใช้เป็นสถานที่ฝังศพของบุคคลสำคัญนิยมสร้างในอินเดียระยะพุทธศตวรรษที่ 11-12 คำนี้อาจจะเป็นที่มาของคำว่า "เจดีย์" ในยุคหลังๆก็ได้ สำหรับงานสถาปัตยกรรมประเภทนี้ที่เป็นของสมัยศรีวิชัยในประเทศไทยที่สำคัญที่สุดคือพระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมทรงมณฑปคล้ายที่พบในชวา และที่อำเภอไชยายังมีเจดีย์ศรีวิชัยที่วัดแก้วอีกด้วย ในจังหวัดนครศรีธรรมราชมีเจดีย์ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมศรีวิชัยอยู่บริเวณฐานองค์พระบรมธาตุองค์ปัจจุบัน ซึ่งจำลองไว้ด้านประตูเข้าสู่องค์พระบรมธาตุ (องค์พระบรมธาตุในปัจจุบันนั้นได้สร้างขึ้นราวปีพุทธศักราช 1700) เมื่อพระพุทธศาสนาหนีนานจากลังกาเผยแพร่เข้าสู่ภาคใต้ของไทยในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นผลให้เจดีย์ทรงลังกามาประดิษฐานอยู่ตามจังหวัดต่างๆในภาคใต้ของไทยนอกจากจังหวัดนครศรีธรรมราช เช่น พัทลุง สงขลา ยะลา นราธิวาส (วัดพุทธ) สังเกตได้ง่ายว่ามีรูปทรงคล้ายกับพระบรมธาตุที่จังหวัดนครศรีธรรมราช สำหรับเจดีย์รูปทรงสมัยศรีวิชัยปัจจุบันจะพบได้ในหลายจังหวัดของภาคใต้ของไทย เช่น พัทลุง สงขลา พังงา เป็นต้น สำหรับดินแดนตอนล่างของประเทศไทยลงไปในตอนปลายแหลมมลายู ก็เข้าใจว่าคงมีอยู่ไม่น้อย แต่อาจถูกทำลายไปเมื่อครั้งศาสนาอิสลามเผยแพร่เข้ามาสู่ภูมิภาคนี้อีกแห่งหนึ่งที่ยังเหลืองานสถาปัตยกรรมของศรีวิชัยอยู่มากคือ บนเกาะชวา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ หรือจัณฑิ สมัยศรีวิชัยขนาดใหญ่ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นโบราณวัตถุในพุทธศาสนิกายมหายานทั้งสิ้น เช่น จัณฑิกาลาสัน จัณฑิปาปวน จัณฑิปรัมมานัน และที่ใหญ่โตสวยงามมากที่สุดในบรรดางานสถาปัตยกรรมสมัยศรีวิชัยที่ยังเหลืออยู่ก็คือ จัณฑิบุโรโบโด ซึ่งสร้างในปีพุทธศักราช 1334 โดยพระเจ้าวิษณุแห่งราชวงศ์ไศเลนทร์ ผู้ครองอาณาจักรศรีวิชัย¹

อนึ่งงานสถาปัตยกรรมการสร้างเจดีย์ตามแบบศรีวิชัย ปรากฏว่าได้ขึ้นไปแพร่หลายอยู่ทางตอนบนของประเทศไทยด้วย ดังจะพบจากมณฑปวัดเจดีย์เจ็ดแถว สวรรคโลก และเจดีย์ในวัดมหาธาตุ สุโขทัย เจดีย์องค์เล็กในวัดพระธาตุหริภุญไชย เป็นต้น² การแพร่ขึ้นไปของอิทธิพลศรีวิชัย

¹ สนั่น เมืองว่างษ์ ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย หน้า 75

² ก. หน้า 75

อาจจะสืบเนื่องมาจากการรับเอาพระพุทธศาสนาและศิลปกรรมจากนครศรีธรรมราชขึ้นไปสู่อาณาจักรสุโขทัย เมื่อสมัยรัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และสมัยพ่อขุนรามคำแหงก็เป็นได้

2. ประติมากรรม ผลงานในสมัยศรีวิชัย เท่าที่พบนี้ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปฝ่ายมหายาน มีทั้งพระพิมพ์ดิน และพิมพ์ดินเผาของ พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์หล่อด้วยสำริดปางต่างๆ ศิลปกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลจากอินเดียสมัยคุปตะ หลังคุปตะ (พ.ศ. 860-1200) และสมัยปาละเสนา (พ.ศ. 1300-1800) ลักษณะพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์มักมีเกตุมาลา เป็นต่อมสั้น ขมวดพระเกศาเล็กน้อยละเอียดคมมีใบโพธิ์คั่นหน้าพระเกตุมาลา พระหัตถ์และพระบาทได้สัดส่วนกับพระวรกาย ชายจีวรซ้อนเป็นริ้วบนพระอุระเบื้องซ้าย มีปางต่างๆ คือปางมารวิชัย ปางลีลา ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางโปรดสัตว์ ปางพระทานอภัย ปางนาคปรก ปางเทศนา ปางมหาปาฏิหาริย์ ปางต่างๆ เหล่านี้มีกอยู่ในรูปพระพิมพ์ดินดิบ ซึ่งพบแล้วเป็นจำนวนมากในภาคใต้ เช่นในเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง ยะลา และในเขตไทรบุรี ส่วนใหญ่พบอยู่ตามพำโดยฝังอยู่เป็นกลุ่มๆ หรือประดับติดอยู่กับผนังถ้ำ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในเรื่องพระพิมพ์ดินดิบว่า คติการสร้างนั้น เดิมคือถือกันว่า ประสงค์จะให้พระพุทธรูปปรากฏแก่जनสมัยเมื่อพระปัญญาอันตรธานมาถึงและจากการศึกษาเทียบเคียง วัฒนธรรมในการสร้างพระพิมพ์ดินดิบในแหล่งอื่นๆ พบว่าคติการสร้างพระพิมพ์ดินดิบที่มีอยู่มากในสมัยศรีวิชัยคล้ายกับประเพณีที่ทำกันในธิเบตกล่าวคือถ้าพระเถระผู้ใหญ่มรณภาพลงไปหลังจากเผาแล้วบรรดาศิษย์จะนำอัฐิมาปนรวมกับดินทำพิมพ์เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ สำหรับพระพิมพ์ดินดิบที่พบในภาคใต้นั้น เมื่อตรวจดูส่วนผสมของพระพิมพ์พบว่ามีส่วนธาตุฟอสเฟตปนอยู่ด้วย ธาตุดังกล่าวอาจจะได้จากกระดูกคน ดังนั้นคติในการสร้างพระพิมพ์ดินดิบในสมัยศรีวิชัย อาจจะคล้ายกับที่ยังมีกระทำอยู่ในธิเบตก็ได้

สำหรับพระพุทธรูปพระโพธิสัตว์เท่าที่พบว่ามีในสมัยศรีวิชัยมีอยู่หลายลักษณะ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ได้พบที่วัดมหาธาตุอำเภอไชยา เป็นองค์ที่มีพระลักษณะงดงามที่สุดในบรรดาพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยด้วยกัน) พระอาทิตย์อุทัย พระศรีอารยเมตไตรยโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ปัทมปาณีและ

นอกจากนี้ยังพบรูปปั้นนางปัญฐานารมี นางคารา เป็นต้น

ในสมัยศรีวิชัยนั้นนอกจากผู้คนจะนับถือพระพุทธศาสนาหายไปแล้วยังพบว่า ศาสนาพราหมณ์ก็นับถือกันมากด้วย ทั้งนี้เพราะได้พบเทวรูปลักษณะต่างๆ อันจัดเป็นศิลปกรรมในระยะเดียวกับในดินแดนส่วนที่พบวัฒนธรรมของศรีวิชัย เช่น รูปปั้นพระอิศวร พระอุมา เทวรูปสวมแหวนแขก พระนารายณ์ พระนารายณ์ทรงครุฑ เป็นต้น วัตถุที่ใช้ทำมีทั้งหินและสำริด แหล่งที่พบกระจายอยู่ทั่วไปตั้งแต่บริเวณภาคใต้ของประเทศไทยจนถึงชวา

3. เครื่องมือ เครื่องใช้ และเครื่องประดับ ในปัจจุบันได้พบสิ่งของเครื่องใช้ของสมัยศรีวิชัยในดินแดนทางภาคใต้หลายประเภทเช่น เครื่องปั้นดินเผาที่ทำเป็นหม้อไห กระถาง อ่าง เตา ที่พบจะมี 2 แบบคือ แบบที่ใช้สีเขียนเป็นลวดลายต่างๆ เช่นลายเป็นพื้นปลา ลายกรวยเชิง ลายรูปคล้ายดวงอาทิตย์ ลายเส้นขนานเส้นโตๆ ส่วนใหญ่ใช้สีแดงเขียน (พบมากที่ไชยาและนครศรีธรรมราช) อีกลักษณะหนึ่งทำเป็นรูปดอกจันทน์ขึ้นมา และประดับลวดลายอื่นๆ ประกอบพบทั้งที่ ไชยา นครศรีธรรมราช บัตตานิ อีกประการหนึ่งคือลูกปัดพบมากในจังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา กระบี่ พังงา ทำจากหินสีต่างๆ แม้แต่รูปพระโพธิสัตว์ที่ขุดพบก็มักมีลูกปัดประดับอยู่ด้วย แสดงว่าการใช้ลูกปัดเป็นเครื่องประดับเป็นที่นิยมกันมากในสมัยศรีวิชัย โบราณวัตถุที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเงินตราสมัยศรีวิชัย มีทั้งเงินกลมมีตรา "นะโม" และเงินที่มีรูปลักษณะแบบคล้ายเงินเหรียญ แต่หน้ากว่า บางแห่งมีตราดอกจันทน์อยู่ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งมีตัวอักษรภาษาสันสกฤตเขียนว่า "วร" ประทับอยู่ แสดงถึงการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน

สมัยอาณาจักรลพบุรี

อาณาจักรลพบุรีหรือแคว้นละโว้ปุระ ซึ่งมีเมืองละโว้เป็นเมืองศูนย์กลางนี้เริ่มต้นด้วยการตั้งเป็นชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำสามสายคือแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก ตลอดจนสาขาของแม่น้ำเหล่านี้จึงทำให้เมืองละโว้กลายเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญและมีประชาชนอพยพเข้ามาอยู่ไม่ขาดสาย นอกจากนี้ที่ตั้งของเมืองจะมีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจแล้วยังมีความสำคัญต่อการเดินทางติดต่อทางทะเลและการค้าขาย เพราะเมืองละโว้จะกลายเป็นศูนย์กลางของแหล่งวัฒนธรรมใน

สมัยโบราณ คือดินแดนพม่า มอญ เขมร แหลมมลายูตอนบน ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางตะวันออก และ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง นับว่าละโว้เป็นจุดเชื่อมต่อทางการ เมืองและวัฒนธรรมอันสำคัญ¹

เมืองละโว้เมื่อแรกตั้งโดยมีกำแพงเมืองและคูเมืองนั้นมีความกว้างประมาณ 1000 เมตร ความยาวประมาณ 1,450 เมตร ตั้งเมืองเป็นรูปรีไม่สม่ำเสมอ² ในพงศาวดารเหนือระบุเกี่ยวกับการสร้างเมืองละโว้(ลพบุรี)ไว้ว่า "...พระพุทธศักราช 1002 ปีจุลศักราช 10 ปีระกาสัมฤทธิ์ศก จึงพระยาภาวพรรณดิศ ราชบุตรของพระยาภาวพัตรได้เสวยราชสมบัติเมืองตักกะศีลามาหนคร (เมืองตักกะศีลามาหนครที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือ นายมานิต วัลลิโภคมหมายถึงเมืองนครชัยศรี) จึงให้ไพร่พลทั้งหลายยกพลลงไปสร้างเมืองละโว้..."³ จากข้อความนี้สรุปได้ว่า เมืองละโว้สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 1192 ซึ่งอยู่ในช่วงตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 11 โดยพระยาภาวพรรณดิศ เป็นผู้สร้างในระยะแรกเมืองละโว้คงขึ้นต่อเมืองนครไชยศรีและคงจะอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรทวารวดี อีกระยะหนึ่ง อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า เมืองนครไชยศรีมีอำนาจทางการเมืองถึงขั้นเป็นศูนย์กลางอำนาจที่แท้จริงในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อสละโว้คงจะผูกพันกับเมืองนครไชยศรีอย่างหลวมๆเท่านั้น⁴ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความในตำนานสิงหนวัติระบุถึงอาณาเขตของอาณาจักรโยนกเชียงแสนที่พระเจ้าสิงหนวัติกุมารทรงสร้างขึ้นว่า "...หนทักมณฑลได้มีลวรัฐเป็นแดน..."⁵ ลวรัฐในที่นี้ก็คือเมืองลพบุรีและจากตำนานสิงหนวัติทำให้ทราบอีกว่าอาณาเขตลวรัฐหรืออาณาจักรลพบุรี ทางตอนบน (ทิศเหนือ) สูงขึ้นไปจดดินแดนลานนาตอนล่าง⁶

¹นคร พันธุ์รงค์ ประวัติศาสตร์ไทยตอนต้น(1) หน้า 206

²ศรีศักร วัลลิโภคม "ละโว้" วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 เมษายน-มิถุนายน 2518 หน้า 47

³คุรุสภา ประชุมพงศาวดารเล่ม 1(พงศาวดารเหนือ) หน้า 28

⁴สายชล วรรณรัตน์ "ละโว้ก่อนสมัยอยุธยา" เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี หน้า 6

⁵พระยาปรีชาจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 67

⁶มานิต วัลลิโภคม ตำนานสิงหนวัติกุมาร หน้า 37

อาณาจักรละโว้ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 นั้นเป็นอาณาจักรร่วมสมัยกับอาณาจักรทวาราวดี ซึ่งถ้าจะดูจากศิลปกรรม จากโบราณวัตถุที่พบเป็นโบราณวัตถุในกลุ่มศิลปกรรมทวาราวดีแล้ว อาจจะได้คิดว่าทั้งละโว้และทวาราวดีเป็นอาณาจักรเดียวกันในทางศิลปกรรม¹ ส่วนในเรื่องของอำนาจทางการเมืองนั้นน่าจะเชื่อได้ว่าละโว้จะต้องมีฐานะเป็นรัฐอิสระที่ไม่อยู่ในอิทธิพลของอาณาจักรทวาราวดี เพราะหลังจากอาณาจักรทวาราวดีเจริญรุ่งเรืองขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 นั้น เมืองละโว้ก็ได้กลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญและเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะทางด้านพุทธศาสนาและเชื่อกันว่าละโว้เป็นศูนย์กลางทางด้านตะวันออกของอาณาจักรทวาราวดี ในขณะที่เมืองนครไชยศรี เมืองอู่ทอง และเมืองสุพรรณบุรี เป็นศูนย์กลางทางด้านตะวันตก การที่ละโว้กลายเป็นเมืองใหญ่ที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนิกายหินยาน ซึ่งเห็นศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองมากสามารถขยายอิทธิพลขึ้นไปยังอาณาจักรหริภุญไชยด้วย²

สำหรับความเจริญทางด้านศาสนาของอาณาจักรลพบุรีในระยะก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 นั้นถือได้ว่าพุทธศาสนิกายหินยานเป็นศาสนาเป็นศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองมาก นอกจากนี้ก็ยังมี การนับถือศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อพื้นเมือง เป็นต้นว่าการบูชาบรรพบุรุษ การนับถือเทวดาในระยะนี้ปรากฏหลักฐานว่า ได้มีการผสมผสานความเชื่อพื้นเมืองเข้ากับพุทธศาสนาอีกด้วย³

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองของกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมือง อันเป็นผลมาจากสงครามยึดเอื้อระหว่างอาณาจักรลพบุรีกับอาณาจักรลำพูนหรือหริภุญไชยและอาณาจักรนครศรีธรรมราช จากผลของสงครามนี้ทำให้พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 แห่งอาณาจักรเขมรสมัยเมืองพระนครได้ถือโอกาสขยายอำนาจมาทางตะวันตกและสามารถมีอำนาจเหนืออาณาจักรลพบุรี จากหลักฐานต่างๆแสดงให้เห็นว่าในระยะหลังพุทธศตวรรษที่ 16 เขมรได้มีอิทธิพลทางด้านการเมืองและวัฒนธรรมเหนืออาณาจักรลพบุรีเป็นอย่างมาก เมืองละโว้พยายาม

¹ สนั่น เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย หน้า 67

² นคร พันธุ์รงค์ ประวัติศาสตร์ไทยตอนต้น (1) หน้า 207

³ ก. หน้า 209

ประกาศตนเองเป็นอิสระ แต่ก็สามารถทำได้ในบางช่วงเวลาเท่านั้น

อำนาจของกัมพูชาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและตอนบน ปรากฏเด่นชัดในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ปีพุทธศักราช 1724-1761) มีจารึกระบุการขยายอำนาจของพระองค์พบในปราสาทพระขรรค์ บริเวณเมืองนครธม โดยระบุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้โปรดเกล้าให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระองค์มีชื่อว่า พระพุทธชยมหานาค¹ แล้วให้นำไปประดิษฐานตามเมืองต่างๆ ในจำนวนนี้มีเมืองแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยารวมอยู่ด้วย คือ ละโว้ ทยปุระ (ลพบุรี) สุพรรณบุรี (สุพรรณบุรี) สัมพูทัญจนะ (ไม่ทราบว่าเป็นเมืองใด) ชยราชบุรี (ราชบุรี) ชยสิงห์บุรี (สิงห์บุรี) ชยวิชัยบุรี (เพชรบุรี) และยังมีเมืองอื่นที่ไม่ทราบว่าหมายถึงที่ใดในปัจจุบันอีกหลายเมือง ซึ่งอาจจะไม่ได้อยู่ในดินแดนไทยก็ได้ เช่น สกมกบุรี ราชสิริวิบุรี วัชควาติ กิรติปุรี เกษมปุรี วิชยาทิปุรี สิงหคราม เป็นต้น² สำหรับเมืองต่างๆ แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปรากฏในจารึกที่ปราสาทพระขรรค์นั้น ได้พบว่า มีงานสถาปัตยกรรมของกัมพูชาอยู่จริง เช่น ที่ลพบุรีมี พระปรางค์สามยอด สุพรรณบุรีมี พระปรางค์วัดมหาธาตุ ราชบุรีมี พระปรางค์วัดมหาธาตุ เพชรบุรีมี ปราสาทหินวัดกำแพงแลง เมืองสิงห์ในเขตจังหวัดกาญจนบุรีมี ปราสาทหิน 3 องค์ ดังนี้ เป็นต้น สิ่งก่อสร้างตามแหล่งต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว เป็นงานสถาปัตยกรรมของอาณาจักรกัมพูชาแบบนครวัด ซึ่งแพร่หลายขึ้นไปถึงเมืองสุโขทัย โดยพบประติมากรรมศิลาเป็นแบบนครวัดที่ศาลาผาแดง เมืองเก่าสุโขทัย และพระพุทธรูปศิลปะแบบขยานที่วัดพระพายหลวงสุโขทัย และโดยเฉพาะในภาคอีสานของไทรโยชน์ ปรากฏนามเมืองที่ระบุไว้ในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ว่าเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ..คือเมืองวิมาย (พิมาย) โดยได้มีการสร้างทางจากนครธมตรงมายังเมืองพิมาย และได้สร้างที่พักคนเดินทางไว้ในระหว่างทางดังกล่าวด้วย

สำหรับมรดกทางวัฒนธรรมด้านศาสนาที่กษัตริย์กัมพูชาได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้ โดยจะศึกษาจากศาสนสถานที่ยังหลงเหลืออยู่นั้น ทำให้ทราบว่า กษัตริย์กัมพูชานั้นทรงนับถือพุทธศาสนา

¹ สนั่น เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย หน้า 93

² อ.

มหายาน ซึ่งมีสายสัมพันธ์มาจากอาณาจักรศรีวิชัยแต่มหายานสมัยนี้ปนกับศาสนาพราหมณ์มาก ประชาชนในถิ่นนี้จึงได้รับพุทธศาสนาทั้งสองนิกายคือ เถรวาทและมหายาน¹ และภาษาสันสกฤตอันเป็นภาษาหลักของศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา มหายานก็ได้เข้ามามีอิทธิพลในภาษาและวรรณคดีไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สำหรับ เหตุการณ์ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหลังรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เลื่อมลงเนื่องจากกษัตริย์กัมพูชาที่ครองราชย์ต่อมาไม่เข้มแข็งเหมือนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยเหตุนี้จึงเป็นโอกาสให้รัฐอิสระของกลุ่มคนไทยโดยเฉพาะที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) อโยธยา(อยุธยา) สุพรรณบุรี หรือ สุพรรณบุรีหรือพันธุมบุรี (สุพรรณบุรี) ฉวยโอกาสจัดหน่วยการปกครองที่เป็นอิสระขึ้นได้อีก² โดยมีรัฐของคนไทยที่มีบทบาทเด่นกว่ารัฐอื่นๆและสามารถดำรงฐานะผู้นำของกลุ่มคนไทยได้โดยเด็ดขาดในระยะต่อมาคือ อโยธยา ซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี หรือไม่ก็อยู่ที่อยุธยาอันเป็นที่ตั้งของอาณาจักรอยุธยาในพุทธศักราช 1893 นั้นเอง

¹กรมการศาสนา ประวัติศาสตร์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 44

²ส่นัน เมืองวงษ์ ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย หน้า 97

บทบาทของพุทธศาสนาในสังคมไทยก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พุทธศาสนาในสังคมกรุงสุโขทัย

หลังจากรัชกาลของขุนหลวงเมมาแห่งอาณาจักรอัยลาวแล้วก็ไม่ปรากฏว่า ได้มีพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ใดได้ทรงมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นพิเศษประการใด¹ กาลใดล่วงเลยมาจนถึงสมัยกรุงสุโขทัย พุทธศาสนาจึงได้กลับมารุ่งเรืองสูงสุดขึ้นในสังคมไทยเป็นครั้งแรกจนอาจกล่าวได้ว่าไม่มียุคใดเสมอเหมือน พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วงสุโขทัยที่ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่สำคัญยิ่งนั้นมีอยู่ 2 รัชกาลคือ รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงซึ่งเป็นระยะที่เริ่มแรกที่ไทยรับนับถือพุทธศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ เป็นศาสนาประจำอาณาจักรและรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้สืบทอดการทํานุบํารุงพระพุทธศาสนาต่อจากพ่อขุนรามคำแหง และทรงใช้ลัทธิธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อเป็นผลประโยชน์ทางการเมืองควบ ดึงจะกล่าวต่อไป

พุทธศาสนาในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

ก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหงยังไม่ปรากฏว่าชาวไทยรับนับถือศาสนาใดเป็นศาสนาประจำชาติ คติความเชื่อยังปะปนกันทั้งความเชื่อดั้งเดิม พราหมณ์ และพุทธ

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงขึ้นเสวยราชย์ได้ทรงสดับกตัตติศัพท์ของพระสงฆ์ลังกาวงศ์ และทรงเห็นว่าพระสงฆ์พวกนี้ยึดมั่นอยู่ในพระธรรมวินัย มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัดก็ทรงเลื่อมใสศรัทธา² ครั้นต่อมาเมื่อพ่อขุนรามคำแหงได้เสด็จพระราชดำเนินลงไปยังหัวเมืองฝ่ายใต้ในแหลมมลายู³ จึงโปรดให้

¹เสถียร คุภโสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 6

²นิตยา วงศ์วิวัฒน์ (ปริญญาพนธ์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทํานุบํารุงพระพุทธศาสนา หน้า 6

³เสถียร คุภโสภณ ล.ค. หน้า 10

อารณาพระมหาเถระ สังฆราชชาวนครศรีธรรมราชเข้ามาพำนัก ณ วัดอรุณนิคมในกรุงสุโขทัย¹ ดังข้อความปรากฏในจารึกหลักที่ 1 ว่า² "...เมื่อพ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราษฎ์เรียนพระไตรปิฎก หลวกกว่า ปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลูแต่เมืองนครศรีธรรมราช..."

จะเห็นได้ว่าผู้นำทางศาสนาคือสังฆราชที่มาจากนครศรีธรรมราช และเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 นั้นได้ติดต่อกับลังกาจึงทำให้คิดว่าสุโขทัยน่าจะได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากลังกา ซึ่งในเวลานั้นลัทธิลังกาวงศ์กำลังรุ่งเรืองอยู่ที่ผเยแพร่เข้ามาานครศรีธรรมราชสุโขทัยจึงรับช่วงต่อจากนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง³ ดังนั้นในระยะแรกพระสงฆ์ไทยจึงมี 2 พวกคือพระสงฆ์เดิมกับนิกายลังกาวงศ์ (ตามหลักฐานในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์พระพุทธานุชาลลัทธิลังกาวงศ์คงจะเริ่มเข้ามาสู่สุโขทัยตั้งแต่ในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เริ่มด้วยการเชิญพระพุทธรูปสิงห์เข้ามาแต่เมืองนครศรีธรรมราช) แต่ในที่สุดได้รวมเป็นนิกายเดียวกัน ส่วนพุทธศาสนานิกายมหายานได้เสื่อมและสูญไป⁴ ดังนั้นตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง เป็นต้นมา (ตั้งแต่บัดนั้นมาพระไตรปิฎกซึ่งเดิมใช้ภาษาสันสกฤตก็เปลี่ยนมาใช้ภาษามคธแทนส่วนภาษาสันสกฤตยังคงนิยมใช้ในหมู่พระวาสาจนปัจจุบัน) ถือกันว่าพระพุทธานุชาลลัทธิลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำอาณาจักรสุโขทัย

การสถาปนาลัทธิลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำอาณาจักรสุโขทัย แสดงให้เห็นเจตน์จำนงของฝ่ายบ้านเมืองที่จะประสานความเชื่อแบบต่างๆ ในสังคมให้อยู่ในรูปแบบเดียวกันกับที่ทางราชการยอมรับเพื่อเป็นการสร้างเอกลักษณ์วางรากฐานความเป็นปึกแผ่นให้แก่สังคมสุโขทัยเช่นเดียวกันกับ

¹มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศาสนาในเอเชีย พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศหสมเด็จพะสังฆราชอุฎฐายิมหาเถรจันทมกุฎกษัตริยารามราชวรวิหาร 17 มิถุนายน 2515 หน้า 22

²หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 1/2 เอกสารสมัยสุโขทัย

³วิไลเลขา ตาวรรณสารและคณะ พื้นฐานวัฒนธรรมไทย หน้า 489

⁴มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ล.ด. หน้า 23

การสร้างตัวอักษรไทย¹ ดังนั้นการยอมรับลัทธิลังกาวงศ์จึงมิใช่การปฏิเสธความเชื่อแบบวัตรปฏิบัติ
อื่นๆโดยสิ้นเชิง สิ่งเหล่านี้ยังคงปะปนรวมเป็นพุทธศาสนาและความเชื่อแบบสุโขทัยโดยเฉพาะมีการ
ยอมรับปุครูจากนครศรีธรรมราช สร้างวัดอรุณภิรมย์พระธาตุ ขณะเดียวกันก็เคารพบูชาพระพุทธรูป
อันเป็นฝีมือประจำเมืองใหญ่กว่าฝีมือหลาย² ดังปรากฏในจารึกหลักที่ 1 ในตอนท้ายด้านที่ 3 นั้น
กล่าวว่า "...พระชะพุทธรูปเทพาคาในเขอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกฝีมือในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัย
นี้แลไว้ดี เมืองนี้ก็เที่ยง เมืองนี้ก็ดี ถือไว้ดีพลีบุญ ฝีมือในเขอันบุ่มบ่เกรง เมืองนี้หาย..."³

การเน้นเรื่องฝีมือทางเทวคานี้จะเห็นว่าสำคัญและเป็นสิ่งที่น่ากลัวมาก เพราะในตอนต้นบอก
ว่านับถือพุทธศาสนาแต่พอตอนท้ายกลับยกย่องฝีมือทางเทวคา คือพระชะพุทธรูป แสดงว่าฝีมือเป็นสิ่งทีคนนับถือ
กันมากและมีอิทธิพลต่อคนสมัยสุโขทัยมากที่สุด⁴

จากความเชื่อที่ปะปนกันเหล่านี้ทำให้ทั้งฝ่ายปกครองและประชาชนรวมกันอยู่ได้ด้วย
ประสานความเชื่อให้สอดคล้องกัน เป็นพื้นฐานสำหรับการยอมรับอำนาจของพระมหากษัตริย์ในแนวทาง
ของพระพุทธศาสนา ซึ่งก่อให้เกิดรูปแบบการปกครองโดยอาศัยธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นหลัก⁵
และจะเห็นได้ชัดเจนในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ดังจะกล่าวในตอนต่อไป

ฉะนั้นเพื่อแสดงเจตน์จำนงร่วมกันของฝ่ายบ้านเมืองกับประชาชน พ่อขุนรามคำแหงจึงมีพระ
ราชศรัทธาในการทำงานบูรณะและเอาพระทัยใส่ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จนรอบรู้ได้เป็น

¹ธิดา สาระยา "สุโขทัยในประวัติศาสตร์" เอกสารประกอบการสัมมนา "การเมืองและสภาพ
สังคมสมัยสุโขทัย" 1-4 สิงหาคม 2520 หน้า 3-4

²หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 1/2 เอกสารสมัยสุโขทัย

³วิไลเลขา ถาวรธสาร และคณะ พื้นฐานวัฒนธรรมไทย หน้า 490

⁴ค.

⁵ธิดา สาระยา ล.ค. หน้า 3-4

อย่างนี้ ดังจารึกวัดศรีชุม (หลักที่ 2) "ไต่สร เสริฐพระองค์ไว้ดังนี้"¹...ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้หนึ่ง
ชื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชปราชาผู้รื้อบูรณะพระศรีรัตนธำมัญอันหนึ่งในศรีสัชชนาลัย..." และยัง
ปรากฏว่าสุโขทัยเต็มไปด้วยวัดวาอาราม พระพุทธรูปใหญ่น้อยมากมายทั้งในใจกลางและรอบๆ ขานกรุง
ดังข้อความในจารึกหลักที่ 1 "ไต่พรรณาไว้ว่า"²...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มี
พระอิฎฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม
เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอริฎฐิก ...ในกลางอริฎฐิกมีพิหารอันหนึ่งมนใหญ่สูงงามแก่คม...เบื้อง
ตะวันออกมีพิหาร...เบื้องหัวนอนมีกฐิพิหาร ปู่ครุอยู่..."

พร้อมกับการสร้างวัดจะมีการอุทิศคนให้แก่วัดเพื่อสร้าง เนื่อนาบุญด้วยดังข้อความในจารึกหลัก
ที่ 2 ที่กล่าวถึงพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี ชื่อคนเพื่อโปรกสัตว์ว่า "³...เทศลาดข้อสัตว์ทั้ง
หลาย โปรกอันเป็นต้นว่า คนอีกแพะ และหมู หมาเปิดไถ่ทั้งห่านนก หกปลาเนื้อ..."

จากข้อความข้างต้น แสดงว่าผู้ปกครองและประชาชนสุโขทัยต่างก็ให้ความร่วมมือในการสร้าง
วัด ตลอดจนพระพุทธรูป แสดงให้เห็นถึงการมีเจตน์จำนงร่วมระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน และถือ
เป็นการขยายตัวของชุมชนด้วยเท่ากับเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับกรุงสุโขทัย เพราะประชาชนย่อม
จะมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับบริเวณวัดวาอารามรอบๆ กรุงสุโขทัย จึงเป็นการง่ายต่อการควบคุมดูแล
ประชาชนของฝ่ายบ้านเมือง และสะดวกแก่การที่พ่อขุนรามคำแหงจะเผยแพร่พระธรรมของพระพุทธ-
ศาสนาสู่ประชาชนด้วย ดังปรากฏในจารึกหลักที่ 1 ว่า"⁴ "...1214 ศกปีมะโรง(พุทธศักราช 1835)
พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยนั้นปลูกไม้ตาลได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างพันชะคารหิน ตั้ง
ระหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนคัับ เดือนนอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนข้างแปดวัน ฝูงปู่ครุ เถร

¹กรมศิลปากร "คำอ่านจารึกวัดศรีชุม (หลักที่ 2)" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย
กรมศิลปากรพิมพ์ เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์ดิคุณ 8 เมษายน 2515
หน้า 28

²หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 1/2 เอกสารสุโขทัย

³กรมศิลปากร ล.ต. หน้า 32

⁴หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 1/2 ล.ต.

มหาเถร ชั้นนี้ เหมือนชะดาร์หินนี้ สวรรคตกรรมแก่อุบาสก อุบาสิกา ผู้งช่วยจำศีล..."

พ่อขุนรามคำแหง ได้ทรงพระแท่นมัจฉาศีลา เป็นที่อบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ชาวสุโขทัยดังศิลาจารึกกล่าวว่า ¹ "...พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวพระยาแก่ไทยทั้งหลาย. ทว เป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญธรรมแท้..." จะเห็นได้ว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นราชาที่ต้องการเป็นบิดาของประชาชนโดยสั่งสอนธรรมให้ด้วยนี้จึงทำให้ชาวสุโขทัยทั้งชายหญิงมักทำบุญทำทานมีศีลธรรมอันดีและถือศีลกันอย่างเคร่งครัดเมื่อเข้าพรรษาทุกคน ดังจารึกหลักที่ 1 กล่าวว่า ² "...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยบัว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลายทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้งช่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงศีล เมื่อพรรษาทุกคน..."

นอกจากนี้สมัยที่พ่อขุนรามคำแหงยังกล่าวถึงตำแหน่งสังฆราชปุ๋ญครุมหาเถระและเถระ³ปรากฏอยู่ในศิลาจารึก แสดงว่าสมัยพ่อขุนรามคำแหงเริ่มมีการตั้งสมณศักดิ์บ้างแล้ว กล่าวได้ว่าในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนี้พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ได้รับการนับถือกันอย่างแพร่หลาย พระมหากษัตริย์ทรงให้การสนับสนุนพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ในฐานะเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก เพื่อประโยชน์ทางการเมืองบางประการด้วย

พุทธศาสนาสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท

ครั้นถึงสมัยพระมหาธรรมราชาพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ยังคงเป็นที่นับถือของชาวสุโขทัยอยู่ในช่วงต้นสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทมีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์ในกรุงสุโขทัยสนใจในการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์จากภายนอก ดังข้อความที่ปรากฏในตำนานพระธาตุ

¹ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 1/2 เอกสารสุโขทัย

² ก.

³ นิตยา วงศ์วิวัฒน์ (ปริศณานิพนธ์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำบุญบำรุงพระพุทธศาสนา หน้า 11

คอยสุเทพและตำนานมูลศาสนาที่คล้ายกันว่า¹ "...ในการนั้นยังมีเจ้าภิกษุ 2 คนเป็นลูกเจ้าเมืองสุโขทัย คนหนึ่งชื่อโนมทลี คนหนึ่งชื่อสุมนะโฬศุคเรียนในเมืองอาชุตยิยาบอมวารแล้วก็มาอยู่ในสำนักมหาสังฆราชาประทับในเมืองสุโขทัยที่นั่น.." ส่วนในตำนานมูลศาสนาแล้วว่า² "...เจ้าไททั้งสองนี้เป็นลูกศิษย์มหาบรรพตสังฆราชาในเมืองสุโขทัย เจ้าไททั้งสองจึงไปเรียนปิฎกธรรมทั้ง 3 ในเมืองอโยธยาโพ้นแล้วกลับสู่สำนักมหาบรรพตสังฆราชาตั้งเก่า..." นอกจากนี้ยังปรากฏว่าภิกษุจากกรุงสุโขทัยคือพระสุมนเถระและพระอโนมทลี เดินทางไปศึกษาพระศาสนาที่เมืองพันทัน (เมาะตะมะ) ด้วย ทั้งสองได้พากันสึกและขอบวชในสำนักสงฆ์แห่งนี้ ภายหลังได้นำพระภิกษุจากสุโขทัยอีก 8 รูปไปอีก และทั้งสองได้เดินทางกลับกรุงสุโขทัย ญาติของสำนักสงฆ์เมืองพันทันกล่าวกับพระภิกษุสุโขทัยว่า³ "...สู่เจ้าทั้งหลายรับเอาศาสนากลับไปตั้งในเมืองสุโขทัยเถิด..."

นอกจากนี้พระสงฆ์สุโขทัยจะให้ความสนใจในพุทธศาสนาที่ลี้ลับแล้วแล้วพระมหาธรรมราชาลิไทเองก็ทรงตรัสให้อาราธนามหาสังฆราชนครทันทมาจำพรรษาอยู่ในกรุงสุโขทัย ครั้นออกพรรษาแล้วพระมหาธรรมราชาลิไททรงพระราชศรัทธาผนวชในสำนักของท่าน⁴ นอกจากนี้ทรงรับพระราชภาระในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางขึ้นกว่าในสมัยก่อนรามคำแหงด้วยพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือชื่อ ไตรภูมิพระร่วง⁵ ขึ้นเพื่อสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน (เนื่องด้วยเนื้อความในไตรภูมิพระร่วงนั้นชี้ให้เห็นความเกี่ยวเนื่องระหว่างความเชื่อพื้นบ้านและคุณธรรมในสังคมกับวัฒนธรรม

¹ นิตยา วงศ์วิวัฒน์ ตำนานพระธาตุคอยสุเทพ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าหญิงจามรีวงศ์ 2472 หน้า 4

² กรมศิลปากร ตำนานมูลศาสนา แปลโดยสุต ศรีสุมวงศ์และพรหมขมาลา เปรียญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเกษ สนิทวงศ์ 17 ธันวาคม 2518 หน้า 192

³ ด.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ประวัติพุทธศาสนาในสยาม หน้า 8

⁵ กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 46

พุทธศาสนาสะท้อนการยอมรับและโลกทัศน์ของสังคมสุโขทัย) และได้มีมณฑลพระสงฆ์เข้าไปเรียนพระไตรปิฎกในมหาปราสาทโปรดให้พิมพ์จำลองพระพุทธรูป ทรงสถาปนาพระธาตุเจดีย์ที่นครชุมมบรรจุพระสารีริกธาตุที่อัญเชิญมาจากลังกา ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้หลังพระมหาธาตุนั้น กับทรงเริ่มจัดระเบียบสงฆ์ตามแบบลังกาโดยแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 2 ฝ่ายคือคามวาสีและอรัญวาสี¹ (พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีเรียนภาษามคธศึกษาพระพุทธรูปในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ เป็นสำคัญแล้วนำไปเทศน์สั่งสอนประชาชน พระสงฆ์พวกนี้มักอยู่ตามวัดในเมืองส่วนพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี คือพระสงฆ์ที่ธุดงค์ไปตามป่าชัฏมันในการบำเพ็ญภาวนาหาความสงบกระทำจิตให้บริสุทธิ์ ผ่องใสถือพระธรรมวินัยเคร่งครัดสำนักพระสงฆ์พวกนี้มักอยู่ตามวัดในป่า) โปรดเกล้าให้สร้างพระพุทธรูปที่สำคัญอันได้แก่ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศากยมณี พระศรีศาสดา โปรดให้สร้างวัด เช่น วัดพระศรีมหาธาตุ ณ เมืองสองแคว เพื่อเตรียมไว้ประดิษฐานพระพุทธรูปดังกล่าวด้วย² และทรงพระราชศรัทธาออกผนวชชั่วคราวในปีพุทธศักราช 1905³ ดังข้อความตอนหนึ่งในจารึกหลักที่ 5 ว่า⁴ "...แต่พระพุทธเจ้า เข้านิรพานมาถึงวันบวชนั้นได้พันเก้าร้อยห้าปี..." ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพระมหาธรรมราชาลิไททรงพระเจริญวัยท่ามกลางการขยายตัวของพระพุทธศาสนาหลังลี้กวางศ⁵ ประกอบกับการศึกษาในสำนัก

¹กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 47

²เสถียร สุขโสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 44-61

³นิตยา วงศ์วิวัฒน์ (ปริญญาพันธ์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา หน้า 6

⁴กรมศิลปากร "คำอ่านจารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ 5)" ประชุมศิลาจารึก ภาค 1 จารึกสุโขทัย กรมศิลปากรพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์ฤกษ์ 8 เมษายน 2515 หน้า 69-9

⁵เสถียร สุขโสภณ ล.ด. หน้า 28

ราชบัณฑิตในกรุงสุโขทัย ความรู้ที่ต้องเรียนนอกเหนือจากวิชาภูมิศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ คาราศาสตร์ และจริยธรรมแล้วจะต้องเรียนเรื่องศาสนาด้วย¹ ปรากฏว่าพระมหาธรรมราชาลิไทมีความรู้วิชาหนังสือแตกฉานถึงกับได้รับยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์² ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ทรงปรารถนา "พุทธภูมิ" ดังนั้นเมื่อทรงออกผนวชจึงตั้งสัตย์อธิษฐานว่า³ "ผลบุญที่อาตมาบรรพชาอุปสมบทต่อพระศาสนาพระพุทธรูปเป็นเจ้าคราวนี้ อาตมาไม่ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ อินทสมบัติ พรหมสมบัติ ปรารถนาเป็นองค์พระพุทธรูปเจ้านำสัตว์ทั้งหลายข้ามไตรภพนี้เทอญ.." ย่อมแสดงถึงความสอดคล้องกับศรัทธาของชาวสุโขทัยที่มีต่อพระพุทธรูปศาสนาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงอยู่แล้วคุณก็ย่อมจะหันมาจรรงภักดีและรวมตัวกันเป็นปึกแผ่น อยู่ภายใต้การปกครองของพระมหาธรรมราชาลิไทต่อไปได้เพราะถึงอย่างไรก็ตามบรรดาไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายก็เล็งเห็นว่าพระองค์ประพฤตินิธรรม⁴ และยึดเอาพระเจ้าอโศกเป็นแบบฉบับในการทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาก็คงเพื่อรักษาเสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์ด้วยเช่นกัน พระองค์ทรงตระหนักดีว่า พระราชอาณาจักรสุโขทัยในสมัยพระองค์นั้นการณภายนอกได้เสื่อมโทรมมาแต่รัชกาลพระชนกแล้ว ประเทศราชบางเมืองเริ่มตั้งตัวเป็นอิสระ กรุงศรีอยุธยาตั้งเป็นอาณาจักรใหม่ทางใต้ และมีที่ท้าวว่าจะเหนือกว่ากรุงสุโขทัย เพราะได้เปรียบกว่ากันในด้านทำเลที่ตั้งและภาวะแวดล้อมด้วยประการทั้งปวง⁵ และในคำแปลจารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ 4) ด้านที่ 1 ของสุโขทัยก็ได้แสดงให้เห็นถึงพระมหาธรรมราชาลิไทก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ที่สุโขทัยก็ต้องยกกองทัพจากศรีสัชชนาลัยมาล้อมกรุง

¹ วัสดี จงกล "วิวัฒนาการของการจัดการบริหารการศึกษา" บทเรียนจากการจัดการศึกษา
ในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 176

² กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบ
เจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 2

³ กรมศิลปากร "คำแปลจารึกวัดป่ามะม่วง(หลักที่ 4)ด้านที่ 2" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึก
สุโขทัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลมาลี 8 เมษายน 2515 หน้า 59

⁴ ณรงค์ พ่วงพิศ "พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" ประวัติศาสตร์ 1:32
มกราคม-เมษายน 2523 หน้า 30

⁵ เสถียร สุภโสภณ พระพุทธรูปศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 29-30

สุโขทัยและเกิดการสู้รบกับเจ้านายพระองค์อื่นที่ยกกรุงสุโขทัยไว้ แสดงว่าพระมหาธรรมราชาลิไท ต้องมีศัตรูทางการเมืองอย่างแน่นอน จึงพยายามรวมกลุ่มคนโดยใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือช่วย

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระมหาธรรมราชาลิไทดังกล่าวข้างต้นมีลักษณะบางประการ ที่แสดงให้เห็นว่าทรงใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง เช่นเดียวกับพ่อขุนรามคำแหง โดยการประสานความเชื่อที่เดิมกับพระพุทธศาสนาและพราหมณ์เข้าด้วยกันและมีลักษณะการนำแนวคิดทางพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทต่อการปกครองและสังคมไทย เช่น ชัดขึ้นกว่าสมัยพ่อขุนรามคำแหงแนวคิดดังกล่าวคือ แนวคิดแบบธรรมราชาและศททราชาธรรม² (แนวคิดนี้ได้ถูกนำมาใช้อ้างอิงสำหรับหลังพระมหาธรรมราชาลิไทพระนามของพระมหากษัตริย์จะเรียกว่าธรรมราชาและแนวคิดนี้ยังใช้มาตลอดกรุงศรีอยุธยาธนบุรีและรัตนโกสินทร์) แนวคิดนี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดทางการเมืองนับตั้งแต่ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ตามหลักฐานที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงซึ่งถือเป็นวรรณคดีทางศาสนาด้วย ตลอดจนศิลาจารึกสุโขทัยหลักต่างๆ โดยเฉพาะไตรภูมิพระร่วงนั้นถือว่าเป็นเครื่องมือทางการเมืองได้ชัดเจน เพราะเรื่องของนรกสวรรค์ และบาปบุญในไตรภูมิพระร่วงย่อมจะส่งผลให้ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายไม่กล้าประพฤติชั่วเพราะกลัวจะตกนรกในชาติหน้า อันจะทำให้สังคมสุโขทัยดำรงอยู่ด้วยความสงบ ดังนั้นในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท จึงเห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคมสุโขทัย ซึ่งเชื่อมโยงกันอยู่ด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนาชัดเจนขึ้น การที่พระองค์ได้นำมาว่าธรรมราชาที่ดี การสถาปนาพระบรมธาตุและรอยพระพุทธบาทไว้ตามที่ต่างๆ ก็ชี้ให้เห็นถึงความพยายามที่จะสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวให้กับประชาชนในสังคมนั้นทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังทรงทราบจากจารึกว่าการไป "นบ" คือเคารพพระพุทธบาทนั้นก็เกณฑ์

¹ณรงค์ พ่วงพิศ "พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" ประวัติศาสตร์ 1:32 มกราคม 2523 หน้า 31

²นิตยา วงศ์วิวัฒน์ (ปริญญาพันธ์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา หน้า 15

พลเมืองต่างๆ เพื่อการนี้จึงหมายถึงการพยายามที่จะ เชื่อมโยงคนจากแหล่งต่างๆ เข้าด้วยกัน¹ ทั้งนี้เพื่อ
รักษาเสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์นั่นเอง

ด้วยพระราชาโฆบายอันลึกซึ้งของพระมหากษัตริย์ราชาลีไทในการใช้ศาสนาเพื่อประโยชน์ทาง
การเมืองดังกล่าวแล้ว จึงทำให้พระองค์สามารถรักษาสถานภาพของพระองค์ไว้ได้พุทธศาสนาที่
ลึกลับวงศ์ก็ยังคงเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวสุโขทัยจนสิ้นอาณาจักรสุโขทัย

กล่าวได้ว่าสภาพของพุทธศาสนาในสังคมสมัยอาณาจักรสุโขทัยนั้นขึ้นอยู่กับพระราชาโฆบายของ
พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์เนื่องจากเป็นผู้ทรงอำนาจเด็ดขาดในด้านศาสนาโดยเฉพาะพ่อขุนราม
คำแหงและพระมหากษัตริย์ราชาลีไททั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระราชาชฎาระในการทำนุบำรุงพระพุท-
ศาสนาและยังใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามผลจากการกระทำของพระองค์
ก็ทำให้พระพุทศาสนาที่ลึกลับวงศ์เจริญรุ่งเรืองในกรุงสุโขทัย และถือเป็นศาสนาประจำอาณาจักร
ตลอดมา

พุทธศาสนาในสังคมสมัยลานนาไทย

สมัยลานนาไทยตรงกับสมัยกรุงสุโขทัยและคาบเกี่ยวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ชาวลาน
นาไทยตอนต้นนับถือพระพุทศาสนามาแต่โบราณกาล สันนิษฐานว่าพุทธศาสนานิกายหินยานได้เข้า
มาประดิษฐานในดินแดนแถบนี้ครั้งแรกประมาณปีพุทธศักราช 1200 (สันนิษฐานว่าก่อนหน้านี้นี้ประชาชน
ในดินแดนลานนาไทยคงนับถือผีสงเทวดามาก่อน) พระนางจามเทวีได้เสด็จจากเมืองละโว้มา
ครองเมืองหริภุญไชยตามคำทูลเชิญของกษัตริย์สุเทพผู้สร้างเมือง พระนางจามเทวีได้นิมนต์พระสงฆ์
ผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก 500 องค์มาด้วย² พระพุทศาสนาจึงได้เข้ามาเผยแพร่ในลานนาไทยเป็น

1 ปรรงค์ ฟวงพิศ "พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" ประวัติศาสตร์ 1:32
มกราคม-เมษายน 2523 หน้า 31

2 พระรัตนปัญญาเถระ ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ร.ต.ต.แสง มนวิthur เปรี๊ญย ทัพเป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชเพลิงศพ นายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย 15 พฤศจิกายน 2518 หน้า 90

ครั้งแรกที่อาณาจักรสุโขทัย และกลายเป็นนิคมขึ้น เมืองไป¹

เมื่อพ่อขุนเม็งรายมีอำนาจปกครองลานนาไทยนั้นตรงกับสมัยที่พ่อขุนรามคำแหงปกครองอาณาจักรสุโขทัย และปรากฏว่าทั้งสองพระองค์มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน² ขณะนั้นกรุงสุโขทัยนับถือพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ส่วนทางเชียงใหม่และลานนาไทยก็คงจะนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์นี้ด้วยเช่นเดียวกัน

ต่อมาสมัยพระเจ้ากือนาปกครองลานนาไทย (ประมาณปีพุทธศักราช 1898-1929) พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ทรงเล็งเห็นว่าลัทธิลังกาวงศ์มีความเจริญมากที่กรุงสุโขทัยจึงมีพระราชประสงค์ที่จะได้พระภิกษุผู้มีความสามารถให้มาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ จึงได้ส่งทูตลงไปในเมืองพระสมณสงฆ์ที่เมืองสุโขทัย ในครั้งนั้นพระมหาธรรมราชาลิไทเป็นผู้ปกครองและได้จัดส่งพระสมณเถระไปตามคำขอ³ เป็นผลให้พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้าไปเจริญในดินแดนลานนาไทยตั้งแต่ปีพุทธศักราช 1913⁴ และเจริญรุ่งเรืองตลอดมาโดยเนืองนิตย์ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช (ปีพุทธศักราช 1983-2031) ซึ่งเป็นสมัยแห่งความเจริญรุ่งเรืองทั้งทางอาณาจักรและศาสนจักร :

ในด้านอาณาจักรพระองค์ได้ขยายดินแดนขึ้นไปทางเหนือเข้าไปในแคว้นฉานและสิบสองปันนาทางตะวันออกได้ดินแดนลาวเป็นบางส่วน ทางใต้ยึดได้เขลียง ศรีสัชนาลัย แพร่ น่าน และได้ทำ

¹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 256

²คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 16 และสำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึก ภาค 3 หน้า 210

³พระรัตนปัญญาเถระ ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ร.ต.ท.แสง มณวิฑูร เบ็ญญู พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย 15 พฤศจิกายน 2518 หน้า 107

⁴สำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึก ภาค 3 หน้า 1336

สงครามกับอยุธยาผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ในที่สุดได้ยุติสงครามเป็นไมตรีกัน¹ ทางด้านศาสนจักร.. (พุทธจักร) พระเจ้าติโลกราชทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างมาก ทรงส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณร ในลานนาไทยไปศึกษาที่เมืองสะเทิม หรือสุวรรณวดีของมอญ ในลังกา และไปศึกษาค้นคว้าที่พุทธคยาประเทศอินเดีย² เมื่อพระภิกษุสามเณร เหล่านั้นกลับมายังลานนาไทย ทำให้พุทธจักรมีความเจริญมากกว่าเดิม ดังปรากฏในพงศาวดารโยนกความว่า³ "...ลู่ศักราช 893 ปีวอก นพศก พระพุทธศาสนายุกาลล่วงแล้วได้ 2020 พรรษา พระเจ้านคร เชียงใหม่ให้ประชุมพระเถรานุเถระ มีพระธรรมทินมหาเถร เจ้าอาวาสวัดป่าตาลเป็นประธาน กระทำสังคายนาชาวระดัมภ์ร์พระไตรปิฎก ณ โทธารามวิหารปีหนึ่งจึงสำเร็จบริบูรณ์ ... จึงเฉลิมพระปรมาภิไธยพระเจ้าแผ่นดินว่า พระเจ้าศรีธรรมจักรวดีโลกราชมหาธรรมิกราชพระเจ้านครพิงค์ เชียงใหม่.."

นอกจากจะทรงสนพระทัยในด้านการศึกษาแล้ว พระองค์ทรงสนพระทัยในด้านสถาปัตยกรรม และประติมากรรมด้วย กล่าวคือทรงโปรดให้สร้างพระเจ้าทองทิพย์ หรือพระเจ้าสิบสององค์ที่วัดสวนตาล อากาศเมือง จังหวัดน่าน เพื่อเป็นการเอาใจชาวเมืองน่านที่เข้ามาสู่พระราชอำนาจและอีกประการหนึ่งทรงต้องการ เฉลิมพระเกียรติการทำศึกชิงดินแดนกับอยุธยาจนได้แพร่ น่าน เซลียง และศรีสัชนาลัยมาไว้ในอำนาจ พระพุทธรูปองค์นี้มีลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยและลานนาไทยรวมกัน⁴

เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมในรัชกาลของพระเจ้าติโลกราชนี้ยังปรากฏในพงศาวดารโยนกว่า⁵ "...ถัดนั้นพระมหाराชเจ้าศรีสัใช้ให้หมื่นคำพรวด (ในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า สีหเสนาบดี)ออกไปถายอย่างโลหะปราสาท และรัตนมาลีเจดีย์ ณ เมืองลังกาทวีปโพนมา แล้วให้หมื่นคำพรวด เป็นผู้ว่า-

¹โพธิ์ ย์ มีกุล ประวัติศาสตร์ไทย หน้า 58

²ด. หน้า 59

³พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 370

⁴โพธิ์ ย์ มีกุล ล.ค. หน้า 59

⁵พระยาประชาภิจักรจักร ล.ค.

นวยการ ปฏิสังขรณ์กุฏิมหาธาตุหรือเจดีย์ลักษณะบูรณาคม คือเจดีย์หลวงในกลางเวียงเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเจ้าแสนเมืองได้มาสร้างไว้ตามคำสั่งของเจ้าท้าวเกีนา เพื่อเป็นเทพารักษ์นั้น การปฏิสังขรณ์นี้ ได้เริ่มกระทำในปีจอ เอกศก จุลศักราช 841 ก่อฐานกว้างเป็น 35 วา สูง 45 วา ครั้นเสร็จแล้วบรรจุพระบรมธาตุ ซึ่งพระมหาคัมภีร์ เถรนำมาจากลังกาทวีปไว้ในมหาสุณัฏฐี แล้วให้สร้างหอพระแก้วตามอย่างโลหะปราสาท กรุงลังกา อารามนาพระแก้วมรกต และพระแก้วขาวไว้ในหอพระแก้ว ณ อารามราชกุฎเจดีย์หลวงนี้."

สำหรับด้านวรรณคดีนั้นกล่าวได้ว่าในช่วงนี้นับเป็นระยะรุ่งเรืองแห่งวรรณคดีพุทธศาสนาของลานนาไทย มีพระสงฆ์ที่เป็นนักปราชญ์จนาคัมภีร์ภาษาบาลีขึ้นมาก เช่นพระศรีมังคลาจารย์แต่งมังคลัตถทีปนี เวสสันดรทีปนี สังขยาภาสกุฎิกา พระภูวนกิตติ แต่งโยชนาวิชัย โยชนาอภิธรรม พระรัตนปัญญา แต่งวชิรสารัตถสังคหะและชินกาลมาลีปกรณ์ พระโพธิรังสีแต่งจามเทวีวงศ์ พระนันทาจารย์แต่งสารัตถสังคหะ พระสุวรรณรังสี แต่งปฐมสมโพธิสังเขป และสันนิษฐานว่าปัญญาชาดกก็คงจะแต่งขึ้นในสมัยนี้ด้วยเช่นกัน¹

กาลได้ล่วงมาถึงสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนปกครองเชียงใหม่ได้มีพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เดินทางไปศึกษาและอุปสมบทในพระศลังกาและเดินทางกลับมาในปีพุทธศักราช 1974 พร้อมกับได้นำเอาพุทธศาสนานิกายสีหลเข้ามาเผยแผ่ในลานนาไทยด้วย² (นิกายสีหล คือนิกายพวกลังกาวงศ์ใหม่พวกนี้นับถือการบวชในโบสถ์กลางลานน้ำ เมื่อไปประกาศลัทธิในแห่งใดก็ทำที่สีมา (เขตพื้นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์) ณ แห่งนั้น เช่นที่เชียงใหม่ ทำที่สีมากกลางแม่น้ำปิงหน้าเมือง เนื่องด้วยในสมัยเจ้าสามฝั่งแกนพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ 25 องค์ ลพบุรี 8 องค์ และพระรามัญอีก 6 องค์ ได้เดินทางไปยังลังกาและอุปสมบทใหม่ในเรือขนานที่พระราชาสีหลจัดขนานให้ที่แม่น้ำกัลยาณี ประเทศลังกาเมื่อ

¹กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 48

²พระรัตนปัญญาเถระ ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ร.ต.ท.แสง มณวิทร เปรียญ ทิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพวษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย 15 พฤศจิกายน 2518 หน้า 117-118

ปีพุทธศักราช 1968 พระสงฆ์เหล่านี้อยู่ในลัทธิกระยะหนึ่ง เมื่อเดินทางกลับได้นิมนต์พระเถระลังกา 2 องค์กลับมาด้วย เพื่อจะให้มาเป็นพระอุปัชฌาย์ อุปสมบทกุลบุตรต่อไป พระสงฆ์เหล่านี้กลับมาถึงเชียงใหม่เมื่อปีพุทธศักราช 1975 นับเป็นปีแรกที่พุทธศาสนานิกายสีหลได้มาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ ต่อมาก็แพร่ขยายไปยังหัวเมืองอื่น สมัยนี้ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา) ฉะนั้นพุทธศาสนานิกายสีหลจึงนับเป็นพุทธศาสนานิกายหลังสุดที่แพร่เข้ามาในลานนาไทย

✓ จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าในดินแดนลานนาไทยนั้นมีพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคมชาวลานนาไทยถึง 3 นิกายคือ นิกายพื้นเมือง ลังกาวงศ์ และนิกายสีหล แต่ภายหลังนิกายลังกาวงศ์จะเจริญรุ่งเรืองมาก จนปรากฏว่าเป็นพุทธศาสนาที่มีบทบาทต่อสังคมลานนาไทยตลอดมาทุกสมัย แม้ในระยะที่รวมเข้าเป็นอาณาจักรไทย

พุทธศาสนาในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกรุงศรีอยุธยาตั้งตัวเป็นอิสระจากอาณาจักรสุโขทัย ขนยธรรมนิยมประเพณีศิลปวัฒนธรรมส่วนใหญ่ก็ยังคงดำเนินตามแบบสุโขทัย ด้านศาสนาก็รับนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์สืบต่อมา¹ อย่างไรก็ตามได้ปรากฏหลักฐานในตำนานพระธาตุคอกสุเทพและตำนานมูลศาสนาว่าก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงตั้งกรุงศรีอยุธยานั้นพระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองอยู่แล้วในดินแดนนี้ ถึงกับมีพระภิกษุฝ่ายเหนือคือทางกรุงสุโขทัย ได้เดินทางมาศึกษา และเรียนพระธรรมวินัยจากอยุธยา ดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังมีข้อสนับสนุนจากบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในทำนองเดียวกันว่า² "ข้อนี้พึงเห็นได้โดยมีจดหมายเหตุปรากฏว่าสร้างพระพุทธรูปพระนิชิเชิงเมืองพ.ศ. 1867 ก่อนพระเจ้าอู่ทองมาสร้างราชธานีถึง 25 ปี และยังมีวัดอื่นอีกเช่นวัดธรรมิกราช เป็นต้น จึงกล่าวสรุปได้ว่าชาวกรุงศรีอยุธยาเคยรับนับถือพระพุทธศาสนามาก่อนตั้ง

¹ เทพ สุจริตนี้ "การศาสนาสมัยอยุธยา" รวมปรากฏงานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1
หน้า 156

² ก. หน้า 159

อาณาจักร เป็นอิสระ ดังนั้นเมื่อตั้งตัวเป็นอิสระความยึดมั่นในพระพุทธศาสนาที่ถึถึงกวางค์ก็คงดำเนินต่อมา และถือเป็นศาสนาประจำอาณาจักร เช่นเดียวกับกรุงสุโขทัย และจากการศึกษาพระราชพงสาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา ทำให้ทราบว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงอุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีในฐานะที่ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ดังนี้

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดตลอดจนการอุทิศที่ดินและผู้คนให้แก่วัด

เมื่อพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ทรงตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระองค์ได้ทรงสร้างวัดขึ้น 2 วัด คือวัดพุทธไสวรรย์ และวัดป่าแก้ว ดังความในพระราชพงสาวดารกล่าวไว้ว่า¹ "... ศักราชได้ 715 ปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ. 1896) ... ทรงพระกรุณาตรัสว่าที่ตำหนักเวียงเหล็ก นั้นให้สถาปนาพระวิหาร และพระมหาธาตุเป็นอาราม แล้วให้นำวัดพุทธไสวรรย์ " และอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า² " ... ศักราช 719 ปีระกา นพศก (พ.ศ. 1900) ทรงพระกรุณาตรัสว่าเจ้าแก้วเจ้าไทย ออกอหิวาตกโรคตาย ให้ขุดศพขึ้นเผาเสีย และที่นลงศพนั้นให้สถาปนาพระเจดีย์และวิหารเป็นพระอาราม แล้วให้นำวัดป่าแก้ว..."

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า คติการสร้างวัดยังคงนิยมตามแบบสุโขทัยคือเมื่อพระมหากษัตริย์ขึ้นเสวยราชย์ ก็นิยมสร้างวัดและอุทิศที่ดินให้แก่วัด และสร้างวัดไว้เป็นอนุสาวรีย์ถือเป็นประเพณีเรื่อยมาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏตามทำเนียบในคำให้การชาวกรุงเก่าว่ามีพระอารามหลวงในกรุงศรีอยุธยาถึง 47 พระอาราม ซึ่งล้วนแต่ตั้งอยู่ในกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น³ และยังปรากฏในพระราชพงสาวดารอีกว่า พระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นนั้น จะพระราชทาน

¹ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจศพ คุณพ่อไต้ลง พรประภา 4 กันยายน 2511 หน้า 68

² ด.

³ ดูรายละเอียดใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ หน้า 214-216

เลขข้าพระไว้บุปผารามพระอาราม เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย แล้วถวายพระกัลปนา (ส่วนกุศล) ขึ้นแก่พระอารามนั้นตามธรรมเนียม เช่นในแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ) ¹ "...ทรงพระราชอุทิศถวายเลขข้าพระไว้สำหรับอุปฐากพระอาราม 200 ครว และถวายพระกัลปนาขึ้นแก่พระอารามตามธรรมเนียม..." นอกจากนี้พระมหากษัตริย์บางพระองค์ทรงพระราชทานที่กัลปนา (คือการพระราชทานผลประโยชน์ซึ่งได้ในขณะที่ดินแต่ไม่ได้พระราชทานที่ดิน) เป็นนิตยภัต (เงินที่ถวายพระเป็นประจำ เป็นเงินรายเดือนหรือรายปี) แก่พระสงฆ์ เช่นพระเอกาทศรถ ส่วนพระเจ้าทรงธรรมเมื่อทรงค้นพบรอยพระพุทธรูปที่ทรงกัลปนาผลประโยชน์สำหรับใช้จ่ายในการรักษาพระมหาเจดีย์²

ในระหว่างปีพุทธศักราช 2034-2173 ปรากฏว่าความนิยมสร้างวัดมีมากขึ้นไม่เฉพาะแต่พระมหากษัตริย์เท่านั้น ผู้มีเงินมีฐานะก็มักสร้างวัดไว้ประจำตระกูลเพื่อไว้เก็บอัฐิบรรพบุรุษ และใช้วัดเป็นสถานศึกษาด้วย³ ดังนั้นการสร้างวัดจึงมิได้มีจุดประสงค์เพื่อกรรมดีเท่านั้น แต่เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองด้วย⁴ เพราะการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัด คงจะทำให้พระซึ่งเป็นผู้หน้าที่ทรงอำนาจในชนบทพอใจ และยังเป็นผลให้ประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานรอบๆวัด ซึ่งมีจะตั้งอยู่รอบๆกรุงศรีอยุธยา

¹สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไต้ลง พรประภา 4 กันยายน 2511 หน้า 567

²ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ กวีโวหาร-โบราณคดี หน้า 37-39

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ. 2.21/7 ปรากฏว่าด้วยมูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงที่สามัคยาจารย์ลงวันที่ 24 สิงหาคม 2471

⁴ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "พระพุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา: 1893-1991" ธรรมศาสตร์ 1:47 มิถุนายน-กันยายน 2519

เท่ากับเป็นการประกันว่า จะมีกำลังคยพริกพร้อมในยามที่ต้องการซึ่งมักจะเป็นรอบๆ เมืองหลวง ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะวัดกับชาวไทยเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันได้ยาก¹

การออกผนวชของพระมหากษัตริย์ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้านาย และประชาชน

ได้กล่าวมาแล้วว่าในสมัยสุโขทัย พระมหาธรรมราชาลิไทได้เสด็จออกผนวชแสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา และเพื่อประโยชน์ทางการเมืองด้วย ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏการออกผนวชของพระมหากษัตริย์ในลักษณะเดียวกันกับพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งก็ได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จออกผนวชในปีพุทธศักราช 2008 ณ วัดจุฬามณีเป็นเวลา 8 เดือน และเมื่อครบเวลาก็ทรงลาผนวช² การออกผนวชของพระบรมไตรโลกนาถครั้งนี้ถือเป็นการบำเพ็ญบุญในลักษณะเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งมคธราช นอกจากนั้นจะมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองแอบแฝง เช่นเดียวกับพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย การที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปประทับเสวยราชย์ที่พิษณุโลก เมื่อปีพุทธศักราช 2006 แล้วทรงออกผนวชที่วัดจุฬามณี ซึ่งเป็นวัดที่ไม่มี ความสำคัญที่พระองค์ทรงบูรณะขึ้นใหม่ในปีพุทธศักราช 2007³ แทนการบวชในวัดพระพุทธชินราช อันเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของอาณาจักรทางเหนือ การกระทำเช่นนี้คงเพื่อจะมีให้กระเทบกระเทือนน้ำใจของประชาชนทางใต้จึงพยายามหลีกเลี่ยงเพื่อแสดงให้เห็นว่า พระองค์มิได้ทรงฝักใฝ่กับทางเหนืออย่างสิ้นเชิง นอกจากนั้นยังเป็นการหลีกเลี่ยงความตึงเครียด อันเกิดขึ้นกับบรรดาเจ้านายทางฝ่ายเหนือ หากพระองค์ทำเป็นเจ้าเข้าครองสถานที่อันสำคัญทางจิตใจนั้น⁴ ใน

¹ชาตวิทย์ เกษตรศิริ "พระพุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา: 1893-1991" ธรรมศาสตร์ 1:47 มิถุนายน-กันยายน 2519

²กรมศิลปากร คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ หน้า 450

³ค.

⁴ชาตวิทย์ เกษตรศิริ ล.ค. หน้า 49-50

ขณะเดียวกันอาจจะเป็นการสร้างภาพจน์ของพระองค์ให้ชาวเหนือเห็นว่า พระองค์ทรงเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับประชาชนในอาณาจักรสุโขทัย และทรงบำเพ็ญบุญในลักษณะเดียวกับพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย ซึ่งอาจจะสามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้คนทางเหนือให้ประสานสัมพันธ์กับผู้คนทางใต้ คืออาณาจักรอยุธยาได้¹ แสดงให้เห็นว่าผลจากพระราโชบายทางด้านศาสนาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำให้อาณาจักรสุโขทัยรวมกับอาณาจักรอยุธยาได้อย่างกลมเกลียว และผลจากการออกผนวชของพระบรมไตรโลกนาถในครั้งนั้น ทำให้ประเทศเพื่อนบ้านเปลี่ยนแปลงศาสนาด้วย สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพได้ทรงให้ความเห็นไว้ว่า คงเป็นที่เลื่องลือพระเกียรติยศมากเป็นเหตุให้พระเจ้าแผ่นดินประเทศอื่นต้องชวนชวาย ทรงบำเพ็ญการอุปถัมภ์พระศาสนาเป็นพิเศษบ้าง ดังปรากฏในหนังสือรามัญวงศ์ว่า ต่อมาเมื่อปีพุทธศักราช 2018 พระเจ้ารามธิบดี (ปิฎกธร) กรุงหงสาวดี ส่งภิกษุออกไปอุปสมบทแปลงเป็นนิกายเดียวกันจนหมด และต่อมาอีก 2 ปี พุทธศักราช 2020 พระเจ้าติโลกราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ ก็ตั้งพิธีทำสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8²

นอกจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงออกผนวชแล้วในปีพุทธศักราช 2027 ยังโปรดให้พระราชโอรสกับพระราชนัดดาออกผนวชด้วย "ศักราช 484 มะโรงศก (พ.ศ. 2027) สมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้า (สมเด็จพระรามธิบดีที่ 2) และสมเด็จพระราชโอรส สมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงผนวชทั้ง 2 พระองค์"³ ข้อนี้สันนิษฐานว่าเป็นประเพณีการบวชเรียนของเจ้านายและข้าราชการ

¹ณรงค์ พ่วงพิศ "พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" ประวัติศาสตร์ 1:33 มกราคม-เมษายน 2523

²สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ "อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ" พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจสุศพ คุณพ่อไต้ลุง พรประภา 4 กันยายน 2511 หน้า 278

³กรมศิลปากร คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ หน้า 451

ต่อกันมา คนไทยถือว่าการบวชเรียนนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นให้เกิดขึ้นระหว่างชายไทยกับวัด และยังเป็น การเตรียม เพื่อจะได้มีชีวิตเยี่ยงผู้ใหญ่ต่อไป สำหรับคนไทยถือว่า การออกบวชเป็น เณรนั้น เป็นพิธีที่ปฏิบัติต่อกันมา อันเป็นการแสดงถึงการละจากครอบครัวมาสู่สมณเพศ เมื่อสึกจาก การ เป็นสามเณรหลังจากที่ได้ฟัง เทศน์ เวสสันดรแล้ว ก็เป็นการแสดงตนว่าได้เป็นบุคคลคนใหม่ พร้อมที่จะแบกรับภาระของผู้ใหญ่ต่อไป¹ และมีหลักฐานปรากฏตาม "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" ปีพุทธศักราช 1997 แสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์สามเณรธรรมได้รับศักดิ์นาสูงกว่าพระสงฆ์สามเณรที่ไม่รู้ธรรม² แสดงถึงการส่งเสริมให้พระสงฆ์สามเณรที่บวชเรียนในพระพุทธานุสาภรณ์หรือเรียนใน การศึกษาพระปริยัติธรรม

ต่อมา มีหลักฐานปรากฏว่า ประเพณีการบวชคงจะได้รับความนิยมมากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (2199-2231) ปรากฏว่าผู้บวชได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์อย่างดี ทำให้คนหนีไปบวชเพื่อ หลีกเลี้ยง การถูกเกณฑ์ราชการกันมาก ถึงกับต้องมีรับสั่งให้ออกหลวงสรศักดิ์ เป็น ป้อมกองประชุมสงฆ์ สอบความรู้พระภิกษุสามเณร³ เมื่อสอบได้ความชัดว่าไม่มีความรู้ในพระศาสนา ก็ถูกบังคับให้สึกเป็น จำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการที่จะเลือกสมณะได้ และการสอบ ปริยัติธรรมคงเริ่ม ในสมัยพระนารายณ์นี้เอง แต่การสอบความรู้พระภิกษุสามเณรในครั้งนั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ ได้แสดงความเห็นไว้ว่า เติมคงมิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมความรู้ของพระ สงฆ์เป็นแน่นอน คงต้องการเพียงไล่คนที่บวชเนื่องจากหลีกเลี้ยงการเกณฑ์ราชการออกจากสมณเพศ⁴

¹ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: 2325-2416 หน้า 33-34

²กรมศิลปากร "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" เรื่องกฎหมายตราสามดวง หน้า 172

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานคณะสงฆ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานสถาปนากิจศพ นางเล็ก พิศายแก้ว 19 เมษายน 2514 หน้า 34

⁴ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ "สังคมสมัยอยุธยา" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 62

แต่การกระทำดังกล่าวก็เป็นผลดีในหลายทาง เป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมทำให้มีความรู้สูงขึ้น ทำให้ศาสนาหมดมลทินลงไปมาก และกลายมาเป็นการสอบนักธรรม และสอบปริยัติธรรมของพระภิกษุในสมัยต่อมา อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาแล้ว อาจสรุปได้ว่า การจัดให้มีการสอบความรู้ของพระภิกษุสามเณรในครั้งนั้นได้ให้ผลในทางอ้อมคือเท่ากับเป็นการส่งเสริมความรู้ของพระสงฆ์ให้สูงขึ้นนั่นเอง เพราะพระสงฆ์ที่ตั้งใจบวชด้วยศรัทธาและมีความตั้งใจในการศึกษาพระปริยัติธรรมจะได้ไม่ต้องถูกบังคับให้สึกออกมาจากสมณเพศ¹

นอกจากนี้ยังปรากฏว่า การบวชยังเป็นการเลื่อนฐานะของบุคคลได้อีกด้วย ดังข้อความที่ชาวยุโรปซึ่งเข้ามาเยี่ยมเมืองไทยในสมัยพระนารายณ์เห็นว่า² "คนที่มีความรู้มากบวชเป็นพระ และจากหมู่พระนี้บางรูปที่ได้รับเลือกไปเป็นหัวหน้าพระอารามได้รับความเคารพนับถือจากประชากร" และในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ยังได้แสดงให้เห็นถึง การที่บวชเรียนสามารถพ้นจากพระราชอาญาของพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ได้ เพราะถือกันว่าผู้บวชเรียนเป็นผู้ที่สละซึ่งกิเลสตัณหาทั้งหลาย ดังเหตุการณ์ในตอนปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อหลวงสรศักดิ์กับพระเพทราชาเข้ายึดอำนาจพระนารายณ์ได้ตรัสกับผู้เฝ้าพระองค์อยู่ว่า³ "บัดนี้อายสองพ่อลูกมันคิดเป็นกบฏฝ่ายเราก็กบฏพหลภาพหนักอยู่แล้ว เห็นชีวิตไม่ตลอดไปจนสามวัน แลซึ่งท่านทั้งหลายจะอยู่ในพราวาสนั้นเห็นว่าไอ้กบฏสองพ่อลูกมันจะฆ่าเสีย อัยยอยู่เป็นคฤหัสถ์เลย จงบวชในพระบวรศาสนาเอาธงชัยพระอรหันต์เป็นที่พึ่ง เกิดจะได้เห็นภัย..." ครั้นถึงสมัยพระเจ้าบรมโกศประเพณีการบวชเรียนกลายเป็นประเพณีที่สำคัญไป

¹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ "สังคมสมัยอยุธยา" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 62

²เดวิด เค. วัลลาจ "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมโบราณ" ศิลปากร 10:41 พฤษภาคม 2509 (อ้างอิงมาจาก "Translation of Jeremias Vliet " Description of the Kingdom— of Siam, JSS L L. :76-77 , 1910.)

³สมเด็จพระนพรัตน์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา หน้า 489

ถึงกับว่าผู้ที่จะเป็นขุนนางมีศบรตาศักดิ์ จะต้องเป็นผู้ใดเคยบวชเรียนมาแล้วจึงจะทรงแต่งตั้ง ถึง
เจ้านายในราชวงศ์ก็ทรงผนวชทุกองค์ เช่นเดียวกัน¹ แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระประสงค์ให้ศาสนา
เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจข้าราชการ และมีธรรมประจำใจในการปฏิบัติราชการ เพราะถือว่าการ
บวชเป็นประเพณีที่สร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นให้เกิดขึ้นระหว่างชาวไทยกับวัด และยังเป็นการตระ
เตรียมเพื่อที่จะได้เป็นผู้ใหญ่ที่ดีต่อไป

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การออกผนวชเพื่อประโยชน์ทางการเมืองนอกจากสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และกรมขุนอนุพุทธก็ทำในลักษณะเดียวกัน แต่ในกรณีของสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดินั้นทรงออกผนวชหลังจากที่ได้สละราชสมบัติให้กับสมเด็จพระมหินทราธิราช เมื่อปี
พุทธศักราช 2095 ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า² "ถึง ๗ เดือน
8 ปีขาล จศก(พ.ศ. 2097) สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าข้างเผือกก็เสด็จออกผนวชข้าราชการ
ก็บวชโดยเสด็จเป็นอันมาก" การออกผนวชครั้งนั้นน่าจะเชื่อได้ว่า ทรงหลีกเลี่ยงที่จะเข้าไปเกี่ยว
ข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างพระมหาธรรมราชาผู้เป็นราชบุตรเขยกับสมเด็จพระมหิน-
ทราธิราชผู้เป็นราชโอรส ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่หลังสงครามข้างเผือกกับพม่าเป็นต้นมา³ ส่วนกรมขุนอนุ
พุทธนั้นทรงออกผนวชเพื่อหนีความยุ่งยากทางการเมือง⁴ เพราะเห็นว่าพระเชษฐาธิราชกรมขุนอนุรักษ
มนตรี ซึ่งพระบิดามีได้มอบราชสมบัติให้ต้องการขึ้นเป็นกษัตริย์จึงทรงสละราชสมบัติให้

¹มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศาสนาในเอเชีย พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุ
พระศพ สมเด็จพระสังฆราช อัญญาสิมมาเถระ วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร 17 มิถุนายน 2515
หน้า 29

²กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม หน้า 104

³รงค์ ห่วงพิศ "พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" ประวัติศาสตร์ 1:33-34
มกราคม-เมษายน 2523

⁴ค. หน้า 34

จะเห็นได้ว่า การออกผนวชของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็ไม่ได้ต่างไปจากสมัยกรุงสุโขทัยเลย ซึ่งหวังทั้งด้านผลบุญ และเจตนารมณ์ทางการเมือง ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองด้วย เช่นเดียวกับการบวชของเจ้านายและประชาชนต่างก็หวังผลนอกเหนือจากผลบุญดังกล่าวแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีบทบาทต่อสังคมนอกเหนือจากการสืบอายุพระพุทธศาสนา เช่น สอนหนังสือให้แก่กุลบุตร

วรรณคดีพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยาได้เกิดวรรณคดีในพระพุทธศาสนาขึ้นหลายเล่มได้แก่ มหาชาติคำหลวง กายัมมหาชาติ สมุทรโฆษคำฉันท์ นันโพนันตสูตรคำหลวง พระมาลัยคำหลวง และบุณโณวาทคำฉันท์ วรรณคดีเหล่านี้แต่งขึ้นในสมัยที่บ้านเมืองต้องหึงศาสนาทั้งสิ้น โดยเฉพาะการพระราชนิพนธ์เรื่องมหาชาติคำหลวงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ "ศักราช 844 ขาลศก (พ.ศ. 2025) ท่านให้เล่นมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจนบริบูรณ์"¹ ซึ่งดูเหมือนว่าจะทรงดำเนินตามพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้น ดังนั้นจึงจะเห็นการชี้ให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงยอมรับเอาขนบธรรมเนียมของอาณาจักรฝ่ายเหนือมาเป็นข้อปฏิบัติ ทั้งนี้ เพราะทรงต้องการสร้างความประทับใจให้กับชาวเมืองเหนือที่ยังไม่ค่อยจะยอมรับอำนาจของคนไทยทางใต้ซึ่งก็คืออยุธยา เพื่อจะได้สะดวกในการสร้างความผสมกลมกลืนระหว่างชาวสุโขทัยกับชาวอยุธยาในการรวมอาณาจักรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้นการแต่งมหาชาติคำหลวงจึงเป็นการสนองเจตนารมณ์ทางการเมืองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกลักษณะหนึ่ง² ด้วยทรงทราบว่าขณะนั้นประชาชนชาวเมืองเหนือ (สุโขทัย) นับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นการกระทำของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงเป็นการกระทำในลักษณะเดียวกับพระมหาธรรม-

¹ กรมศิลปากร คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ หน้า 451

² ธีรศักดิ์ พ่วงพิศ "พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" : ประวัติศาสตร์

ราชาลิไท ฉะนั้นย่อมจะสอดคล้องกับความรู้สึกลงในจิตใจของชาวสุโขทัยที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
แต่เดิม

การเสด็จทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทางศาสนา

พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยา ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทางศาสนาตลอดทุกๆ ปีเช่นเดียวกับ
กับราษฎร เช่นการบำเพ็ญพระราชกุศลในวันพระ วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออก
พรรษา ปรีอเสด็จไปพระราชทานผ้าพระกฐิน และส่วนมากจะเสด็จไปตามพระอารามหลวงในเขต
เมืองหลวงเท่านั้น จะมีบางโอกาสที่เสด็จไปยังหัวเมือง แต่ไม่ปรากฏทุกรัชกาล นานๆจึงจะมีสักครั้ง
ซึ่งได้แก่ ประเพณีการเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูป (ปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหง
เสด็จไปนมัสการพระอัฐารศ ที่วัดอรุณิก) การเสด็จไปนมัสการพุทธสถานที่สำคัญที่รู้จักกันแพร่
หลายก็คือ พระพุทธบาท ที่สระบุรี ประเพณีการเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทนี้เริ่มมีขึ้นในสมัยพระเจ้า
ทรงธรรม ภายหลังที่พราหมณ์บวชพระพุทธรูป¹ ชาวพุทธมีความเชื่อว่า พระพุทธบาทเป็นเสมือน
ตัวแทนของพระพุทธเจ้าจึงเคารพบูชาถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เชื่อว่าเมื่อได้นมัสการถึง 3 ครั้งหรือ 7 ครั้ง
ก็จะไม่ตกนรก ดังนั้นแม้การเดินทางจะยากลำบากก็สู้ทนเดินทางไปจนถึง² พระมหากษัตริย์ก็ทรงมี
พระราชศรัทธาเช่นเดียวกัน พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทุกพระองค์ตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมจะเสด็จ
ไปนมัสการพระพุทธบาทอย่างน้อยหนึ่งครั้ง แต่ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์ เสด็จไปนมัสการพระ
พุทธบาทแทบทุกปี³ เพราะพระองค์เสด็จไปประทับที่ลพบุรีเป็นเวลานาน ระยะทางระหว่างเมืองทั้ง
สองก็ใกล้กัน ประเพณีเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทได้ปฏิบัติต่อกันมาจนสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา

¹กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม หน้า 335

²พระอนุমানราชอน เรื่องเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ โดยเสฐียร โกเศศ (นามแฝง) พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงกิติประกาศ (ม.ล.ผอน พนมวัน) 25 ธันวาคม 2515
หน้า 40

³กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ และพงศาวดาร
เหนือ พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม 1 หน้า 364

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศด้านศาสนาสัมัยกรุงศรีอยุธยา

พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาต่างก็บำเพ็ญพระราชกุศลทางด้านศาสนา เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย ทั้งการศาสนาภายในประเทศและต่างประเทศก็ยังคงติดต่อกับลังกา เพราะปรากฏว่าพระบรมไตรโลกนาถทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากถึงกับส่งทูตไปนิมนต์พระสงฆ์จากลังกาให้มาสอนพระศาสนาและภาษาบาลี¹ และครั้งสำคัญตรงกับสมัยพระเจ้าอู่ทองบรมโกศ ในระยะเดียวกันนี้ทางด้านลังกาทวีป ศาสนวงศ์ได้สูญสิ้นไม่มีพระภิกษุที่จะประกอบพิธีอุปสมบท พระเจ้ากิตติศิริราชสีห์จึงส่งสมณทูตมาในปีพุทธศักราช 2293 เพื่อขอพระสงฆ์ไทยไปอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา คณะสงฆ์ไทยมีพระราชอาคณ 2 องค์คือพระอุบาลี และพระอรียมณี พร้อมด้วยพระสงฆ์อันดับสิบสองรูป เดินทางไปพักอาศัย ณ วัดบุปผารามในเมืองแคนตี ประกอบพิธีผูกพัทธสีมา และอุปสมบทกุลบุตรสืบศาสนาวงศ์ในลังกา จึงทำให้เกิดคณะสงฆ์อุบาลีวงศ์หรือสยามวงศ์ หรือสยามนิกาย อันเป็นคณะสงฆ์ใหญ่ที่สุดที่ลังกาสืบมาจนทุกวันนี้² นอกจากนี้ยังปรากฏว่า ก่อนสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ได้ทรงอาราธนาพระวิสุทธาจารย์ พระวราญาณมณี พระราชาคณะ กับพระสงฆ์อันดับอีก 3 รูป ไปลังกาอีกครั้งหนึ่ง³ แสดงว่าตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาไทยมีความสัมพันธ์ด้านศาสนากับลังกาตลอดมา

¹ กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ (2435-2507) พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 82

² มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศาสนาในเอเชีย พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุศพลสมเด็จพระสังฆราช อัญญาธิบดีพรหมวชิราลงกรณ วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร 17 มิถุนายน 2515 หน้า 29

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมญาณวชิโรดม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจสุศพ คุณพ่อไต้ตั้ง พรประภา 4 กันยายน 2521 หน้า 573

อยู่ในเพศบรรพชิตไม่ได้จึงพากันลี้ภัยออกหาอาหารเลี้ยงชีพ¹ ส่วนพวกที่ไม่ลี้ภัยนั้นสังคีตวงศ์ได้บรรยายไว้ว่า² "...บางพวกที่ยังรักภรรยาพักอยู่ก็อุทิศสาหะพุงกายด้วยการแสวงหาหน้าเวทนายึ่งนักไฉฉินบ้างไม่ได้ฉินบ้างก็มีรูปกายวิปริตพริ้งไปด้วยเกลียวหนังและเส้นเอ็น ก็เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันหมด ความอาลัยรักษาพระพุทธรูปและพระธรรมไว้ไม่ได้พากันสำเร็จอยู่ตามสถานอันสมควร..."

จากลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสภาพทางสังคมมีส่วนทำให้สภาพพระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้บาทหลวงฝรั่งเศสได้บรรยายถึงสภาพพระพุทธศาสนาภายหลังกรุงแตกไว้อย่างละเอียดดังนี้³ "...บรรดาพระพุทธรูปและพระเจดีย์ซึ่งได้ปิดทองกันอย่างงดงาม บัดนี้ก็ทำลายหักพังเป็นจุลไปเสียแล้วตามวิถาวารามก็ร้างไปหมด เพราะพวกพระสงฆ์ได้หนีทิ้งวัดไปสิ้นผ้าเหลืองเวลานี้ไม่มีใครจะมีใครนับถือเหมือนแต่ก่อนแล้ว ถ้าใครขึ้นครองผ้าเหลืองในเวลานี้ก็ต้องอด การเป็นเช่นนี้ไม่เฉพาะแต่ในกรุงและตำบลใกล้เคียง แต่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จยกทัพไปตีแห่งใดก็เป็นเช่นนี้ทั่วไป เช่นเมืองพิษณุโลก นครราชสีมา เพชรบุรี นครศรีธรรมราช และภูเก็ต เป็นต้น การที่วิถาวารามรกร้างว่างเปล่า และพระพุทธรูปถูกทำลายลงเช่นนี้เป็นการกระทำที่เราหวังดี สำหรับศาสนาของเราในภายภาคหน้าต่อไป เพราะเวลานี้บรรดาเจดีย์ และพระพุทธรูปได้ทำลายลงหมดแล้ว ด้วยพวกจีนได้ทราบว่างเงินของรูปพรรณได้บรรจุไว้ที่แห่งใดบ้าง และพวกจีนก็มีได้เลือกที่เลย ของมีที่ไหนก็ทำลายสิ่งนั้นลงไม่ละเว้นเมื่อทำลายแห่งนี้ลงแล้วพวกจีนก็หยุดหายใจหายใจหายเหนื่อยสักหน่อยก็ไปทำลายสิ่งอื่นหาทรัพย์ต่อไปอีก..."

¹สมเด็จพระวันรัตน์วัดเชตุพนในรัชกาลที่ 1 สังคีตวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรณ) คณะสงฆ์วัดเชตุพนจัดพิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการโดยเสด็จพระราชกุศลพระราชทานเพลิงศพ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (กมลเถระ) วัดเชตุพนฯ เมษายน 2521 หน้า 411

²ดู หน้า 407-408

³กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 หน้า 95-96

แต่การชุกได้ทรัพย์สินสมบัติของพวกคนจีนและชาวไทยคงกล่าวมีผลต่อประเทศที่ตั้งใหม่ เพราะปรากฏว่าสมัยธนบุรีมีกฎหมายลักษณะทรัพย์สินแผ่นดิน (กฎหมายนี้เลิกใช้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) กำหนดว่าใครที่ไปชุกทรัพย์สินได้ต้องแบ่งถวายช่วยราชการแผ่นดิน¹ สำหรับเรื่องนี้บาทหลวงฝรั่งเศสสมัยนั้นได้ให้ข้อคิดไว้ว่า² ถ้าพวกจีนไม่เป็นคนมักได้แล้วในเมืองไทยคงไม่มีเงินใช้เพราะพม่าได้ขนไปหมด

การอนุญาตให้ชุกคนทรัพย์สินได้ในเวลานั้นนอกเหนือจากผลประโยชน์ตามเศรษฐกิจแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีคงหวังผลทางการเมืองด้วยเท่ากับเป็นการ ชักนํามีให้ผู้คนเอาใจออกห่างและรวมกันอยู่ในบริเวณเมืองหลวงซึ่ง เพิ่งจะตั้งขึ้นใหม่ ย่อมทำให้ภัยต่อการปกครองของพระองค์ในภาวะที่ยังมีกำลังคนน้อยอยู่ ขณะเดียวกันประชาชนก็จะได้เห็นว่พระองค์ยังคง เป็นกษัตริย์ที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา มีเมตตาต่อประชาชน เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา

ด้วยเหตุนี้สภาพพระพุทธศาสนาในระยะต้นสมัยกรุงธนบุรีจึงมีลักษณะดังกล่าวมาแล้ว ประกอบกับความยึดมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ถึลึกลงมาในฐานะ เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก จึงทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มต้นรัชกาล และตลอดรัชกาลทั้งที่พระองค์ต้องทำสงครามกับพม่าตลอดเวลาของการสร้างความเข้มแข็งอันเดียวกันภายในประเทศ ทั้งหวังจะให้พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมของประชาชนในประเทศให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้ประชาชนเห็นว่าพระองค์เห็นความสำคัญของการฟื้นฟูทางฝ่ายพุทธจักร เช่นเดียวกับฝ่ายอาณาจักร

พระราชกรณียกิจในด้านการบำรุงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น กล่าวโดยสังเขปได้ดังนี้

¹ ณรงค์ พ่วงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย หน้า 296

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานคณะสงฆ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเล็ก พิณสายแก้ว หน้า 39

จิตสังฆมณฑล (พ.ศ. 2311)

พอการตั้งราชธานีแห่งใหม่ได้เข้ารูปลง ยังมีทันที่จะบริบูรณ์ดีก็ทรงพระราชดำริถึงการพระ
พุทธศาสนาว่าจะรุ่งเรืองไດนั้น ต้องอาศัยพุทธบริษัททั้ง 4 ปฏิบัติตามพุทธโอวาท และขณะนั้นพระสงฆ์
ของเรายังบกพร่องในเรื่องศีลวินัยอยู่เป็นอันมาก เพราะบ้านแตกสาแหรกขาด ไม่มีพระราชาคณะซึ่ง
ทรงคุณความรู้อาจจะกล่าวสั่งสอน จึงรับสั่งให้หาพระสงฆ์ แร่นู เถระผู้มีมนต์ให้มาประชุมกัน
ณ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆัง ธนบุรีเดี๋ยวนี้) แล้วเลือกตั้งพระสงฆ์ซึ่งทรงคุณธรรมทั้งแก่พรรษาอายุ
ขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระสังฆราช และตั้งพระเถระเหล่านั้นเป็นพระราชาคณะฐานานุกรมใหญ่ด้วย
ตามลำดับชั้นสมณฐานันดรศักดิ์เหมือนดังแต่ก่อน แล้วนิมนต์ให้ไปอยู่ตามพระอารามต่างๆ ในกรุงธนบุรี
ทำหน้าที่บังคับบัญชาสั่งสอนว่ากล่าวฝ่ายกันเถระ และวิปัสสนาธุระแก่พระสงฆ์สามเณรทั้งปวง¹

บูรณะพระอารามต่างๆ (พ.ศ. 2311)

ในคราวเดียวกันที่โปรดให้แต่งตั้งพระเถระเหล่านั้นเป็นพระราชาคณะแล้วกล่าวพระสงฆ์
สามเณรทั้งปวงให้เข้ารูปเป็นระเบียบเรียบร้อยนั้น ก็ทรงพระราชดำริว่าจ้างข้าราชการทั้งฝ่าย
ทหารและพลเรือนสร้างพระอุโบสถ วิหารและเสนาสนะกุฎีสงฆ์หลายพระอารามด้วยกันเป็นจำนวน
กว่า 200 หลังสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก

เสร็จแล้วก็มีพระบรมราโชวาทตรัสแก่พระภิกษุทั้งปวงขอให้มั่นอยู่ในศีลวินัยเป็นอันดี อย่า
ทำให้พระพุทธานุศาสนาท้องเศร้าหมอง หากขัดสนสิ่งใดก็จะทรงเป็นพระธุระจัดหาให้โดยเต็มที่ พระ
ราชดำริครั้งนี้มีที่น่าประทับใจยิ่งตอนหนึ่งว่า² "...ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของมีศีลคุณบริบูรณ์ในพระพุท
ศาสนาแล้ว แม้นจะปรารถนามั่งสะ(เนื้อ) รุธิระ(เลือด) โยม โยมก็อาจสามารถจะเขียดเนื้อและ
โลหิตออกมาฆ่าเพื่อทานได้..."

¹ เสื้อทอน สุภโสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 147

² ก. หน้า 148

บารุงการเล่าเรียนพระไตรปิฎก

ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ชั่วกาลนานได้นั้น ก็ด้วยพระสงฆ์สามเณร เอาใจใส่ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สังฆการีธรรมการทำสารบาญชีพระสงฆ์องค์ใดที่บอกเรียนพระไตรปิฎกได้มาก ก็ทรงถวายไตรจีวร ผ้าเทศเนื้อละเอียด แล้วพระราชทานจตุปัจจัยแก่เณร เณรตามที่ได้เล่าเรียนได้มากและน้อย¹

บารุงพระพุทธศาสนาเมืองนครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2312)

ในโอกาสที่เสด็จกรีธาทัพไปปราบชุมนุมเจ้านคร ที่เมืองนครศรีธรรมราชสำเร็จในปีพุทธศักราช 2312 นั้น เมื่อทรงจัดการบ้านเมือง เรียบร้อยแล้วจึงโปรดให้มนตรีพระภิกษุเณร เณรรูปสี่ตัวทั้งในเมืองและนอกเมือง นครศรีธรรมราชเข้ามาพร้อมกันพระราชทานข้าวสารให้องค์ละถึง เงินองค์ละ 1 บาท ที่ขาดผ้าสบงจีวรก็ถวายไตรจีวร แล้วแจกยาจกฉกเสมอดคนละ 1 สลึงทุกวันพระอุโบสถ²

แล้วทรงพระกรุณาจ้างพวกข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งฝ่ายทหารและพลเรือนให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญ และพระระเบียงศาลากฎูในพระอารามใหญ่น้อยเป็นหลายอาราม สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แล้วให้มีกรมหรสพสมโภชเวียนเทียนพระมหาธาตุเจดีย์ใหญ่ในวัดพระบรมธาตุนั้น จนครบ 3 วัน

ครั้นเมื่อตอนจะเสด็จกลับธนบุรีนั้น ได้โปรดให้มนตรีพระอาจารย์ศรีวัดพนัญเชิงกรุงเก่า ซึ่งหนีพม่าออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช เข้ามาพร้อมด้วยพระสงฆ์สามเณรศิษย์ทั้งปวง แล้วทรงพระกรุณาตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราชประจำอยู่ที่วัดบางว่าใหญ่³

¹เสถียร ตุกโสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ หน้า 148

²ดู หน้า 149

³ดู

รวบรวมต้นฉบับพระไตรปิฎก

เมื่อคราวเสียดวงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 2 ในปีพุทธศักราช 2310 นั้น วัดวังบ้านเรือน ได้ถูกเผาผลาญด้วยควายลงท้ายกอง คัมภีร์พระไตรปิฎกและหนังสือต่างๆ จึงวิบัติสูญหายในครั้งนั้นเป็นอันมาก เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบดาภิเษกขึ้นเสวยราชย์ จึงทรงกังวลต่อบังคับจัญของการดำรงอยู่ประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงเอาเป็นธุระสืบหาต้นฉบับพระไตรปิฎกตามหัวเมืองต่างๆ ที่หลงเหลือรอดพ้นจากการทำลายของข้าศึกในครั้งนั้น ลงมาคัดลอกจำลองไว้สร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงสำหรับพระนคร¹ เช่นเมื่อครั้งที่เสด็จไปปราบชุมนุมเจ้านครปีพุทธศักราช 2312 นั้น เมื่อตอนขากลับก็โปรดให้ยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราชบรรทุกเรือขนเข้ามาจำลองในกรุงธนบุรี และในคราวที่เสด็จขึ้นไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝางที่เมืองอุตรดิตถ์ก็เช่นกันในปีพุทธศักราช 2313 นั้นก็โปรดให้นำพระไตรปิฎกที่เมืองนั้นลงมาสมทบเพื่อสอบทานกับต้นฉบับที่ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราชด้วย แต่ในการสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงของพระองค์ท่านตามที่ได้กล่าวนี้ ยังมีพื้นที่จะเรียบร้อยบริบูรณ์ถึงพระราชประสงค์ ก็สิ้นรัชกาลลงเสียก่อน

อย่างไรก็ดี พระราชกรณียกิจของพระองค์ที่ได้ทรงรวบรวมต้นฉบับพระไตรปิฎกนี้ก็ เป็นผลดีอย่างใหญ่หลวงต่อการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยต่อมา นอกจากนี้ในตอนปลายรัชสมัยยังได้ตรัสนิมนต์ให้พระเทพกวีออกไปกรุงกัมพูชาและพระพรหมมุนีไปเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อรวบรวมคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเข้ามาคัดลอกสร้างขึ้นไว้ในกรุงอีกด้วย

ชำระพระสงฆ์เมืองเหนือ (พ.ศ. 2313)

เนื่องจากการจลาจลคราวเสียดวงครั้งที่ 2 นั้น ได้มีชุมนุมต่างๆ ตั้งขึ้นแต่มีชุมนุมหนึ่งได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นทางเหนือและมีสิ่งที่แปลกพิเศษกว่าชุมนุมอื่นทั้งหมดอยู่ประการหนึ่งก็คือ มีพระสงฆ์เป็นหัวหน้าชุมนุม และแม่ทัพนายกองก็ล้วนแต่เป็นพระสงฆ์องค์เจ้าทั้งสิ้น ซึ่งเราเรียกชื่อชุมนุมนี้ว่า "ชุมนุมเจ้าพระฝาง" พระสงฆ์เหล่านี้พากันทำสิ่งที่ชั่วช้าลามกผิดวินัยบัญญัติเป็นที่น่าสังเวชใจยิ่งฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปราบชุมนุมนี้ได้ เมื่อปีพุทธศักราช 2313 แล้วจึงโปรดเกล้าให้

¹ เสื้อน สุภโสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 150

ดำเนินการสอบสวนชำระพระสงฆ์ในเรื่องการทำผิดพระวินัยในเมืองพระฝางทันที¹

หลังจากบรรดาแม่ทัพนายกองศึกออกเป็นคฤหัสถ์เข้าเครื่องจ่าจงแล้วส่งตัวลงมาขังไว้ในคุกที่กรุงแล้ว ก็ให้มนตรีพระสงฆ์เมืองเหนือทั้งปวงในที่นั้นมาประชุมพร้อมกันหน้าพระที่นั่ง แล้วมีพระราชดำรัสว่า ²"...พระสงฆ์บรรดาฝ่ายเหนือนี้ เป็นพวกอ้ายเรื้อนพระฝางทั้งสิ้น ย่อมถืออาวุธและปืนรบศึกฆ่าคนปล้นเอาทรัพย์สินของ และกินสุราเมรัยสองเสพอนาจารด้วยสีกา ต้องจตุปาราชิกปฏิบัติต่างๆขาดจากสิกขาบทในพระพุทธศาสนา ล้วนลามก จะละไว้ให้คงอยู่ในสมณเพศเช่นนี้มิได้..."

ต่อจากนั้นก็รับสั่งให้พระสงฆ์เหล่านั้นที่ละเมิดล่วงเกินวินัยบัญญัติด้วยประการต่างๆ นั้นให้สารภาพผิดเสียแล้วจะให้สึกออกมารับราชการ ถ้าไม่รับจะต้องพิสูจน์ความบริสุทธิ์กันตามวิธี ซึ่งใช้กันมาแต่โบราณ คือให้ค้ำหน้าต่อหน้าพระที่นั่งโดยประกอบพิธีกรรมขึ้นตามประเพณี แม้ชนะจะได้โปรดให้ตั้งเป็นอธิการ และครูราชาคณะ ตามสมควรแก่คุณธรรมที่รู้ ถ้าแพ้จะต้องถูกลงอาญา แต่ถ้าเสมอความจะถวายผ้าไตรให้บวชใหม่³

แล้วก็โปรดให้ตั้งพิธีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ด้วยการค้ำหน้าขึ้น บรรดาพระสงฆ์ที่แพ้แก่คดีครั้งนี้ได้ถูกลงโทษไปตามควรแก่โทษานุโทษ ผ้าไตรที่พระสงฆ์พวกแพ้อ้างโปรดให้เผาเป็นสมุก แล้วนำไปทาพระมหาธาตุเจดีย์ แห่งเมืองสวางคบุรี⁴

บารุงพุทธศาสนาหัวเมืองเหนือ

เมื่อเสร็จการชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์แล้วก็โปรดให้เขียนผ้าจีวรสบง ให้ได้ 1,000 ไตร

¹เสถียร คุภโสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 151

²ค.

³ค. หน้า 152

⁴ค.

เพื่อถวายพระสงฆ์ฝ่ายเหนือ แล้วตรัสให้ส่งมาอาราธนาพระราชากับพระสงฆ์อันดับ ณ กรุงธนบุรี จำนวน 50 รูปขึ้นไปถวายพระสงฆ์ไว้ตามหัวเมืองเหนือ ครั้นนั้นทุกๆเมือง และได้โปรดให้พระราช าคณะอยู่สั่งสอนพระสงฆ์ฝ่ายเหนือตามพระอารามในเมืองต่างๆ¹ มีพระพิมลธรรม อยู่เมืองสวางคบุรี พระธรรมเจดีย์ อยู่ทุ่งยั้ง พระเทพกวีอยู่เมืองสวรรค์โลก พระธรรมอุคม อยู่เมืองพิษัย พระ- โพลวงศ อยู่เมืองพิษณุโลก และพระพรหมมุนีอยู่เมืองสุโขทัย เป็นต้น

เสร็จแล้วก็เสด็จราชดำเนินไปเมืองสวางคบุรี กระทำการสมณเพศพระธาตุ 3 วัน แล้วโปรด ให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม และพระบรมธาตุให้บริบูรณ์ตั้งเก่า ต่อจากนั้นก็เสด็จไปสมโภชพระแท่น ศีลาอาสน์ 3 วัน พระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสวรรค์โลก 3 วัน และสมโภชพระศรีรัตนมหาธาตุ พระ พุทธชินราช และพระพุทธรูปสี่ทิศ ๗ เมืองพิษณุโลกอีก 3 วัน เป็นอันสิ้นสุดพระราชกรณียกิจในการบำรุง พระศาสนาหัวเมืองเหนือครั้งนี้²

ทรงฝึกวิปัสณาภิรมย์

ในโอกาสที่โปรดให้บำเพ็ญพระราชกุศลสักการะพระอัฐกรมพระเทพามาตย์ พระราชชนนี เมื่อปีพุทธศักราช 2319 ณ วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) นั้น พระองค์ท่านได้เสด็จไปทรงเจริญ ภิรมย์อยู่ ณ วัดนั้น เป็นเวลาถึง 5 วัน แล้วโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดนั้นเป็นการใหญ่ สร้างกุฏิใหม่ ถึง 120 หลัง บูรณะพระพุทธรูป เจดีย์ วิหาร ตลอดจนกระทั้งครอบพระอุโบสถนั้นก็โปรดให้ขุดลอก เป็นอันดี แล้วเอาบัวหลวงมาปลูกไว้

เมื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์สำเร็จแล้ว ก็โปรดให้อาราธนาพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสณามาอยู่ ๓ กุฏิ ซึ่งสร้างถวาย แล้วเกณฑ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทให้ปรนนิบัติทุกๆพระองค์ และในโอกาสนั้นพระองค์ ก็ได้เสด็จไปถวายพระบรมราชาวาทแก่พระภิกษุสงฆ์ โดยทรงอธิบายถึงอุปเท่ห์ในการฝึกวิปัสณาภิรมย์-

¹เสถียร สุกใสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 152

²ด. หน้า 153

ฐาน ซึ่งพระองค์เคยกระทำไต่ผลดีมาแล้ว

รู้สึกว่าคุณท่านได้สนพระทัยในการฝึกฝนทางวิปัสณาเป็นพิเศษ ถึงกับในปีพ.ศ. 2319 นั้นเอง ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือธรรมะเรื่องสั้นชิ้นเรื่องหนึ่ง เป็นทำนองพระบรมราชาธิบายว่า " ค้วย " ลักษณะการปฏิบัติธรรมขั้นสูง " หรือเรียกสั้นๆว่า " ลักษณะบุญ " และยังปรากฏในพงศาวดารว่า ได้เคยทรงเข้าสมาธิให้โตะแขกค้วย¹

นอกจากนี้ยังได้ทรงเอาพระทัยใส่รับสั่งสนทนาด้วยภิกษุสงฆ์เถรานุเถระ ถึงปัญหาคติธรรมะในประเด็นต่างๆ อยู่เป็นเนืองนิจ เช่นว่าค้วยเรื่องพุทธลักษณะ เรื่องผลของการบำเพ็ญทาน และได้โปรดให้หล่อพระพุทธรูปขึ้นโดยทำให้ต้องพุทธลักษณะ ถึงกับให้สมเด็จพระสังฆราชเอาบาลีมาถามบอกกล่าวให้ช่างทำ หนึ่งในปีเดียวกันกับที่โปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดบางยี่เรือโตนั้น ก็ได้ทรงสถาปนาพระอุโบสถและการเปรียญเสนาสนะกุฏิวัดหงส์จนสำเร็จบริบูรณ์อีกค้วย

สร้างสมุทภาพไตรภูมิ (พ.ศ. 2319)

ได้โปรดให้วัดสร้างสมุทภาพขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2319 โดยให้ช่างไปเขียนที่สำนักสมเด็จพระสังฆราชที่วัดบางยี่เรือใหญ่ (วัดระฆังเดียนี่) ให้สมเด็จพระสังฆราชบอกกล่าวบังคับเขียนให้เป็นไปตามเรื่องราวหลักฐานที่ปรากฏในพระบาลี แล้วคัดพระบาลีลงกำกับภาพไว้ให้เข้าใจชัดเจนทุกประการ²

สมุทภาพไตรภูมิ เล่มนี้เป็นสมุดไทยขนาดใหญ่มาก หากคลี่ออกไปจะมีความยาวถึง 34.72 เมตร และเขียนภาพสีลงทั้งสองด้าน³ มีหลายภาพที่งดงามน่าชมมาก พระราชประสงค์ในการจัดทำสมุทภาพไตรภูมินี้ขึ้น ก็เพื่อให้มหาชนทั้งหลายได้มีความเข้าใจในเรื่องของนรกสวรรค์ถูกต้องตาม

¹ เสถียร สุภโสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 154

² ด. หน้า 155

³ ด.

พระบาลี และจะได้ตั้งหน้าประกอบแต่กรรมทีละวันกรรมชั่วต้องด้วยคำสั่งของพระพุทธานา¹

ใต้พระแก้วมรกตมา (พ.ศ. 2322)

ในโอกาสที่โปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า) ยกทัพขึ้นไปปราบเวียงจันทร์มีชัยชนะในปีพุทธศักราช 2322 นั้น ตอนเสด็จกลับกองทัพไทยได้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบาง ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ เวียงจันทร์นั้นลงมาด้วย พระแก้วมรกตนี้แลถือกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีค่ายิ่ง เป็นมิ่งขวัญคุ้มบ้านคุ้มเมืองเป็นพระพุทธรูปที่เทวดาสถาสร้างจะประทับอยู่ใต้ก็แต่ในประเทศที่เป็นเอกราชและมีพระพุทธานาเป็นหลักมั่นคงเท่านั้น²

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ทราบข่าวการใต้พระพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์ และทรงค่าสูงสุดนี้ ก็ทรงปิติโสมนัสเป็นยิ่งนัก โปรดให้สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งปวงขึ้นไปรับถึงเมืองสระบุรี แล้วทรงพระกรุณาให้จัดขบวนเรือเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปรับถึงตำบลบางธรณีใต้ปากเกร็ด เป็นขบวนมโหฬาร และให้ปลูกโรงรับเสด็จพระพุทธรูปทั้งสององค์นั้นขึ้นประดิษฐานไว้ข้างพระอุโบสถวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) ภายในพระราชวังตั้งเครื่องสักการบูชา เอนกอนันต์แล้วประกอบพระราชพิธีสมโภชด้วยมหรสพการแสดงต่างๆ เป็นทีมโหฬารอยู่ 7 วัน

ทรงพระราชดำริจะสร้างพระมหาปราสาท ถวายพระแก้วมรกตไว้ในพระราชวัง เมื่อทรงมีโอกาสดำรงพระราชนิพนธ์กิจด้านสงคราม แต่การได้ค้างไว้จวบจนสิ้นรัชกาล การบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นก็พอสรุปได้ดังนี้

การบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาของพระเจ้ากรุงธนบุรีในลักษณะดังกล่าวมิได้ทำให้การปกครองสั่งสมผลสัมฤทธิ์กรุงธนบุรีมั่นคงเท่าใดนัก เพราะพระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจทางฝ่ายบ้านเมืองจนแทบไม่มีเวลาว่างเว้นตลอดรัชกาล และเมื่อปลายรัชกาลจึงทำให้สั่งสมผลเสื่อม

¹ เสือทอง สุกใสภณ พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 155

² ค. หน้า 156

ลงไปอีก¹ และเป็นที่น่าสลดใจที่ในชั้นปลายปลายรัชกาลนั้นพระองค์ท่านต้องมีพระสัญญาวิปลาสาไปใน สืบเนื่องมาจากพระองค์หันมาสนพระทัยใน เรื่องศาสนาเป็นอย่างมาก และพระองค์ทรงเห็นได้ว่า การศาสนาจะสมบูรณ์บริสุทธิทุกประการ เพื่อบ้านเมืองจะได้อยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งเป็นความเชื่ออัน บริสุทธิของพระองค์² ขณะเดียวกันพระองค์ก็ต้องรบทัพจับศึกอยู่ตลอดเวลา และหลายต่อหลายครั้ง ที่พระองค์ถูกพวกประจบประแจงที่แวดล้อมพระองค์อยู่ และหลายต่อหลายครั้ง เช่นกันที่มีคนวางแผน ที่จะหักหลังพระองค์ รวมทั้งเรื่องอื่นๆด้วย³ เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต้อง รับภาระในการแก้ไขต่อไป

¹ณรงค์ พ่วงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย หน้า 217

²สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ เจ้า-ข้า...เท่าเดียวกัน รวมถ้อยคำส่งท้าย ร.ศ. 201 หน้า 247

³ด. หน้า 248

บทบาทของพุทธศาสนาในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พุทธศาสนาในสังคมยุคแรกของกรุงรัตนโกสินทร์

พุทธศาสนาในสังคมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เนื่องจากสภาพของพุทธศาสนาซึ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรียังไม่มั่นคง ดังนั้น ในยุคแรกของกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้เริ่มการฟื้นฟูอย่างเร่งด่วน ประกอบกับการย้ายเมืองหลวงและสถาปนาราชวงศ์ขึ้นใหม่ พระมหากษัตริย์ในฐานะทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกต้องเป็นผู้เริ่มในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชสมบัติในปีพุทธศักราช 2325 ได้ทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระราชศรีธาดาอันแรงกล้าในการที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ดังนี้... ทรงตั้งพระพุทธรูปทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองให้มีศิลปะในการกุศลที่จะบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ทรงสร้างพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระวิหาร พระอุโบสถ พระอารามหลวง รจนาไว้เพื่อจะให้เป็นที่สักการะบูชาแก่ฝูง เทพยาคาแลมนุษย์ทั้งปวง แล้วพระราชทานปัจจัย 4 นิกภัต แก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงเพื่อจะให้เป็นที่กำลังบอกกล่าวเล่าเรียนบำเพ็ญเพียรในฝ่ายคัมภีร์และวิปัสสนาธุระปรารภนาจะยังภิกษุสงฆ์สามเณรทั้งปวงให้ยังด้วยคุณและสมาธิคุณจะให้เป็นที่เจ้าแห่งพระพุทธศาสนา ทรงพระราชศรีธาดาและพระราชอุทิศสาหะในกองกุศลนั้นมีกำลัง..."

นอกจากนี้ในพระราชปจจฉาของรัชกาลที่ 1 ยังได้แสดงให้เห็นถึงอันสังขของการทำบุญทำทานในพระพุทธศาสนาว่า² "...ผู้ที่ทำบุญในพระศาสนาโดยการสร้างพระพุทธรูป สถูป เจดีย์

¹กรมศิลปากร ไตรภูมิโลกวิชัยยกถา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิพระร่วงฉบับหลวง เล่ม 1) หน้า 1

²"พระราชปจจฉารัชกาลที่ 1 ว่าด้วยอันสังคที่สุคยอดกับอันสังคผู้บำรุงพระศาสนาใครจะมากกว่ากัน" พระราชปจจฉาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 5 เล่ม 1 หน้า 47-50

วิหาร ตลอดจนอุปถัมภ์พระภิกษุสามเณรให้อยู่ในสิกขาบท และเรียนสมณะวิปัสสนา และไตรปิฎก แล้วได้ส่งเคราะห์ด้วยจุดปัจจัยเป็นอันสงัดที่ประเสริฐมาก..." จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพยายามชักนำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระองค์

ตลอดรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจทั้งด้านพระราชอาณาจักร ซึ่งต้องทำสงครามกับพม่าเกือบตลอดรัชสมัย และทางด้านพุทธจักร ได้ทรงตั้งตำแหน่งพระราชคณะต่างๆ อันเป็นประเพณีสืบต่อมาว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งพระราชคณะเมื่อเสวยราชย์ ในครั้งนั้นทรงชำระพระสงฆ์ที่มีความผิดหลายรูป "...จึงดำรัสให้เสกพระรัตนมุนี (แก้ว) ออกเป็นพราวาสดำรัสว่าเป็นคนอาศัยส่อผลทำให้เสียแผ่นดินและโปรตตั้ง นายแก้วรัตนมุนี เป็นพระอัครกษัตริย์ตามเดิมให้เป็นผู้ชำนานพระนามพระองค์ เจ้าต่างกรมแต่นายทองอยู่ขึ้นสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระอาญาแล้วจะให้ประหารชีวิตเสียด้วย มีความผิดแก่พระองค์มาแต่ก่อนมีพระบรมราชโองการขอชีวิตไว้แล้วโปรดให้เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์อยู่ในกรมมหาดไทย ดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราชพระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีไหลงโทษถอดเสียจากพระราชคณะเพราะไม่ยอมถวายบังคมนั้น โปรดให้ตั้งที่สมณศักดิ์ตั้งแก้วให้คืนไปอยู่ครองพระอารามตามเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรัสสรรเสริญว่า...พระผู้เป็นเจ้าทั้ง 3 นี้มีสันดานสัตย์ซื่อมั่นคง ดำรงรักษาพระพุทธศาสนาโดยแท้มีไต่อาลัยแก่ในร่างกายและชีวิตควรเป็นที่นับถือไว้บิเศรฐ์สักการบูชา แม้มีข้อสงสัยสิ่งใดในพระบาลีภาษาหน้าจะให้ประชุมพระราชคณะไต่ถาม ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้ง 3 ว่าอย่างไรแล้วพระราชคณะอื่นๆจะว่าอย่างอื่นไปก็จงจะเชื่อถ้อยคำพระผู้เป็นเจ้าทั้ง 3 ซึ่งจะเชื่อถ้อยฟังความตามพระราชคณะอื่นๆที่เป็นพวกมากนั้นหามิได้ด้วยเห็นใจ เสียครั้งนี้แล้ว แล้วโปรดให้พระสงฆ์วัดบางหัวใหญ่ และวัดโพธารามเข้ามารับนิคมบาตรในพระราชวังทั้ง 2 พระอาราม ให้ผลัดเวรกันวัดละ 7 วัน เป็นนิคมกาลแล้วให้รื้อตำหนักของเจ้ากรุงธนบุรีนั้นไปปลูกเป็นกุฏิถวายสมเด็จพระสังฆราชวัดบางหัวใหญ่ แล้วดำรัสว่า พระสังฆราช (ขึ้น) วัดหงส์ ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรี ตั้งขึ้นใหม่ขึ้นนั้นก็ให้พวกอาศัยส่อผลลอบลอบว่าตามนายแก้ว นายทองอยู่ไปมิได้ เป็นคนเหตุ แต่รู้พระไตรปิฎก เสียตายอยู่อย่าให้เสียเลย และที่พระวันรัตนนั้นว่าอยู่

หาตัวมิได้ จึงโปรดให้ตั้งเป็นพระธรรมธีรราชกุมารที่ พระวันรัต อนึ่งพระราชาคณะทั้งปวงนั้นก็ว่าตามกันไป ด้วยกลัวพระราชอาญาทรงพระกรุณายกโทษเสียทั้งสิ้น"¹

✓ พระราชกรณียกิจสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการศาสนา คือการสังคายนาพระไตรปิฎกมีพระราชปรารภว่า พระบาลีและอรรถกถาของพระไตรปิฎก เวลานั้นยังไม่ถูกต้องสมบูรณ์ที่จะเป็นหลักของพระศาสนาได้ ควรจะได้มีการสังคายนาครั้งใหม่ มีรับสั่งให้พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งมีสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นประธานมาประชุมกันในพระที่นั่งอมรินทราวาสมหาปราสาท และอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ 100 รูปมาประชุมปรึกษากันแล้วเห็นสมควรให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งใหม่ "...ครั้น ณ วันกัตติกปุรณมี เพ็ญเดือน 12 ในปีวอก สัมพุทธศก จุลศักราช 1150 พระพุทธศักราช 2331 พรรษาเป็นพุทธจตุศก บัณฑิตฤดี เวลาบ่าย 3 โมง มีพระราชกำหนดให้มนต์พระสงฆ์ประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถ วัดพระศรีสรรเพชญ์อาราม และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมพระราชวังบวรฯก็เสด็จพระราชดำเนินด้วยมหันตราช อิสริยยศ บริวารยศ พร้อมด้วยเครื่องสูง และมีกลองชนะแห่ออกจากพระราชวังไปยังพระอาราม เสด็จ ณ พระอุโบสถ ทรงถวายมนต์การพระรัตนตรัย ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วอาราธนาพระพิมลธรรมให้อ่านคำประกาศเทวดาในท่ามกลางสงฆ์สามัคคี ขออำนาจเทพยดาเจ้าทั้งปวงให้อุปถัมภ์นาการให้สำเร็จกิจมาสังคายนา แล้วแบ่งให้พระสงฆ์เป็น 4 กอง สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก กอง 1 พระวันรัต เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎกกอง 1 พระพิมลธรรมเป็นแม่กองชำระพระสัททวารวิเศษ กอง 1 และครั้งนั้นพระธรรมไตรโลก เป็นโทษอยู่มิได้เข้าไปในสังคายนา พระธรรมไตรโลกจึงมาอ่อนน้อมสมเด็จพระสังฆราช ขอเข้าช่วยชำระพระไตรปิฎกด้วย ก็ได้เป็นแม่กองชำระพระปรมัตถปิฎกทอง 1 ...และพระสงฆ์ทั้งราชบัณฑิตประชุมกันพิจารณาถวายพระปริยัติ สอบสวนพระบาลีกับอรรถกถาที่ผิดเพี้ยนวิปลาศ ก็ดัดแก้เปลี่ยนแปลงอักษรให้ถูกต้องบริบูรณ์ทุกๆพระคัมภีร์ใหญ่น้อยทั่วทั้งสิ้น และที่ใดสงสัยเพี้ยนแปลงก็ปรึกษาไตร่ถามพระ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 หน้า 28-29

ราชาคณะผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นมหาเถรเอื้อให้วิสัยขนาดที่ดินที่ผิดและชอบ การชำระพระไตรปิฎกตั้งแต่วันเพ็ญเดือน 12 ปีวอก สัมฤทธิศกมาจนถึงวันเพ็ญเดือน 5 ปีระกา เอกศก จุลศักราช 1151 พอดีครบ 5 เดือนก็สำเร็จการสังคายนา จึงพระกรุณาโปรดให้จำนายพระราชทรัพย์เป็นมูลค่าจ้างให้ช่างจารคฤห์สัด และพระสงฆ์สามเณร จารึกพระไตรปิฎก ซึ่งชำระบริสุทธ์แล้วนั้นลงลานใหญ่ สำเร็จแล้วให้ปักทองทับทั้งใบปกหน้าหลังและกรอบทั้งสิ้นเรียกว่า ฉบับทอง ห่อด้วยผ้ายกเชือกมัดมัดด้วยไหม เบญจพรรณ มีสลากงาแกะเป็นลวดลาย เขียนอักษรด้วยน้ำหมึก และสลากทองเป็นตัวอักษรบอกชื่อพระคัมภีร์ทุกๆพระคัมภีร์"¹

เมื่อสังคายนาต้นฉบับพระไตรปิฎกเสร็จก็โปรดให้ช่างตัดจำลองสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงมีชื่อเรียกว่า "ฉบับทองใหญ่"² เก็บไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการฟื้นฟูพระธรรมวินัย เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา เนื่องจากพระไตรปิฎกได้สูญหายไปหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาบ้าง เกิดจากการเน่าเปื่อยผุพัง และแย่งเอาของมีค่าที่ติดกับพระไตรปิฎกไปบ้าง ทำให้พระธรรมคัมภีร์กระจัดกระจายไป³ ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีการรวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่างๆจัดเป็นฉบับหลวงแต่ยังไม่ทันจะเรียบร้อยก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน

การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งนี้มีผลประการสำคัญคือ เป็นการรวบรวมพระไตรปิฎกที่ขาดหายไปให้ครบถ้วน และเป็นการบำรุงขวัญและกำลังใจของชาวไทย เมื่อเห็นว่าความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ดังนั้นการสังคายนาพระไตรปิฎกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงถือเป็นกุศโลบายทางการเมือง การปกครองประการหนึ่ง เช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้ากรุงธนบุรี

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 หน้า 167-168

² ทรงวิทย์ แก้วศรี ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกไทย หน้า 19

³ สมเด็จพระยาตราช่างราชานุภาพ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจสุศพ คุุณพ่อไต้ลง พรประภา 4 กันยายน 2511 หน้า 210

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังได้สร้าง และปฏิสังขรณ์วัดขึ้นอีกหลาย วัด เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพระบรมมหาราชวังชั้นนอก เพื่อเป็นที่ประดิษฐาน พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต ด้วยเหตุนี้จึงมักเรียกพระอารามนี้กันอย่างสามัญว่า พระวัด-พระแก้ว ซึ่งเป็นวัดในวัง ทว่าเนื่องด้วยวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นวัดในเขตพระราชวังแห่ง กรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดเก่าชื่อ วัดสลัก ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ระหว่าง พระบรมมหาราชวัง และพระบวรราชวัง พระราชทานนามวัดนี้ใหม่ว่า "วัดนิพพานาราม" วัดนี้เมื่อ โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์อีกในรัชกาลที่ 5 และทรงใช้เป็นที่พระศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ จึงพระราชทานนามใหม่ว่า "วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์" ซึ่งเป็นนามที่ใช้สืบ มาจนทุกวันนี้ และโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดโพธารามและพระราชทานนามใหม่ว่า " วัดพระเชตุ พนวิมลมังคลาราม " แล้วโปรดให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่บรรจุซากปรักหักพังแห่งพระพุทธรูปพระศรี- สรรเพชญ์ พระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ทางกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถูกพม่าลอบปรักหักพังเกินกาลังที่ปะปฏิสังขรณ์ ได้ พระเจดีย์นี้ให้พระราชทานนามว่า พระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์คาราม คือองค์ประดับกระเบื้องสีเขียว ตั้งอยู่ในหมู่พระเจดีย์ใหญ่ทั้งสี่ นอกจากนี้วัดต่างๆที่กล่าวมาแล้ว ยังมีอีกหลายวัดที่พระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ ทั้งวัดในเมืองและตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งนี้เพื่อความมั่น คงของประเทศ เป็นสำคัญ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ล่วงมาถึงปีพุทธศักราช 2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองราช สมบัติ ปรากฏว่าพระไตรปิฎกฉบับต่างๆที่เก็บไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมตั้งแต่รัชกาลที่ 1 นั้นได้ขาด หายไปเป็นจำนวนมาก พระวัดต่างๆก็มีไปคดลอกแล้วมิได้ส่งคืนฉบับคืน ทั้งเจ้าพนักงานก็หลงลืมไม่ ได้คอยติดตามเรียกคืนมาให้ครบ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้สร้างขึ้นและ ซ่อมแซมฉบับที่ขาดไปกับสร้างใหม่อีกฉบับหนึ่งเรียกว่า "ฉบับรัตนแดง"¹ เพราะในใบลานที่ทำปก เขียนลายรัตนแดง นอกจากนั้นพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สังคายนาบทสวดมนต์คู่กับการทำ

¹ทรงวิทย์ แก้วศรี ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกไทย หน้า 20-21

สังคายนาทระไตรปิฎกในรัชกาลก่อน โดยทรงมีพระราชประสงค์ให้แปลพระปริตธบทสวดทั้งหลาย เป็นภาษาไทย¹ นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าให้แก้ไขวิธีสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร ซึ่งเดิมกำหนดเป็น 3 ชั้นเป็น 9 ประโยค ผู้ใดสอบได้ตั้งแต่ 3 ประโยคขึ้นไปนับว่าเป็นเปรียญ ความรู้ภาษาบาลีของผู้ที่ได้เป็นเปรียญจึงแตกต่างกันยิ่งกว่าแต่ก่อน²

ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศทางศาสนานั้นปรากฏว่าในรัชสมัยของพระองค์นี้ทางประเทศลังกาเริ่มมีการติดต่อกัน ด้วยกิจการพระพุทธศาสนา สมเด็จพระสังฆราชลังกาให้พระภิกษุเซ็ญพระบรมสารีริกธาตุกับต้นโพธิ์ลังกามาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คราวนั้นพระองค์ทรงทราบว่าลังกาคงเป็นเมืองขึ้นของฝรั่ง ทรงปริวิตกว่าพระพุทธศาสนาในลังกาจะเศร้าหมองเปลี่ยนแปลงไป จึงโปรดให้เลือกพระภิกษุที่ชอบเที่ยวธุดงค์ได้ 8 รูป มีพระอาจารย์ดีกับพระอาจารย์เทพเป็นหัวหน้า ส่งเป็นสมณทูตไปสืบพระศาสนาถึงประเทศลังกา และขากลับได้นำหน่อพระศรีมหาโพธิ์ 6 ต้น โปรดให้นำไปปลูกไว้ที่พระนครศรีธรรมราช 2 ต้น วัดมหาธาตุ 1 ต้น วัดสุทัศน์ 1 ต้น วัดสระเกศ 1 ต้น และมีผู้ขอไปปลูกที่กัณฑ์ 1 ต้น³ นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้รื้อในประเพณีการบำเพ็ญกุศลวันวิสาขบูชาเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีพุทธศักราช 2360⁴ นับเป็นงานนักขัตฤกษ์ใหญ่ของปี

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระบรมราชโองการให้ออกกฎหมายห้ามการเลี้ยงนก ไก่ ปลา ไข่เพื่อการพนัน⁵ "...ถ้าผู้ใดมีฟังยัง เล่นชนไก่ และเลี้ยงนกสี่ขมูก นกคุ้ม

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2 หน้า 87-88

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานคณะสงฆ์ หน้า 48

³กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 51-52

⁴สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานคณะสงฆ์ เล่ม 2 หน้า 4

⁵เสถียร ลายลักษณ์ "กฎหมายห้ามมิให้เลี้ยงไก่ชนแลไก่เล่นการพนัน" ประชุมกฎหมายประจำสัปดาห์ เล่ม 4 กฎหมายรัชกาลที่ 2-3 และรวมกฎหมายและกฎข้อบังคับเกี่ยวกับการราชทัณฑ์

นภกระทา เลี้ยงปลากัด ต่อไปอีก จับได้และมีผู้ร้องฟ้องพิจารณาเป็นสัจให้ลงพระราชอาญาเขียนสาม
ยกแล้วให้อำรงนกขวิดปลามาแขวนคอจำคอประจานรอบตลาดสามวัน..."

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวราราม หรือวัดแจ้งโดยมีพระราชประสงค์
จะทรงสร้างใหม่ทั้งพระอาราม แต่ทรงสร้างสำเร็จเพียงพระอุโบสถ และพระประธานเท่านั้น ทรง
ปั้นหุ่นพระประธานวัดนี้ด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เองด้วย

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อปีพุทธศักราช 2367 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ นับ
เป็นรัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงขึ้นเพิ่มเติมอีกหลายฉบับให้ครบถ้วนสมบูรณ์
โดยทรงสนับสนุนให้แปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นภาษาไทย¹ เพื่อถวายการเทศน์ และได้มีการเสาะ
หาพระไตรปิฎกจากประเทศใกล้เคียงมาเพิ่มเติมและสอบทานกับฉบับเล่มที่มีอยู่ภายใต้พระราชอุระของ
วชิรญาณภิกขุ² นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกอีกเป็นอัน
มาก³ ฉบับที่สำคัญได้แก่ ฉบับรัตนน้ำเอก ฉบับรัตนน้ำโท ฉบับทองน้อย ฉบับขุนย้อย ฉบับอักษรรามัญ
ฉบับเทพชุมนุม และฉบับลายกัมมะลอ⁴ ปรากฏหลักฐานว่าพระไตรปิฎกที่ได้รับการปรับปรุงเหล่านี้
นอกจากใช้เป็นหลักในการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในประเทศแล้ว หัวเมืองประ-
เทศราชเช่น ประเทศกัมพูชา ได้ขอพระไตรปิฎกสำหรับเป็นตำราของพระภิกษุสามเณรด้วย⁵ แสดง
ให้เห็นถึงการยอมรับว่ากรุงรัตนโกสินทร์มีความมั่นคงทางด้านพระพุทธศาสนาในเวลานั้น

¹ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 61 มัดที่ 23 หมู่ธรรมคดีในพระสูตรต่างๆ

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2
คณะธรรมยุติกนิกายโดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริ-
นายก (จวน อุฏฐายี) 17 มิถุนายน 2512 หน้า 607

³ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 55 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 และเลขที่ 5 ตอน 10
หมายเหตุรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212

⁴ ทรงวิทย์ แก้วศรี ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกไทย หน้า 22-23

⁵ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 ตอน 1, 2 และ 5 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211

นอกจากนี้ยังได้ส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์มาตลอด โดยปีพุทธศักราช 2379 ทรงบังคับเชิงขอร้องให้มีการชวนชวายการสอนปริยัติธรรมในวัด นอกจากนี้ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุสามเณรและอาจารย์ผู้สอนหนังสือโดยพระราชทานเงินเดือนให้อาจารย์ที่บอกพระไตรปิฎกทั้งพระและพรവാส เดือนละ 6 บาท จัดหาอาจารย์ที่มีความรู้ในพระไตรปิฎกมาประจำวัดหลวง¹ ถ้าอาจารย์ผู้ใดมีลูกศิษย์เป็นเปรียญมาก จะได้รับเงินเดือนเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันถ้าสำนักใหม่เปรียญน้อยลงผู้สอนจะถูกลดเงินเดือน² เป็นวิธีการให้ผู้สอนมีกำลังใจและขยันหมั่นเพียรในการสอน ส่วนผู้เรียนก็ได้รับพระราชทานเลี้ยงทั้งอาหารคาวหวานหมากพลู³ และบางครั้งก็พระราชทานเครื่องไทยทานและของพิเศษแก่พระเปรียญด้วย⁴ และทรงออกระเบียบให้วัดการสอนพระปริยัติธรรม 3 ปีครั้งหนึ่งซึ่งก็ทำกันมาตลอดรัชกาล⁵

ปรากฏว่าผลจากการที่รัชกาลที่ 3 ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาพระปริยัติธรรมดังกล่าว ทำให้มีพระสงฆ์สอบพระปริยัติธรรมได้มากขึ้น⁶ นอกจากนี้ผู้ใดเป็นเปรียญก็จะได้รับการยกในสังคมและผู้ที่ได้เป็นถึงพระราชาคณะ สามารถเข้าทำงานอยู่กรมไหนก็ได้ ถ้าหากสึกออกมารับราชการ⁷

¹ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 ตอนที่ 20 และเลขที่ 6 ตอนที่ 16 หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208

² หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 ตอนที่ 20 หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208

³ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 70 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 และเลขที่ 6 ตอนที่ 19 หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206

⁴ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 ตอนที่ 8 หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ และคณะ เทศนาพระประวัติและพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 115-117

⁶ หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 304 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207

⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 173

ทำให้รัฐได้ผู้มีความรู้เข้าทำงาน

ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ได้ปรากฏว่าทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุดใน 2 รัชกาลแรก รายได้ของแผ่นดินไม่พอกับรายจ่ายเพราะเพิ่งตั้งเมืองหลวงใหม่ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1 บ้านเมืองยังอยู่ในสภาพที่ต้องทำสงครามและรายได้จากภาษีอากรมีไม่กี่ชนิด นอกจากเก็บส่วยสินค้าต่างๆ รายได้ส่วนใหญ่มาจากการค้าสำเภา² และรายได้อีกส่วนหนึ่งที่ใช้ในการบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตรง คือรายได้ที่เกิดจากการกัลปนาที่ดิน เรือกสวนไร่นา ส่วยสัดพัฒนาร³ ที่มีผู้กัลปนาไว้สำหรับพระอารามที่กลายเป็นวัดร้าง ยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่ารายได้ไม่พอกับรายจ่าย จนต้องลดเบี้ยหวัด และให้สิ่งของควบคู่กันไปกับการให้เบี้ยหวัดแก่ข้าราชการ⁴ ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 3 รายได้แผ่นดินมากกว่ารายจ่าย เพราะแก้ไขวิธีเก็บภาษีอากรเดิม⁵ ระบบเจ้าภาษีนายอากรก็มีประสิทธิภาพมากขึ้น การค้าสำเภากับต่างประเทศก็ขยายตัวมากขึ้น⁶ จนปรากฏหลักฐานว่าอัตรารายได้ทั้งที่เป็นเงินตราและสินค้า รวมกันมีมูลค่ามากกว่า 14 ล้านบาทต่อปี⁷ ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่าเมื่อใกล้จะสวรรคต ได้ทรงมีพระราชปรารภหวังวัดที่ยังสร้างไม่เสร็จว่า⁸ "...ทุกวันนี้คิด

1 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 119-120

2 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 หน้า 346

3 "พระราชปจฉารัชกาลที่ 1 ว่าด้วยสิ่งซึ่งเป็นกัลปนา สำหรับพระอารามหรือเจดีย์ฐานซึ่งสาปสูญแล้ว จะเอาทรัพย์สินของนั้นทำประการใดจึงจะไม่มีโทษ" พระราชปจฉาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 5 เล่ม 1 หน้า 204

4 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 หน้า 204

5 กรมศิลปากร ภูมิธรรมเนียบต่างๆ เล่ม 2 หน้า 158

6 ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "ส่วยและสำเภาในรัชกาลที่ 2" ศิลปวัฒนธรรม 5: 22-23 มีนาคม 2523

7 วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แปลโดย นิจ ทองโสภิต หน้า 36-37

8 กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 30 ภาคที่ 51 หน้า 94-95

สละทางใต้ทั้งหมด อาลัยอยู่แต่วัดสร้างไว้ใหญ่โตหลายวัดที่ยังค้างอยู่ก็มี ถ้าชำรุดทรุดโทรมไปจะไม่
มีผู้ช่วยทำนุบำรุง..." ในท้ายกระแสพระบรมราชโองการ ทรงยกเงินพระคลังข้างที่ที่มีอยู่จำนวน
หมื่นชั่งกับทองร้อยชั่งไว้สำหรับใช้ในการปฏิสังขรณ์พระอาราม¹

นอกจากพระมหากษัตริย์ทรงสนับสนุนการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดแล้วยังปรากฏว่า พระบรม
วงศานุวงศ์ ตลอดจนเจ้าจอม พระราชโอรส ธิดา ขุนนาง ข้าราชการ และประชาชน ก็มีส่วนร่วม
ด้วย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้ทรงกล่าวถึงการสร้างและปฏิสังขรณ์
วัดว่า² "...เจ้าและขุนนาง ราษฎรผู้มีทรัพย์ พระราชาคณะได้สร้างวัดไว้ในสวน ในบาง และตาม
หัวเมืองก็หลายแห่ง" แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 มีคนอีกหลายกลุ่มในสังคมที่ให้การสนับสนุน
การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด และปรากฏว่าผู้ใดสร้างได้ก็ได้รับไว้ในพระราชอุปถัมภ์เป็นพระอาราม
หลวง³ เป็นการส่งเสริมให้ผู้คนชนชายสร้างวัดประกวดประชันกันยิ่งขึ้น เป็นผลให้พระพุทธศาสนา
เจริญรุ่งเรืองขึ้นเนื่องจากวัดเป็นแหล่งสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะขุนนางและข้าราชการ
อื่นๆ ก็มีส่วนในการสร้างและปฏิสังขรณ์เช่นกัน⁴ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดของขุนนาง ข้าราชการ
ดังกล่าวกระทำเพื่อผลบุญและคงจะทำเพื่อเอาพระทัยรัชกาลที่ 3 จึงสร้างวัดไว้เป็นเกียรติแก่ตระกูล
ของตน หรือวัดประจำตระกูลท่านเอง เทียบกับสมัยกรุงศรีอยุธยา

และปรากฏว่าในรัชกาลนี้เจ้าข้ามกุฎหน่อเนื้อราชวงศ์ที่ทรงผนวชมาแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ประทับ

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์ในงานพระเมรุ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงสิริวัฒน สัมเด็จพระ
สังฆราชเจ้า 21 กุมภาพันธ์ 2481 หน้า 95

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 หน้า 172

³เสถียร ตุกโสภณ พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย หน้า 194

⁴อัจฉรา กาญจนมัย การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-
2394) หน้า 51-57

อยู่ที่วัดมหาธาตุ ทรงสอบได้เปรียญ 4 ประโยค ได้ทรงเลื่อมใสในความเคร่งครัดพระธรรมวินัย
ของพระมอญชื่อ นาย พุทธวิไล (เป็นพระราชวาทะที่พระสุเมธจารย์อยู่วัดบวรมงคล) มีพระราช
ประสงค์จะประพจน์โคจรครัดเช่นนั้น จึงทรงอุปสมบทใหม่ แยกไปตั้งคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นที่วัดสมอราย
(วัดราชาธิวาส)¹ กำหนดด้วยการฝังลูกนิมิตผูกพัทธสีมาใหม่ เป็นการตั้งคณะธรรมยุตขึ้นในปีพุทธ-
ศักราช 2376 นอกจากนั้นได้เสด็จมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศ ตั้งเป็นศูนย์กลางของคณะธรรม-
ยุตต่อมา

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยก่อนเสวยราชย์

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งเป็นที่พระราชทานกำเนิดคณะธรรมยุติกนิกาย ได้ทรงผนวชในตอนปลาย
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พุทธศักราช 2367 หลังจากนั้น
นั้นเพียง 15 วันรัชกาลที่ 2 ก็เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเชษฐาของ
พระองค์ขึ้นเสวยราชย์สืบต่อมา สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจึงเสด็จอยู่ในสมณเพศตลอดรัชกาลที่ 3 เป็น
เวลาถึง 27 พรรษาทรงได้รับพระนามภาษา "วชิระญาณ" แต่โดยทั่วไปกล่าวพระนามพระองค์ว่า
"พระวชิระญาณเถร"²

ในระหว่างทรงผนวชในพรรษาแรกประทับอยู่วัดมหาธาตุ และวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)
ทรงศึกษาทางวิปัสสนาธุระในหลายสำนักเพิ่มเติม เช่น สำนักวัดราชสิทธิธาราม จนจบสิ้นความรู้ของพระ
อาจารย์³ทั้งหลาย แต่ในประการที่สำคัญเมื่อทรงได้ถามเพื่อนกันว่าหากรวมมูลของลัทธิวิจิตรอาจารย์
ไม่อาจถวายชี้แจงให้หมดความสงสัย อ่างแต่ว่าครูอาจารย์สอนสืบต่อกันมาเพียงเท่านั้น⁴ และทรง

¹กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 52-53

²คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2
รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (2525)
หน้า 491

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดสมอราย หน้า 26

⁴สมเด็จพระมหาธาตุเจ้าราชูปถัมภ์ ความทรงจำ หน้า 46

เห็นว่า การเช่นนี้ เป็นการถือลัทธิคือ รันไม่รู้จักขอบไม่เป็นที่ตั้งแห่งปัญญา¹ และทรงเห็นว่า การศึกษาค้นคว้า วิจัย สำนวนจะ เพียงพอสำหรับพระองค์ หากไม่ จะเข้าหา กวณ เวียน อยู่ตั้งเดิม จึงเสด็จกลับไปยัง วัดมหาธาตุ เพื่อทรงศึกษาค้นค้น ฤๅระ ต่อไป

เมื่อเสด็จมาประทับ วัดมหาธาตุ เพื่อศึกษาค้นค้น ฤๅระ ให้ลึกซึ้ง และได้ทรงศึกษาภาษาขอมจนเชี่ยวชาญ จึงได้สอบสวนใน คัมภีร์ พระไตรปิฎก ครั้นเมื่อทรงค้นคว้า ข้อปฏิบัติ ด้านธรรมวินัย ทรงเห็นว่า ลัทธิที่ พระสงฆ์ ประพฤติปฏิบัติกัน อยู่มาก ในเวลานั้น คลาดเคลื่อน และห่าง เทิน จาก พระพุทธบัญญัติ เป็นอันมาก ไม่ก่อ ให้ เกิด ความ เลื่อมใสศรัทธา ความคลาดเคลื่อน ที่ ทรง พบ เห็น นั้น น่าจะ เกิด ขึ้น ข้านาน มาแล้ว ตั้งแต่ ครั้ง เสีย กรุงศรีอยุธยา ในปี พุทธศักราช 2310 ซึ่ง ทำให้ ทรง พระ วิทก และ นำ สงสัย ว่า สมณวงศ์ จะ บกพร่อง ขาด สูญ ไป เสีย แล้ว

ฉะนั้น ถ้า พระ องค์ จะ ทรง พบ และ ประพฤติ ปฏิบัติ ติดย ไป ใน ทาง พิต พุทธ บัญญัติ ก็ เสมือน หลอก หลวง เขา เลี้ยงชีพ ซึ่ง ติ ไม่ เป็น การ สัม คาร เลข ควร ลา พน ข เป็น อุบาสก คือ ดึง สีลหา สีลแปด เสีย ยัง จะ ดีกว่า ระหว่าง ทรง พระ ปริวิตก อยู่ นั้น ได้ ทรง วิสาสะ กับ พระ เณร ธรรม ญาณ (ชื่อ ตัว ชาย นามสกุล พุทธ วัจนโส) ซึ่งเป็น พระ ราชา ณะ ที่ พระ สุเมธ มณี อยู่ วัด บวร มงคล (ถึง ขบ) บวช มา จาก เมือง มอญ ใน คณะ กัลยาณี มีความ รอบ รุ่ อย่าง ยั้ง ใน ทาง ธรรม วินัย และ มี วัตร ปฏิบัติ เคร่ง ครัด ตั้ง ดง มา นำ เลื่อมใส ทั้ง สามารถ ชี้แจง ให้ พระ องค์ ทรง ทราบ โดย พิสดาร อย่าง แจ่ม เจ้ง สั้น สง สสัย ทำให้ ทรง ยิน ติ ว่า สมณ วงศ์ ไม่ สูญ เหมือน อย่าง ที่ ทรง พระ วิทก อยู่ แต่ ก่อน²

ครั้น เมื่อ พระ องค์ ทรง รับ วัตร ปฏิบัติ ตาม แบบ อย่าง พระ สุเมธ มณี ขึ้น ใน ปี พุทธ ศักราช 2368³ แล้ว ยัง ได้ ทรง นับถือ พระ สุเมธ มณี เป็น พระ อนุ ชน าย อีก ด้วย จึง ควร นับ ว่า ได้ ก่อ กำน เนิด ขึ้น เป็น ต้น คติ ธรรม ยุค นี้ ภาย ใน ราว นี้

¹ สมเด็จ พระ มหาสมณ เจ้า กรมพระ ขาว ชิรญาณ วัโรรส เทศนา พระ ราช ประวัติ รัชกาล ที่ 4 หน้า 137

² สมเด็จ กรมพระ ขาดำรง ราชา ณา ภาพ ความ ทรง จำ หน้า 49

³ สมเด็จ พระ มหาสมณ เจ้า กรมพระ ขาว ชิรญาณ วัโรรส ตำนาน วัด บวร นิเวศ วัหาร หน้า 61

ในช่วงเวลาที่ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุใต้ทรงสั่งสอนกุลบุตรให้ศึกษาเล่าเรียนทั้งกลางวันและกลางคืน โดยทรงเน้นในข้อวินัยวัตรและสัจตัตตปฏิบัติต่างๆ ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยมีผู้บรรพชาอุปสมบท ประพฤติตามเยี่ยงอย่างพระองค์ขึ้นหลายรูป ในระยะแรกๆ น่าจะทรงมีศิษย์อยู่เพียง 5-6 องค์เท่านั้น¹ จนถึงปีพุทธศักราช 2372 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่ทรงย้ายกลับไปวัดสมอราย ทรงมีศิษย์ที่ถือวัตรปฏิบัติอย่างธรรมยุติมีจำนวนราว 20 รูป ตามเสด็จไปวัดสมอรายบ้าง คงเหลืออยู่ที่วัดมหาธาตุบ้าง และแยกไปอยู่วัดอื่นบ้าง² อย่างไรก็ตาม ในระยะที่ประทับที่วัดมหาธาตุนี้ แม้จะมีศิษย์อยู่บ้างแต่ก็เป็นเพียงผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามพระองค์ในคตินิยมธรรมยุติกนิกายที่ทรงดำริขึ้นไว้เท่านั้น ยังมีได้ทรงประกาศตั้ง เป็นนิกายเพื่อให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้ด้วยทรงพิจารณาเห็นว่าวัดมหาธาตุ เป็นสถิตของสมเด็จพระสังฆราชย่อมจะไม่สะดวกกระหัดในการปฏิรูปและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ไปตามแนวคตินิยมธรรมยุติกนิกาย ที่ได้ทรงดำริไว้ กอปรกับในเวลานั้น แม้แต่วัดมหาธาตุเองก็ยังมีสิ่งที่ไม่ประพฤตินั้นเป็นอสังขยเจือปนอยู่ ซึ่งไม่เหมาะสมที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ได้โดยสะดวกกระหัด

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ จึงเสด็จจากวัดมหาธาตุกลับมาประทับยังวัดสมอรายและตั้งสำนักนิกายธรรมยุตขึ้นเป็นปฐม ในปีพุทธศักราช 2372³ ทรงให้บรรพชาอุปสมบทแก่ผู้ที่มีศรัทธา และส่งเคราะห์แก่กฤตส์ถ์ด้วยธรรมกถาอนุศาสนโนวาท จึงมีพระสงฆ์ธรรมยุตแพร่หลายแต่ครั้งนั้นมา แม้ภิกษุมหานิกายก็พากันเลื่อมใสชอบบวชแปลงมากขึ้น⁴ ปรากฏว่าในพรรษามีภิกษุธรรมยุตถึง 30 รูป

¹กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 51 หน้า 10

²สมเด็จพระมหาพรตเจ้าจารย์ราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 50

³คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 493

⁴ดู.

การก่อตั้งสำนักนิคายธรรมยุตขึ้นที่วัดสมอราชครั้งนี้ เชื่อได้ว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรง
ถูกกีดขวาง และไล่ไกลจากพวกศัตรูด้วยความริษยา เพื่อให้พระองค์ถูกเพ่งเล็งในทางการ เมืองหวัง
จะตัดกำลังศิษย์และผู้ศรัทธาต่อพระองค์ให้ลดน้อยลง ดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาล
ที่ 4 ตอนหนึ่งว่า¹ "...ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าก็เป็นคนหน้าตา
หน้าเลวกลับหน้าค่าชื่อ อยู่หัวบ้านหัวเมืองไม่มีใครรู้จักมักคุ้น ไม่มีใครไปมาหาสู่...ตัวข้าพเจ้ามี
วาสนาสูงคราบน้ำหนึ่งตำราหนึ่ง...ครั้งนั้นชาวบ้านชาวเมืองเล่าลือว่ากักพระเพชรพระกรรมพระเจ้า
อยู่หัว..."

ในช่วงที่มาประทับอยู่วัดสมอราช แม้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ จะเสด็จจุดธูปไปตามหัวเมือง
ต่างๆอยู่เกือบตลอดเวลา แต่รัชกาลที่ 3 ก็ได้ทรงหวาดระแวงไปตามกระแสข่าวถือการ เมืองแต่
ประการใด อาจจะมีเพียงทรงพระวิตกไปในเรื่องสังฆธรรมยุติกนิกาย ห่มแนวแบบสังฆมณฑลต่าง
ไปจากพระสงฆ์มหานิกาย กระนั้นมิได้ทรงกล่าวว้าวุ่นใดๆขึ้น เพราะทรงเกรงว่าพระสงฆ์จะแตก
ราวกัน ทรงสั่งรอนจนถึงใกล้เวลาสวรรคต จึงได้ทรงขอร้องให้สังฆธรรมยุติกนิกายกลับห่มให้เหมือน
พระสงฆ์มหานิกาย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ก็ได้ถวายปฏิญาณให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของ
รัชกาลที่ 3

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศฯ ในปีพุทธศักราช 2379 ทรงเป็น
อธิบดีสงฆ์ในวัดนี้ จึงทำให้พระองค์มีอำนาจกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยจัดระเบียบการคณะสงฆ์ การ
ปกครองวัด และสั่งสอนตามคตินิคมยุติกนิกายได้ตั้งพระประสงค์² ในประการที่สำคัญเมื่อเสด็จมา
ครองวัดบวรนิเวศนั้น พระองค์เพิ่งจะทรงเป็นอุปัชฌาย์มาได้ไม่นานนัก ก่อนหน้านั้นส่วนใหญ่ทรงทำ
หน้าที่แต่กรรมวาจาจารย์ ฉะนั้นเมื่อมาประทับวัดบวรนิเวศฯ จึงเริ่มมีผู้มาศรัทธาขอบรรพชาอุปสมบท

¹คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2
รัชกาลที่ 4- พ.ศ. 2475 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี(2525)
หน้า 493

²สมเด็จพระมหาพรหมคุณวชิราภรณ์ ความทรงจำ หน้า 53

กับพระองค์มากขึ้น มีพระสงฆ์ในพรรษาราว 130 ถึง 150 รูป กับมีวัดที่เป็นธรรมยุติกว้นขึ้นกับวัดบวรนิเวศฯ อยู่ 2-3 วัดใ้เท่านั้น เช่น วัดกรมวิลาส และวัดคอกไม้(วัดบุปผาราม) ส่วนวัดสมอราย วัดเครือวัลย์ และวัดพิชัยญาติ แม้จะมีศิษย์หลวงเป็นธรรมยุติกงอยู่ในวัดเหล่านี้บ้าง แต่ก็ขึ้นอยู่กับพระมหานิกาย ซึ่งเป็นเจ้าวัดมาก่อนวัดทั้งสามแห่งนี้จึงมิได้ขึ้นวัดบวรนิเวศฯ ในสมัยรัชกาลที่ 3

การที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงเป็นผู้ประธานกำเนิดพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายโดยทรงจัดวางระเบียบแบบแผนและธรรมยุติกวัตร ขึ้นสำเร็จเรียบร้อยนั้น นับว่าได้ทรงปฏิบัติไปด้วยความกล้าหาญไม่ทรงย่อท้อต่ออุปสรรค ซึ่งศัตรูของพระองค์พยายามจะทำลายล้างพระสงฆ์นิกายใหม่ทุกวิถีทาง ดังเช่นให้เลิกพระอุปัชฌาย์ของพระองค์² และประจานพระสงฆ์ธรรมยุตนาาประการ แต่ในที่สุดในปีลาชรัชกาลที่ 3 ศัตรูที่ออกนอกหน้าคือ กรมหลวงรักษรณเรศร์ (หม่อมไกรสร) ก็ได้ถวายแพ้แก่พระบารมีของพระองค์ ต่อราชทัณฑ์สิ้นพระชนม์ไปเมื่อปีพุทธศักราช 2391 หลังจากนั้นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต (จุนิกาย) จึงหมดเสียงหนาม และมีความมั่นคงเป็นที่ศรัทธาของชนทุกชั้นขึ้นโดยลำดับ ดังมีข้อความในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 4 ในพระเจดีย์ไพบรพินาศว่า³ "...พระสฎูปเจดีย์ศิลาบัลลังก์องค์ จงมีนามว่าพระไพบรพินาศเจดีย์ เทียบเพราะตั้งแต่ทำแล้วมา คนไพบรก็วันวายยับเยินไปโดยลำดับ..."

อย่างไรก็ดีการก่อเกิดของธรรมยุติกนิกายมีผลอย่างยิ่งคือ เพื่อฟื้นฟูและส่งผลในทางปฏิรูปที่เป็นคุณแก่พระศาสนา อันนับว่ามีความสำคัญในประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เนื่องจากเคยมีความเชื่อกันช้านานมาแล้วว่าพระสงฆ์มอญช้านานทางพระวินัยปิฎก ส่วนพระสงฆ์ไทยถือพระสุตตันต-

¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมสารปัญญานุกูล เรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป หน้า 399-411

²พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โคลงถิลิตมหมากุฎราชคุณานุสรณ์ หน้า 68-69

³วัดบวรนิเวศวิหาร จารุรงค์มงคล หน้า 12

ปิฎกเป็นสำคัญ¹ มักไม่มีใครเคร่งครัดทางพระวินัยนัก นอกจากนี้ยังคิดในคติปัญจันตรฐาน² จนเกินไป คิดแต่ว่าพระพุทธศาสนาจะต้องเสื่อมไปตามธรรมดา เป็นแต่เพียงรักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้นานเท่าที่จะทำได้แม้แต่พระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ล้วนแต่ทรงฟื้นฟูและทำนุบำรุง โดยเน้นไปทางพระปริยัติธรรม และก่อสร้างปฏิสังขรณ์ค้ำศาสนาวัตถุเป็นส่วนใหญ่ ส่วนศาสนบุคคล โดยเฉพาะพระภิกษุสามเณรยังไม่ทันได้ฟื้นฟูอย่างจริงจังมากนัก เมื่อมีผู้ประพฤติปฏิบัติผิดพระวินัยจนถึงขั้นเป็นอลัชชี ก็ใช้พระราชอำนาจเข้าป้องกันและปราบปรามโดยให้ลี้กออกจากสมณเพศเป็นครั้งคราว มิใช่เข้าไปฟื้นฟูแก้ไขในวงการสงฆ์โดยทรงสงฆ์ด้วยกันเอง

ดังนั้นในกิจการที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้นโดยมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดถูกต้องตามพระวินัยขึ้นมาใหม่ให้รู้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ศึกษาพระปริยัติธรรมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง นับได้ว่าทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในส่วนที่บกพร่องของพระสงฆ์ไทยที่มีมาแต่โบราณ³ อีกทั้งธรรมยุติกวัตรก็ได้ให้รับรู้งานให้ดีกว่าของพระสงฆ์สามัญด้วย ซึ่งเท่ากับได้สืบอายุพระพุทธศาสนา⁴ ให้เจริญรุ่งเรืองอย่างบริบูรณ์ขึ้นในประเทศไทย แม้แต่พระสงฆ์ลังกาซึ่งขอเข้ามาศึกษาในสำนักของพระองค์เพื่อจะนาลัทธินิกายนี้กลับไปเผยแพร่ยังลังกาต่อไป

สมัยเสวยราชสมบัติ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติในปีพุทธศักราช 2394 ทรงมีพระราชกรณียกิจอันสำคัญที่จะทรงปฏิบัติควบคู่ไปกับการทำนุบำรุงบ้านเมือง คือทรงเป็นองค์

¹ สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ความทรงจำ หน้า 49-50

² คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 นิพนธ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (2525) หน้า 490

³ สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ล.ค. หน้า 50

⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เทศนาเสื่อป่า หน้า 71

อัครศาสนูปถัมภกในพุทธศาสนาตาม เชียงอย่างราชประเพณีของพระมหากษัตริย์แต่ก่อน สำหรับพระ
ราชกิจ และหน้าที่โดยทั่วไปในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ขององค์อัครศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนาพอ
สรุปได้ดังนี้

1. พพรงทะนุบำรุง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและ
ฝ่ายปฏิบัติ
2. รับพระราชภาระดูแลให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ ไม่ให้บังเกิดมัวหมองเป็นมลทิน หรือ
ร้าวราน ขาดความสามัคคีขึ้นในคณะสงฆ์ ทั้งนี้พุทธจักรจะได้มีความรุ่งเรือง เป็นประโยชน์แก่ประ
ประชาชนส่วนใหญ่ที่นับถือพระพุทธศาสนา
3. บำเพ็ญพระราชกุศลถวายจตุปัจจัยไทยทานแก่ภิกษุสามเณร และทรงบริจาคราชทรัพย์
ประคิษฐานและปฏิสังขรณ์ พระอาราม อุโบสถ วิหาร เสนาสนะ ด้วยความปราณีดี ให้ความไม่สมควร
เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสามเณร ซึ่งปฏิบัติสมถกิจตามพระธรรมวินัย รวมทั้งพุทธเจดีย์ทุกประเภทคือ
ธาตุเจดีย์ ธรรมเจดีย์ บริโคตเจดีย์ และอุบาสิกาเจดีย์
4. พระราชทานแต่งตั้งภิกษุหรือธรรมให้สมณศักดิ์ตามฐานานุกรม รับพระราชทานนิตยภัต
เพื่อทำหน้าที่ปกครองหมู่คณะให้เรียบร้อย และให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์และปฏิบัติสิกขาบทให้ถ่อง
ถอย
5. ภิกษุสามเณรใดมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดศึกษาเล่าเรียน จนได้เป็นเปรียญ จะได้ถวาย
นิตยภัตเพื่อกำลังใจในการศึกษาให้สูงขึ้น¹
6. พระราชทานเสรีภาพในการนับถือศาสนา² หรือลัทธินิกายตามความสมัครใจ เว้นแต่
ความประพฤติปฏิบัติจะผิดต่อกฎหมายบ้านเมือง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกจากจะทรงยึดตามราชประเพณี การปฏิบัติของ
องค์อัครศาสนูปถัมภกดังกล่าวแล้ว ในรัชกาลของพระองค์ยังได้ทรงเน้นไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับ

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 หน้า 89-90

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404 หน้า 130

นโยบายการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งสรุปได้ดังนี้¹

1. ห้ามการข่มขู่ และเบียดเบียนพระสงฆ์ต่างนิกาย
2. จะทำการปราบปรามภิกษุที่ประพฤติทุจริตหยาบช้า และทำลายภิกษุต่าง ๆ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ศาสนามีความเสื่อม และเสียเกียรติยศแก่บ้านเมืองอีกด้วย
3. ทรงยกย่องผู้ประพฤติชอบ มีศีลสังวร สั่งสอนศิษย์ในข้อพระวินัยและให้ศึกษาค้นคว้า วิจัยศึกษาตามสมควร
4. ทรงนับถือเฉพาะแต่แก่นพระพุทธศาสนา ส่วน "กระที่รุ่งรังสภปรกโสโครก" ที่เข้ามาปะปนในพระศาสนาไม่ทรงนับถือ เว้นแต่สิ่งนั้นได้กลายเป็นธรรมเนียมแบบแผนที่ยอมรับให้คงไว้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เกิดความมั่นคงและเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังฆมณฑล นับแต่วาระแรกที่ขึ้นครองราชสมบัติ ในพระราชพิธีเสด็จเสียบพระนครคอนบรมราชาภิเษก ได้ทรงวางพระองค์ให้ กลางระหว่างสงฆ์ภิกษุธรรมยุต และมหานิกาย² โดยเสด็จเสียบพระนครทางชลมารคไปยังวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นสำนักสำคัญของสงฆ์มหานิกาย และเสด็จทางชลมารคไปยังวัดบวรนิเวศ ฯ สำนักใหญ่ของสงฆ์ธรรมยุต ทั้งนี้เพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกพุทธศาสนา โดยที่ไม่ทรงลำเอียง แม้ว่าสงฆ์ธรรมยุตจะได้ทรงก่อตั้งมาด้วยพระองค์เอง และยังเป็นภาระระงับข้อวิวาทข้อพิพาทของคนที่คิดคดกัน ว่าเมื่อพระองค์ขึ้นเสวยราชย์ คงจะใช้พระราชนโยบายบังคับให้พระสงฆ์เป็นธรรมยุตไปหมด ในปีพุทธศักราช 2394 ที่ขึ้นเสวยราชย์นั้นยังได้ทรงตั้งสมณศักดิ์พระราชาคณะชั้นเจ้าคณะใหญ่ ซึ่งเป็นสงฆ์ฝ่ายมหานิกายให้เป็นชั้นสมเด็จทั้งหมดด้วยเช่นกัน

ครั้งพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตได้ถวายฎีกาผ่านสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เพื่อขอ

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404 และพระราชบัญญัติ ร. 4 ว่าด้วย
การในพระพุทธศาสนา หน้า 188-194 และ หน้า 28

² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โคลงลิลิตมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า 81

พระบรมราชานุญาตกลับไปหมแหวกตั้งเดิม พระองค์กลับไม่ทรงห้ามหรืออนุญาตทั้ง 2 ประการ มีพระราชดำรัสว่า การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเป็นเรื่องของสงฆ์ไม่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ราชอาณาจักร และต่อมาได้มีประกาศ¹ ย้ำว่าพระสงฆ์จะนุ่งสบงจีวรอย่างมอญ อย่างไม่ยอมตามใจพระสงฆ์ ไม่ได้ถือว่าเป็นการทุจริตบาปหยาบช้า และไม่เกี่ยวกับราชการแผ่นดิน จึงเห็นได้ว่าทรงระมัดระวังในการวางพระองค์ให้เป็นกลางอย่างเคร่งครัด เพราะฐานะของพระองค์เปลี่ยนไปมีใช้อย่างที่เคยทรงเป็นอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3

ส่วนทางด้านอารามวัดทางศาสนา เช่นวัดวาอารามได้ทรงบูรณะให้บริบูรณ์ เพราะสร้างค้างมาแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 บางและที่จำเป็นต้องทรงบูรณะขึ้นมาใหม่มีเป็นจำนวนมาก เช่นวัดมหาธาตุฯ วัดชนะสงคราม วัดสระเกศ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดบวรนิเวศฯ วัดพระเชตุพนฯ วัดสุทัศน์ฯ วัดสุวรรณดาราราม วัดบวรมงคล วัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรส วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดราชนันทน์ วัดปรีดิยาศ เป็นต้น² ส่วนวัดวาอารามที่ทรงสร้างขึ้นใหม่นั้น ทรงพระราชดำริว่าในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงสร้างไว้พอเพียงอยู่แล้ว จึงได้ทรงสร้างไว้ในหัวเมืองต่างจังหวัดเป็นส่วนมาก เช่น วัดเสนาสนารามที่จังหวัดอยุธยาเป็นต้น สำหรับในกรุงเทพฯ ทรงสร้างไว้จำนวนน้อย มีวัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวัน วัดราชประดิษฐ์ฯ และวัดมกุฏกษัตริยาราม วัดที่ทรงสร้างไม่มีพระราชประสงค์ให้ใหญ่โตเพราะจะรักษาให้เรียบร้อยยาก ดังปรากฏในประกาศว่า³ "...ในหลวงบัณฑุกี้ไม่สู้หนักที่จะจัดสร้างวัดใหญ่โต เพราะเห็นว่าของชำรุดก็ไม่มีใครจะซ่อม...วัดใหญ่นักก็กลายเป็นที่อยู่ของศัตรูพระศาสนาไป...จึงโปรดแต่ที่จะสร้างวัดเล็กๆที่จะบรรจพระสงฆ์ 30 รูปลงมา พอให้...เจ้าอาวาสมีความรักวัดบ้าง เอาใจใส่วัดบ้าง..." เมื่อสร้างวัดราชประดิษฐ์ฯ และวัดมกุฏกษัตริย์ฯ จะเห็นว่ามณฑลที่เล็กตั้งพระราชประสงค์ตามประกาศทั้งสิ้น และพระสงฆ์ที่นิมนต์ให้มาครองวัดในสมัยแรกมีเพียงวัดละ 20 รูปเท่านั้น

¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404 หน้า 189

² ปรากฏรายละเอียดใน พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 และใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25

³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2410 หน้า 223-224

สมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงเข้มงวดกวดขันความประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์โดยทั่วไปอย่างกว้างขวาง ทรงถือพระวินัยสิกขาบทเป็นเครื่องค้ำจุนให้พระพุทธศาสนาดำรง¹ และทรงเห็นว่า เป็นสิ่งผิดที่คฤหัสถ์จะถือลัทธิ "ข้าข้างชีตข้างสงฆ์" เพราะในยุคนั้นพุทธจักรของอาณาจักร พุทธศาสนาลึกลับจะรุ่งเรืองตั้งอยู่ไต่² ฉะนั้นพระองค์จึงได้ทรงออกประกาศของทางราชการทั้งในรูป ปลีกย่อย และเป็นพระราชบัญญัติขึ้นไว้อย่างมากมาย เช่น ประกาศว่าด้วยการทรงพระพุทธรูป พระพุทธศาสนา ประกาศห้ามพระสงฆ์ออกไปแห่งหวาย และประพฤตินาจารย์ และกาศผู้ถือศาสนาและผู้ถือผิด ประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤตินาจารย์ ประกาศเรื่องพระราชคณะฐานาเปรียญสูงมากเกินไป จะต้องเข้าเดือนคือถูกลงโทษให้มาทำงานในโรงพิมพ์หลวง ประกาศห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎี ประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศเป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้พุทธจักรมีความบริสุทธิ์ปราศจากภิกษุที่ประพฤตินาจารย์ อลัชชิตังปวง

ในฝ่ายราชอาณาจักร ได้ทรงนำพุทธศาสนาให้เข้าเกี่ยวข้องกับพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ศีรษะพระนั่งคัลแรกนาขวัญ³ และในพิธีโกนจุก ซึ่งนับได้ว่าเป็นการ ชักนำเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเพิ่มอิทธิพล และมีคุณค่าต่อสังคมชาวไทยมากยิ่งขึ้นกว่าในสมัยก่อน สำหรับคฤหัสถ์ทั่วไปทรง เน้นให้ถือทวนศีลภาวนากับบุญชาวี⁴

ดังนั้นการที่รัชกาลที่ 4 ทรงฟื้นฟูและปฏิรูปพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ครั้งทรงผนวชจนถึงรัชกาลของพระองค์ได้ก่อให้เกิดผลสำเร็จอันสำคัญ ทำให้พุทธจักรมีความมั่นคง เรียบร้อย นำเกียรติยศและชื่อเสียงของชาติไทยให้แพร่หลายไปในหลายประเทศที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท

1 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404 หน้า 193

2 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 หน้า 78

3 โองาส เสวิกุล พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป หน้า 48

4 ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 หน้า 34 (เรื่องพระรัตนตรัย) และหน้า 368-369 (เรื่องพระบรมราชาทานุศาสน์ท้ายประกาศมหาสงกรานต์ พ.ศ. 2408)

เช่น ลังกาได้ออกคณะสงฆ์เพื่อนำไปตั้งคณะสงฆ์วงศ์ธรรมยุติกนิกายในลังกาทวีป พม่าได้ให้เจ้าหน้าที่
ถือหนังสือเสนาบดีพม่าเข้ามาสืบการศาสนาเมื่อปีพุทธศักราช 2400 เพราะได้ทราบว่าการปกครอง
ศาสนาในไทยเจริญรุ่งเรือง ซึ่งก็สมจริง เพราะในไทยเวลานั้นการปกครองคณะสงฆ์เรียบร้อยดี
มีคัมภีร์พุทธวินัยบาลี-อรรถกถาฎีกาอยู่ครบบริบูรณ์ ส่วนกัมพูชาและลาว¹ ก็ได้รับคติพิธีกรรมยุติก
นิกายไปตั้งในประเทศของตนขึ้นด้วย

สรุปแล้วการฟื้นฟูและปฏิรูปพระพุทธศาสนาของรัชกาลที่ 4 ทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและฝ่ายปฏิบัติ
ได้กลายเป็นรากฐานอันสำคัญในรัชกาลต่อมา ได้พัฒนาสถาบันสงฆ์ให้มีความเจริญก้าวหน้าจนถึงใน
ปัจจุบันนี้

พุทธศาสนาในสังคมยุคกลางของกรุงรัตนโกสินทร์

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานความอุปถัมภ์พระพุทธ
ศาสนาตาม เชียงอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้การทะนุบำรุงนิกายธรรมยุติก
และนิกายมหานิกายโดยเสมอภาค พระราชทานสมณศักดิ์ตามความเหมาะสมแก่ฐานะานุรูป นอก
จากนี้ยังได้ทรงอุปถัมภ์สงฆ์จีน และญวนซึ่งถือกันว่าเป็นนักพรตให้มีสมณศักดิ์เพราะได้บำเพ็ญประโยชน์
แก่ราชการมาด้วยดี การสร้างวัดวาอาราม ทรงถือนโยบายท่านเองเดียวกันกับรัชกาลที่ 4 ในพระ
นครทรงสร้างอารามขึ้นใหม่จำนวนน้อย มีวัดราชบพิธฯ (วัดประจำรัชกาล) วัดเทพศิรินทร์ฯ และ
วัดเบญจมบพิตรฯ ในหัวเมืองต่างจังหวัดก็ทรงสร้างไว้ไม่มากนัก เช่นวัดนิเวศธรรมประวัติ จังหวัด
อยุธยา สำหรับการบูรณะซ่อมแซมพระอารามซึ่งชำรุดทรุดโทรม และสร้างค้างมาแต่รัชกาลที่ 4 หรือ
รัชกาลก่อนๆ ก็ได้ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นจนบริบูรณ์ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด อาทิ วัดพระศรีรัตนศาสดา
ราม วัดบวรนิเวศน์ วัดพระเชตุพนฯ วัดราชประดิษฐฯ วัดมหาธาตุฯ วัดอรุณราชวราราม วัดราชาธิ
วาส วัดสุวรรณดาราราม เป็นต้น²

¹พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ชุมนุมพระนิพนธ์ หน้า 36-37

²คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2
รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี หน้า 502

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเพาะเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ที่รัชกาลที่ 4 ทรงได้มาจากพุทธคยาในอินเดีย เมื่อขึ้นเป็นต้นแล้วได้พระราชทานไปปลูกที่วัดเทพศิรินทราวาส วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดมณีชลขันธ์เมืองลพบุรี และวัดอภัยราชบารุง (วัดญาณตลาคน้อย) และต่อมาเมื่อทรงได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์เพิ่มเติมมาอีก ได้พระราชทานไปปลูกที่วัดเบญจมบพิตร ฯ และวัดอัมพวันนimit เกาะสีซึ่ง¹ นอกจากนี้ทรงหล่อพระพุทธรูปชินราชองค์จำลองเพื่อประดิษฐานไว้ที่วัดเบญจมบพิตร และโปรดให้รวบรวมพระพุทธรูปสมัยต่างๆไว้ใหม่หาชนบูชา

ในปีพุทธศักราช 2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้มีการสังคายนาคัมภีร์พระไตรปิฎก (นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 10) และจัดพิมพ์เป็นเล่มในปีพุทธศักราช 2436 โดยใช้อักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย การทำสังคายนาครั้งนี้ทรงมีพระราชดำริว่าเมื่อก่อนประเทศต่างๆที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกัน หากประเทศใดพระไตรปิฎกเกิดวิบัติสูญหายขึ้นก็สามารถจะหยิบยืมกับมาคัดลอกให้สมบูรณ์ขึ้นได้ แต่ในเวลานี้ชาติเหล่านี้ตกอยู่ในอำนาจต่างชาติไม่มีกำลังจะทะนุบำรุงพุทธศาสนาให้มั่นคง เหลือแต่ประเทศไทยเพียงประเทศเดียวเท่านั้น จึงสมควรที่จะชำระสอบสวนพระไตรปิฎกให้ถูกต้องสมบูรณ์ และสร้างขึ้นไว้ใหม่ฉบับ ๓๓ สร้างคัมภีร์แบบโบราณใช้วิธีการหนังสือลงในใบลานด้วยอักษรขอม ปัจจุบันหาตัวผู้จารหนังสือได้ยากและกว่าจะเสร็จต้องใช้เวลามาก ทำให้พระไตรปิฎกไม่ค่อยแพร่หลาย อนึ่งประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาอีก ลาว มอญ พม่า และลังกา ล้วนสร้างพระไตรปิฎกด้วยตัวอักษรในภาษาของตนเองทั้งสิ้น แต่ไทยใช้ตัวอักษรขอมรองรับ เนื้อความในพระพุทธศาสนาแต่เดิม จึงทรงมีพระราชดำริขึ้นใหม่ว่า ตัวอักษรไม่เป็นประมาถ อักษรใดๆก็ควรใช้ได้ทั้งสิ้น² ดังนั้นเมื่อตรวจสอบชำระพระไตรปิฎกเรียบร้อยแล้วจึงโปรดฯ ให้พิมพ์ขึ้นโดยใช้อักษรไทย จึงนับได้ว่าการพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยอักษรไทย พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์นั้นนอกจากจะพระราชทานสำหรับพระอารามหลวงและหอสมุดในประเทศแล้ว ยัง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรราชานุภาพ ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา

² สุชีพ ปุณฺณานุภาพ พระไตรปิฎกฉบับประชาชน หน้า 39

โปรดให้จัดส่งไปพระราชทานในนานาประเทศด้วย¹ ประกอบกับในขณะนั้นการศึกษาพุทธศาสนาเจริญขึ้นในทั้งยุโรปและอเมริกา สถานศึกษาและนักปราชญ์ในนานาประเทศพากันเสาะแสวงหาพระไตรปิฎกสยามมากยิ่งขึ้น² จึงนับได้ว่าทรงทำให้ชาวโลกสนใจ และเริ่มยอมรับนับถือว่าประเทศไทยเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาภายใต้การนำของพระองค์ในฐานะอัครศาสนูปถัมภก

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2441 มีผู้ศุภพระบรมสารีริกธาตุในสลูบโปโลต้าบลิปราหะ (pipara-hwa Kot) แขวงเมืองกิลทิสส์ รัฐบาลอินเดียมีความประสงค์จะถวายพระบรมสารีริกธาตุนั้นแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะได้ยอมรับว่าพระองค์เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกพระศาสนาของโลก ดังในคำแปลหนังสือของราชทูตชาวอังกฤษประจำประเทศไทย เมื่อ 27 สิงหาคม พุทธศักราช 2441 ตอนหนึ่งว่า³ "...แต่ส่วนพระพุทธรูปที่ธาตุ ซึ่งเป็นอัฐิและอังคารนั้น เป็นของนับถือศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนิกชน เหตุฉะนั้นรัฐบาลอินเดียจึงมีความประสงค์ที่จะทูลเกล้าถวายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามอันเป็นบรมกษัตริย์ซึ่งทรงนับถือพระพุทธรูปอยู่พระองค์เดียวทุกวันนี้..." และในทำนองเดียวกันได้โปรดฯ ให้ตอบเรื่องที่จะทรงรับพระบรมสารีริกธาตุที่ถวาย ดังความตอนหนึ่งดังนี้⁴ "...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชหฤทัยยินดีในการที่ได้มีอชญาศัยสำแดงความนับถือว่า ได้ทรงเป็นใหญ่เป็นประธานในพุทธศาสนิกชนทั่วไปทุกประเทศแล้ว ...ขอท่านได้ช่วยนำความขอบพระทัยอันแท้จริงอย่างที่สุดนั้นแสดงต่อรัฐบาลอินเดียด้วย..."

พระบรมสารีริกธาตุที่ทรงได้เข้ามาในครั้งนี้ได้โปรดฯ ให้พระยาสุโขมนัชนียินิต (เจ้าพระยา

¹ทินกร ทองเสวต พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา หน้า 57

²สมเด็จพระมหาพรหมคณาจารย์ราชานุกาฬ ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา หน้า 113

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หมายเลขเอกสาร ร. 5 ศ. 11/3 เรื่อง พระสถิละ (17 ส.ค. 117 - 19 ม.ค. 122) จดหมายมิสเตอร์ ยอช เครพวิล ราชทูต และกงสุลเชเนราลอังกฤษทูลมายังพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงศัวิโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ เมื่อ 17 ส.ค. ร.ศ. 117

⁴กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หมายเลขเอกสาร ร. 5 ศ. 11/7 เรื่องพระบรมสารีริกธาตุ (21 ต.ค. 117-8 ก.ย. 117) จดหมายพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงศัวิโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ทรงตอบมิสเตอร์ ยอช เครพวิล ราชทูตอังกฤษ เมื่อ 21 พ.ย. ร.ศ. 117

ยมราช บิน สุขุม) เป็นหัวหน้าคณะออกไปรับเข้ามาจากอินเดียถึงเมืองตรัง ข้ามมาลงเรือที่เมืองสงขลาเข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการ เมื่อ 15 มีนาคม พุทธศักราช 2441¹ ต่อมาได้โปรดให้นำไปบรรจุในพระเจดีย์ที่บรมบรรพต วัดสระเกศ เป็นที่สักการบูชาของชาวไทยสืบมาจนบัดนี้ และพระบรมสารีริกธาตุบางส่วนได้แบ่งพระราชทานให้แก่พุทธศาสนิกชนในประเทศพม่า ลังกา รัสเซีย และญี่ปุ่น²

นับแต่นั้นมาบรรดาพุทธศาสนิกชนในนานาประเทศโดยมาก จึงได้ยอมยกย่องพระมหากษัตริย์ไทยเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนาของโลก นับว่าเป็นเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของประเทศไทย

สิ่งที่ควรจารึกไว้ให้ปรากฏเป็นหลักฐานสำคัญในประวัติศาสตร์ศาสนาอีกเรื่องหนึ่งคือ การส่งเสริมการศึกษาระดับสูงของสงฆ์ โปรดให้ตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ 2 แห่งคือ ทรงพระราชทานทุนทรัพย์ตั้งมหาจุฬาราชวิทยาลัย ณ วัดบวรนิเวศ อุทิศให้สมเด็จพระราชาธิบดี และทรงพระราชทานทุนทรัพย์ตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ณ วัดมหาธาตุ³ นับเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงสุดของคณะสงฆ์ไทยด้วยกันทั้งสองแห่ง

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อปีพุทธศักราช 2453 เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถในทางนิพนธ์หนังสือได้ทุกแขนงวิชาการ มีทั้งการศาสนา การเมือง การปกครอง การสงคราม และทรงนิพนธ์ได้ทุกแบบ มีทั้งบทละคร ร้อยแก้ว ร้อยกรอง และการแปล

¹ คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (2525) หน้า 506

² ก.

³ กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 55

วรรณกรรมของนานาชาติ ทรงได้รับพระนามเฉลิมพระปรีชาสามารถอันนี้ว่า สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า¹
พระองค์เดียวในราชวงศ์จักรีวงศ์

ในต้นรัชกาลของพระองค์ เมื่อได้ทรงมอบพระราชภาระด้านพระพุทธศาสนาถวายสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสแล้ว การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาทั้งด้านการบริหารและการ
ศึกษาของพระสงฆ์ ก่อให้เกิดความเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นปึกแผ่น² สำหรับถาวรวัตถุ เช่นวัด
วชิราราม ในสมัยรัชกาลที่ 6 วัดส่วนใหญ่ยังไม่มีการบูรณะซ่อมมากนักเพิ่งได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัย
รัชกาลที่ 5³

เนื่องการสร้างวัดตามโบราณราชประเพณี ภายหลังที่เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติเพื่อเฉลิมพระ
เกียรติยศ หรือที่เรียกว่า วัดประจำรัชกาลนั้น รัชกาลที่ 6 ทรงพระดำริว่ารัชกาลก่อนๆ ได้สถาปนา
ไว้หลายพระอาราม ผู้รับราชการที่ทรงทะนุบำรุงและปฏิสังขรณ์พระอารามเหล่านั้นอยู่แล้ว ครั้น
พระองค์จะทรงสถาปนาพระอารามขึ้นใหม่ก็จะ เกิดความจำเป็นในส่วนทางบำรุงพระพุทธศาสนา ซ้ำ
จะเป็นการระเพิ่มขึ้นโดยไม่มีผลดีเพียงพอ ดังนั้นพระองค์จึงมิได้สร้างวัดประจำรัชกาลขึ้น หากแต่
ทรงเปลี่ยนพระราชโบายไปสร้างโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้นแทน ซึ่งมีผลต่อประชาชน เช่นเดียวกับ
การสร้างพระอาราม

สำหรับพระอารามที่ทรงปฏิสังขรณ์ก็มีอยู่บ้าง เช่นวัดพระปฐมเจดีย์ และอัญเชิญพระร่วง-
โรจนฤทธิ์ ซึ่งซ่อมแซมแล้ว นำไปประดิษฐานไว้ในซุ้มพระวิหารทิศที่องค์พระปฐมเจดีย์⁴ นอกจากนี้
ยังได้ทรงสร้างพระแก้วมรกตน้อยไว้อีกด้วย⁵

¹กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 55

²คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2
รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (2525)
หน้า 506

³ด.

⁴สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงราชูปถัมภ์ ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ หน้า 75

⁵ด. หน้า 25

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะพิมพ์คัมภีร์อรรถกถาอุทิศถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี พระพันปีหลวง ซึ่งสวรรคตเมื่อปีพุทธศักราช 2462 จึงทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ทรงเป็นแม่กองชำระคัมภีร์อรรถกถา และโปรดฯให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ รับเป็นแม่กองการพิมพ์ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้จัดพิมพ์อรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก และอรรถกถาส่วนพระสุตตันตปิฎก บางคัมภีร์ ครั้นต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีพระชนมายุครบ 60 ปี รัชกาลที่ 6 จึงได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์บำเพ็ญพระราชกุศลถวาย โปรดให้พิมพ์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกจนครบบริบูรณ์ และได้พระราชทานไว้ในประเทศ 200 ชุด (จบ) และพระราชทานไปในนานาประเทศ 400 ชุด¹ นอกจากนี้ยังมีพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่²หลายพระองค์ได้โดยเสด็จพระราชกุศลพิมพ์อรรถกถาชาดกทั้งคัมภีร์บ้าง พิมพ์ปกรณ์วิสัยธรรมค และมิลินทปัญหาบ้างในโอกาสต่างๆ ส่วนพระองค์นั้นได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่กลายเป็นวรรณกรรมภาษาอังกฤษได้จนถึงปัจจุบันคือ เทศนาเสือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร และพระราชนิพนธ์แสดงคุณานุคุณ เป็นต้น³ นับได้ว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ตลอดจนได้เผยแพร่เกียรติยศของประเทศออกไปในต่างประเทศ เต็มจากในสมัยรัชกาลก่อนมา

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อปีพุทธศักราช 2468 พระองค์ทรงสนพระทัยในการศาสนาเป็นอย่างมาก แต่เนื่องจากความยุ่งยากนานาประการตลอดรัชสมัยของพระองค์เช่น เศรษฐกิจตกต่ำ อันมีผลกระทบกระเทือนถึงเศรษฐกิจของประเทศไทยด้วย การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งทำให้พระองค์ทรงมีพระราชภาระกิจเกี่ยวกับบ้านเมืองเพิ่มขึ้น ประกอบกับรัชสมัยของพระองค์มีระยะเวลาสั้นมาก ทำให้พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการศาสนาของพระองค์ค่อนข้างน้อย แต่กระนั้นพระองค์ทรงให้ความสนใจแสดงความเอาใจใส่เกี่ยวกับศาสนาในทุกรูปแบบ ซึ่งเหมาะสมกับสมัยและสถานการณ์ของประเทศเป็นอย่างยิ่ง

¹ทินกร ทองเสวต พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา หน้า 57

²ด.

³กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 56

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระอารามหลวงบางแห่ง ทั้งในพระนคร และต่างจังหวัด เริ่มชำรุดทรุดโทรม พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คงเดิม แต่ทรงมีพระราชภาระกิจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองมากมาย ประกอบกับการเศรษฐกิจของประเทศ ตกต่ำ งบประมาณแผ่นดินที่จะจัดสรรเกี่ยวกับเรื่องนี้มีน้อยมาก อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธา และพระวิริยะอุตสาหะ ในการที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ โดยทรงออกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เป็นทุนส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นงบประมาณแผ่นดิน และส่วนที่เหลือให้ประกาศเรียกรายจากพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ บริหาร และประชาชนทั่วไป ในรัชสมัยของพระองค์ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆมากมายเช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุวรณดาราราม พระปฐมเจดีย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น¹

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยขึ้น เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามพระราชประสงค์ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพียง 39 เล่มเท่านั้น ยังไม่สำเร็จ โดยสมบูรณ์มีบางคัมภีร์ที่ยังไม่ได้พิมพ์ และบางคัมภีร์พิมพ์ไว้แล้วแต่ยังไม่ครบถ้วน² ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบให้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นประธานดำเนินการพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยให้สำเร็จโดยบริบูรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กราบทูลอาราธนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นประธานในการตรวจสอบชำระต้นฉบับพระไตรปิฎก โดยใช้ฉบับลานของหลวง ซึ่งสืบเนื่องมาแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นหลัก คัดลอกและพิมพ์เพิ่มเติมส่วนที่ยังขาดอยู่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า

¹ พระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ รัฐสภา วันที่ 10 ธันวาคม 2523 หน้า 387-388

² ๒. หน้า 389

อยู่หัว พระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์ 200,000 บาท เป็นทุนเริ่มต้นในการพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ ส่วนที่ยังขาดทรงออกประกาศแจ้งความชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และประชาชนทั่วราชอาณาจักรร่วมโดยเสด็จพระราชกุศล ปรากฏว่ามีผู้มาร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นจำนวนมาก ได้เงินถึง 600,000 บาท มากกว่าทุนที่คิดไว้เดิมถึง 2 เท่า ทุนที่เหลือโปรดให้เก็บไว้สำหรับพิมพ์คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาต่อไป

พระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ครั้งนี้ นับเป็นพระไตรปิฎกอักษรไทยฉบับสมบูรณ์ที่สุด² จบหนึ่งมีจำนวน 45 เล่มพิมพ์จำนวน 1,500 จบ ขนานนามพระไตรปิฎกชุดนี้ว่า พระไตรปิฎกสยามรัฐ³ มีตราข้างเป็นเครื่องหมาย แสดงว่ามีได้มีบุคคลใดเป็นเจ้าของโดยเฉพาะ แต่เป็นของประชาชนชาวไทยทั้งปวง⁴ เมื่อพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้เรียบร้อยแล้ว พระราชทานแจกจ่ายไปตามมหาวิทยาลัย และหอสมุดนานาชาติทั่วโลก จำนวน 450 ชุด พระราชทานในพระราชอาณาจักร จำนวน 200 ชุด เหลืออีก 850 ชุดพระราชทานแก่ผู้บริหารจากรัชมัยอักษรรับหนังสือพระไตรปิฎก⁵ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานฉลองพระไตรปิฎกชุดนี้ขึ้น เมื่อวันที่ 25-26-27 พฤศจิกายน 2473⁶ นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อื่นๆที่พิมพ์ต่อมาในรัชกาลนี้คือ อภิขัมมัตถวิภาณี และฎีกาวิสุทธิมรรค เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้เยาวชนไทย ใกล้ชิดกับศาสนาเหมือนสมัยโบราณ เพราะทรงตระหนักดีว่าศาสนาจะช่วยให้เยาวชนประพฤติ

¹ พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ รัฐสภา วันที่ 10 ธันวาคม 2523 หน้า 389

² ก.

³ ก.

⁴ ก.

⁵ ก.

⁶ ก.

ปฏิบัติ พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าแต่เดิมเยาวชนไทยอยู่ใกล้ชิดกับศาสนาเพราะการศึกษาสมัยโบราณต้องศึกษาที่วัด ครูอาจารย์ที่สอนคือพระสงฆ์ สมัยนี้การศึกษาของเยาวชนแยกจากวัดจากพระสงฆ์ พระสงฆ์ไม่มีโอกาสสั่งสอนศีลธรรมจรยาแก่เยาวชนเหมือนแต่ก่อน ทำให้เยาวชนห่างเหินจากศาสนามากขึ้นสนใจศาสนาน้อยลง ทรงเห็นควรให้เยาวชนเรียนวิชาความรู้ต่างๆควบคู่ไปกับการศึกษาพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภถึงวอนพระสงฆ์ให้เป็นธุระในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรยาความประพฤติแก่เยาวชน สมเด็จพระสังฆราชพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราธิบดีฯ ทรงสนองพระราชปรารภโดยทรงออกประกาศให้พระภิกษุสงฆ์ทำการสอนจรยาแก่นักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ¹

เพื่อเป็นการสนับสนุนให้เยาวชนได้มีหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนา ที่อ่านเพลินเพลินเข้าใจง่าย และให้เยาวชนเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรศาสนา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตยสภาประกาศการประกวดแต่งหนังสือสอนพุทธศาสนาแก่เด็กปีละครั้ง² ราชบัณฑิตยสภาได้เริ่มดำเนินการประกวดตั้งแต่ ปีพุทธศักราช 2472-2476 แต่การประกวดหนังสือศาสนาสำหรับเด็กต้องหยุดชงักเพราะหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยกิจเกี่ยวกับบ้านเมืองเพิ่มขึ้น และเสด็จไปประทับต่างประเทศ และในปีพุทธศักราช 2477 พระองค์ก็ประกาศสละราชสมบัติในที่สุด

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ในปีพุทธศักราช 2477 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสละราชสมบัติ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 8 ในรัชสมัยนี้มีกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิวัฒนาการทางพุทธศาสนาในสังคมไทยที่ปรากฏชัดคือ ในปีพุทธศักราช 2484 รัฐบาลได้สร้างวัดพระศรีมหาธาตุขึ้นที่ อภิเษกบางเขน อารณาพระสงฆ์ทั้งสองนิกายไปอยู่ร่วมกัน เพื่อเริ่มรวมนิกาย

¹ พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ รัชสภา วันที่ 10 ธันวาคม 2523 หน้า 291-292

² ดู หน้า 292

สงฆ์ทั้งสองเข้าเป็นอันเดียวกัน¹ ปีพุทธศักราช 2483 ทรงพระอนุเคราะห์ให้มีการแปลพระไตรปิฎก เป็นภาษาไทย (โดยพระปรารภของสมเด็จพระสังฆราช(แพ ดิสุส เทโว))แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ แปลโดยอรรถพิมพ์เป็นสมุด 80 เล่ม เรียกว่า "พระไตรปิฎกภาษาไทย"² กับแปลโดยสำนวนเทศนา พิมพ์เป็นใบลานแบ่งเป็น 1250 กัณฑ์ เรียกว่า "พระไตรปิฎกเทศนาลับหลวง"³ พระไตรปิฎกเทศนาลับหลวงนี้ทำสำเร็จเรียบร้อย เมื่อปีพุทธศักราช 2492 ส่วนพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยยังคงค้างอยู่ และได้ดำเนินการต่อจนสำเร็จ จัดเป็นผลงานเนื่องในงาน 25 พุทธศตวรรษในปีพุทธศักราช 2500 จำนวน 2500 จบ

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2484 ทรงเปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการ เป็นกระทรวงศึกษาธิการและกรมธรรมการ เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า กรมการศาสนา ในปีเดียวกันนี้ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ปีพุทธศักราช 2484 เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม เพื่อเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองคณะสงฆ์ ให้สอดคล้องกับการปกครองฝ่ายบ้านเมือง⁴

พุทธศาสนาในสังคมยุคปัจจุบัน

สิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 9 สืบมา ในรัชกาลนี้มีความสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นโดยลำดับในหมู่พุทธบริษัท ฝ่ายภุชงค์มีสมาคมทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แม้ในสถาบันการศึกษาและมหาวิทยาลัยต่างๆ ก็ได้มีนิสิตนักศึกษาจัดตั้งกลุ่ม หรือชุมนุมทางพระพุทธศาสนาใช้ชื่อต่างๆเกิดขึ้นหลายสถาบัน กิจกรรมทางศาสนาในสังคมไทยยุคปัจจุบันนี้ ยังหาข้อยุติลงไม่ได้ ดังนั้นการศึกษาในประเด็นนี้จึงขอสรุปเหตุการณ์สำคัญๆในช่วง

¹กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 57

²ก.

³ก.

⁴ก. หน้า 87

ตั้งแต่ต้นรัชสมัย จนถึงปีพุทธศักราช 2525 อันเป็นปีฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปีดังนี้¹

ได้มีการยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ชั้น มีสภากาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2488 และเปิดการศึกษาระดับปริญญาที่เรียกว่า "ศาสนศาสตร์บัณฑิต" เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2489 และประกาศยกระดับการศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัฒนมหาธาตุ เปิดการศึกษาตั้งแต่วันที่ 18 กรกฎาคม 2490 เป็นต้นมา คือชั้นปริญญาเรียกว่า "พุทธศาสตร์บัณฑิต"

ในปีพุทธศักราช 2499 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จออกผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันที่ 22 ตุลาคม และประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา 15 วัน ในปีพุทธศักราช 2500 เป็นปีที่รัฐบาลจัดให้มีการฉลอง 25 ศตวรรษ นอกจากการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยจำนวน 2500 จบแล้ว ยังดำเนินการก่อสร้างพุทธมณฑล ที่จังหวัดนครปฐม เพื่อเป็นอนุสรณ์ เนื่องในโอกาสฉลอง 25 พุทธศตวรรษในบริเวณที่ดิน 2,500 ไร่

ในปีพุทธศักราช 2501 เริ่มมีโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้นเป็นแห่งแรก ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมความรู้ทางพุทธศาสนาตามสมควรแก่วัยเด็กปลูกฝังศีลธรรมและวัฒนธรรมที่รู้จักบำเพ็ญประโยชน์ และเผยแพร่พระพุทธศาสนา ในปัจจุบันนี้มีโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ประมาณ 250 แห่ง ซึ่งกรมการศาสนาได้ให้ความอุปถัมภ์ด้วย ในปีพุทธศักราช 2505 รัฐบาลประกาศเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ปีพุทธศักราช 2424 และออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ปีพุทธศักราช 2505 ขึ้นใหม่ประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาตั้งแต่วันที่ 31 ธันวาคม พุทธศักราช 2505 เป็นต้นมา ในปีพุทธศักราช 2507 เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม คณะสงฆ์ประกาศใช้หลักสูตรบาลีแผนใหม่

ในปีพุทธศักราช 2508 องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์ทั่วโลกได้มาตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ในประเทศไทยตามกำหนดเวลา 4 ปี ต่อมาที่ประชุมใหญ่ครั้งที่ 9 พุทธศักราช 2512 ที่ประชุมได้มีมติให้ตั้ง

¹กรมการศาสนา ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 หน้า 88-89

อยู่ในประเทศไทยเป็นการถาวร

ในปีพุทธศักราช 2514 กระทรวงศึกษาธิการ โดยความเห็นชอบและความร่วมมือของคณะสงฆ์ได้จัดทำหลักสูตร พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาตอนปลาย ถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย และออกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พุทธศักราช 2514 ในปีพุทธศักราช 2522 คณะรัฐมนตรีมีมติมอบงานพุทธมณฑลให้กรมการศาสนาเป็นเจ้าของเรื่อง ดำเนินการเรื่องงานก่อสร้างศาสนสถานและวัตถุ โดยจัดสรรงบประมาณให้ในปีแรก 20,000,000 บาท

ในปีพุทธศักราช 2525 ได้สร้างพระพุทธรูปบูชา เหรียญที่ระลึก พุทธมณฑลเปิดให้ประชาชนทั่วไปตั้งจองบုชา และรับบริจาคเพื่อสมทบทุนสร้างพุทธมณฑลร่วมกับรัฐบาลด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการปกครอง เศรษฐกิจ และจริยธรรม

พระพุทธรักษาย่อมมีความสัมพันธ์กับสถาบันต่างๆไม่ว่าจะเป็น เรื่องการปกครอง เศรษฐกิจ หรือจริยธรรมในสังคมก็ตาม มักจะมีพระพุทธรักษาเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ ในที่นี้จะกล่าวโดยสรุปถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการปกครอง พระพุทธรักษา กับ เศรษฐกิจ และพระพุทธรักษา กับ จริยธรรมในสังคม

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการปกครอง

ในเรื่องนี้จะกล่าวเฉพาะประเด็นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างในสถาบันสงฆ์ หรือ ฝ่ายพุทธจักร กับ โครงสร้างการปกครองของไทย

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยและได้รับความอุปถัมภ์จากพระเจ้าแผ่นดินจนทำให้พระพุทธรักษาตั้งมั่นอยู่ได้ พระเจ้าแผ่นดินแทบทุกพระองค์ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ทรงมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธรักษา ทรงปกครองประเทศทั้งทางฝ่ายพระราชอาณาจักรและพุทธจักร อาจกล่าวได้ว่า พระเจ้าแผ่นดินนอกจากจะทรงมีพระราชอำนาจปกครองประเทศ ทางฝ่ายบ้านเมืองแล้วยังคงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองคณะสงฆ์อีกด้วย ทั้งๆที่ทางพุทธจักรก็มีประมุขอยู่แล้ว

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย ทรงอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ได้ประติ-
ฐานมั่นคงและเจริญแพร่หลาย พระภิกษุสงฆ์จึงนำไปประติฐานยังนานาประเทศ และเพื่อให้พระพุท-
ธศาสนาตั้งมั่นอยู่ได้ ประเทศต่างๆ เหล่านั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินช่วย
ปกป้องคุ้มครองจากการรุกรานของศัตรู และป้องกันมิให้มีการแตกแยกภายในเกิดขึ้น¹ ทั้งนี้เพราะ
ชนบทรวมเนียมประเพณีของประชาชนในประเทศที่รับพระพุทธศาสนามาประติฐานกับชนบทรวม-
เนียมประเพณีของประเทศผู้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ ย่อมต่างกัน เมื่อประเทศที่รับพระพุทธศาสนา
เช่น ไทย พม่า ลังกา มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแล้วจึงมีสังฆบริษัทเกิดขึ้น ประเทศ
เหล่านี้แม้จะมีศาสนาเดียวกันแต่ชนบทรวมเนียมประเพณีต่างกัน ฉะนั้นการปกครองสังฆมณฑลของ
พระพุทธศาสนาที่มาประติฐานยังนานาประเทศ จำต้องอนุโลมตามแบบแผนประเพณีนิยมของประเทศ
นั้นๆ² การปกครองคณะสงฆ์จึงต้องเกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดินนับตั้งแต่การวางแบบแผนลักษณะการ
ปกครองคณะสงฆ์ตลอดจนการตั้งสังฆปริณายกให้มีสมณศักดิ์ลั่นกันลงมาตามลำดับ การฝ่ายพุทธ-
จักรและฝ่ายพระราชอาณาจักรจึงต้องกลมเกลียวกันไป พระพุทธศาสนาจึงจะประติฐานมั่นคงใน
ประเทศนั้นๆ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองได้ต้องอาศัยความเลื่อมใสศรัทธาและ
ความอุทิศตน เกื้อกูลจากพระเจ้าแผ่นดิน

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัยตอนต้นยังไม่มีการเรียบแบบแผนที่แน่นอน เช่นในปัจจุบัน
กล่าวคือ ได้แบ่งแยกการปกครองเป็นหลายพวก ในหมู่พระสงฆ์แต่ละพวกพระเถระองค์ใดมีอาวุโส
สูงสุดก็ได้เป็นหัวหน้าพระสงฆ์หมู่นั้น แต่ละหมู่ไม่ขึ้นแก่กันต่างฝ่ายต่างปกครองกันเอง นับว่าการ
ปกครองคณะสงฆ์ครั้งนั้นยังมีใคร่ร่วมกัน เป็นปึกแผ่นมั่นคง จนกระทั่งพระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยทรงเลื่อม
ใสในพระพุทธศาสนา พระองค์จึงทรงแต่งตั้งพระสงฆ์องค์หนึ่งองค์ใดเป็นหัวหน้ามีตำแหน่งสูงสุดในคณะ
สงฆ์ในเมืองใดเมืองหนึ่ง ทั้งนี้เพราะลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ในระยะนั้นมีลักษณะ เช่นเดียวกับ

¹ วิชาเลข การชนสาร พื้นฐานวัฒนธรรมไทย หน้า 506

² สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ตำนานคณะสงฆ์ หน้า 3

วิธีการปกครองพระราชอาณาจักร¹ กล่าวคือ การปกครองของไทยสมัยสุโขทัยมีโครงสร้างคือมีเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี ถัดออกไปเป็นหัวเมืองชั้นใน รายรอบสุโขทัยทั้ง 4 ด้าน ซึ่งได้แก่เมือง ศรีสัชนาลัย(สวรรคโลก) เมืองสองแคว (พิษณุโลก) เมืองสระหลวง (พิจิตร) และเมืองกำแพงเพชร นอกจากนั้นก็เป็นหัวเมืองชั้นนอกซึ่งเรียกว่า เมืองพระยามหานคร เช่น เมืองสุพรรณบุรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองตะนาวศรี เมืองแพร่ เมืองเพชรบูรณ์ เป็นต้น เมืองพระยามหานคร หรือหัวเมืองชั้นนอกนี้คนไทยเป็นเจ้าของเมืองปกครอง ทั้งนี้หมายความว่าในสมัยสุโขทัย นอกจากเมืองสุโขทัยซึ่งเป็นราชธานีแล้วก็มีหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก ที่ปกครองโดยเจ้าเมืองซึ่งเป็นคนไทยเช่นกัน² แต่ละเมืองก็มีความสำคัญเหลื่อมล้ำกันด้วย เช่น เมืองศรีสัชนาลัยเป็นเมืองที่มีความสำคัญมากที่สุดในการบรรดาหัวเมืองชั้นใน

ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ก็มีลักษณะ เช่นเดียวกับการปกครองอาณาจักรสุโขทัย กล่าวคือเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีและใต้แบ่งการปกครองเป็นหลายเมืองตั้งกล่าวแล้ว เมืองใหญ่เมืองหนึ่งก็จะมีพระสังฆราชองค์หนึ่งประจำ มีหน้าที่บังคับบัญชาการคณะสงฆ์ตลอดเขตเมืองนั้น อำนาจมีอยู่เฉพาะในเมืองที่ตนปกครอง เท่ากับว่าสมัยสุโขทัยพระสังฆราชมีอยู่หลายองค์ประจำเมืองใหญ่ต่างๆ ในเมืองใหญ่เมืองหนึ่งนอกจากมีพระสังฆราชเป็นประมุขสงฆ์แล้ว ยังมีปุ่ครูหรือพระครู เป็นผู้ช่วยอีกด้วย แต่ถ้าเมืองเล็กปุ่ครูหรือพระครูทำหน้าที่เป็นประมุขสงฆ์ของเมืองนั้น เพียงองค์เดียว คือไม่มีพระสังฆราช พระสังฆราชปุ่ครูหรือพระครูของแต่ละเมืองจะมีความสำคัญตลอดจนศักดิ์ศรีที่ไม่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสำคัญของแต่ละเมืองที่มีความเหลื่อมล้ำกัน³ พระสังฆราชในเมืองราชธานีและหัวเมืองชั้นในคงจะมีศักดิ์ศรีดีกว่าพระสังฆราชหัวเมืองไกลๆ ทั้งนี้เพราะมีความใกล้ชิดกับพระเจ้าแผ่นดินมากกว่า และเป็นทีเคารพนับถือของคนในเมืองหลวง แต่พระสังฆราชของทุกเมืองก็ยังต้องขึ้นกับพระเจ้าแผ่นดิน การคณะสงฆ์ในครั้งนี้ก็ยังไม่รวมกันงั้นคงนัก เนื่องจากแบ่งแยกการปกครองเป็นหลาย

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตำนานคณะสงฆ์ หน้า 6

² อมรา พุฒาภิษฐ์ "สถาบันศาสนาและสถาบันการเมืองในสังคม" วารสารรามคำแหง
2: 8 มกราคม 2519 หน้า 75

³ วิไลเลขา ดาวธนะสาร ถิ่นฐานอารยธรรมไทย หน้า 507

เมือง หัวเมืองไกลๆ คงจะไม่ได้รับความดูแลเอาใจใส่จากพระเจ้าแผ่นดินเท่าที่ควร

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในระยะแรกลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ตั้งเป็นไปตามแบบแผนสมัยสุโขทัย คือแบ่งการปกครองเป็น 2 คามวาสี และอรัญวาสี แต่ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสมณศักดิ์ กล่าวคือ สมณศักดิ์สมัยอยุธยา แบ่งเป็น 3 ชั้น คือสมเด็จพระสังฆราช พระสังฆราช และพระครู¹

สมเด็จพระสังฆราชเป็นตำแหน่งสังฆปริณายกชั้นสูงสุด เริ่มปรากฏเป็นครั้งแรกในสมัยนี้ โดยได้รับอิทธิพลจากเขมร ตำแหน่งนี้มีคร่าวละองค์เดียวถือเป็นตำแหน่งสูงสุดในคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรมีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ ตลอดไปถึงหัวเมืองต่างๆไม่จำกัดเฉพาะที่เมืองหลวงหรือในเขตราชธานี ส่วนตามหัวเมืองใหญ่น้อยก็ยังคงมีพระสังฆราช ซึ่งมักเรียกว่า พระสังฆราชา และพระครูปกครองในหัวเมืองตามลำดับ แต่ต้องมาขึ้นกับสมเด็จพระสังฆราชในเมืองหลวง

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่มาในปีพุทธศักราช 2310 บ้านเมืองอยู่ในสภาพระส่ำระสายการปกครองทางพระราชอาณาจักรก็เกิดความวุ่นวายยุ่งเหยิง ทางฝ่ายพุทธจักรก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ สังฆมณฑลมิได้รวมกันมั่นคงเป็มือนก่อน วัดวาอารามถูกพม่าเผา พระสงฆ์แตกแยกกระจัดกระจายต่างหากหันหลบหนีภัย บางองค์หนีไปอยู่ตามหัวเมืองไกลๆ เพื่อให้พ้นภัยสงคราม เป็นเหตุให้เกิดความวิปริตต่างๆขึ้นในคณะสงฆ์ คณะสงฆ์ระยะนั้นเสื่อมโทรมมาก แม้แต่ในกรุงเองก็แตกความสามัคคีแบ่งเป็นหลายพวก เพื่อคิดตั้งคน เป็นอัคร พระสงฆ์ก็มีส่วนร่วมด้วย เช่นพระสังฆราชา เจ้าคณะเมืองสวางคบุรี ก็เป็นหัวหน้าพวกหนึ่งด้วย ในที่สุดเหตุการณ์ต่างๆจึงส่งผลเมื่อพระยาวชิรปราการ (สิน) ได้ชัยชนะพม่า ตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี สถาปนาพระองค์เป็นพระเจ้ากรุงธนบุรี² เป็นการชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างของสถาบันการปกครองและสถาบันสงฆ์อยู่ในลักษณะเดียวกัน

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า 688

² วิชาเลขา ดาวธนสาร ฐานานุกรมธรรมไทย หน้า 509

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงจัดการ เกี่ยวกับฝ่ายพระราชอาณาจักรแล้ว จึงทรง พยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนา จัดการคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ให้เข้ารูปเหมือนครั้ง เมื่อกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ปรากฏว่าได้พบพระราช ภาระสมัยอยุธยา เลขสักของค์เดียว ในที่สุดทรงตั้งพระสังฆธรรมตาเป็นสมเด็จระสังฆราช การคณะ สงฆ์สมัยขึ้นนี้อยู่กับพระราชอัธยาศัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี เช่น เมื่อทรงโปรดพระสงฆ์องค์ใดที่ทรงตั้ง ให้เป็นสมเด็จระสังฆราช เมื่อไม่ทรงพอพระทัยก็ทรงถอดเสียจากตำแหน่งโดยหาความผิดมิได้ ยิ่ง ในตอนปลายรัชกาลทรงสำคัญว่าพระองค์เป็นพระโศคนันท์บังคับให้พระสงฆ์กราบไหว้ เมื่อพระสงฆ์ไม่ ปฏิบัติตามก็จะถูกลงโทษอย่างหนัก¹ ดังนั้น เมื่อสถาปนาการปกครองมีลักษณะดังกล่าว ความวุ่นวายใน คณะสงฆ์ก็ตามมา

* พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งภาระกิจด้านศาสนานี้ ทรงปฏิบัติควบคู่กับการจัดระเบียบข้างฝ่ายพระราชอาณา จักร และนับจากนี้ไปการพระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองขึ้น เป็นลำดับ

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับโครงสร้างของสถาบันสงฆ์ กล่าวคือ เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชอยู่ขณะนั้นได้ทรงจัดตั้งคณะสงฆ์ในภายใหม่ คือ ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นคณะที่ปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของ สถาบันสงฆ์ครั้งที่สองเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงดำริให้ทำการ ปฏิรูประบบการปกครองแผ่นดินตลอดจนการศึกษา ทรงสั่งให้สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส ร่าง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121² ขึ้นจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทั้งสองครั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยที่ ชาวยุโรปกำลังพยายาม เข้ามารอบครองแหลมอินโดจีน การพยายามปรับปรุงโครงสร้างคณะสงฆ์ น่าจะเป็นความพยายามสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันสงฆ์ เพื่อถ่วงอำนาจอิทธิพลตะวันตก ในขณะที่ ประเทศไทยจำเป็นต้องยอมรับอิทธิพลตะวันตก จึงต้องสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันต่างๆ ของ

1. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา หน้า 688

2. วิไลเลขา นาวารอนสาร ทุนฐานอารยธรรมไทย หน้า 509

ประเทศเพื่อความอยู่รอด¹

ตัวอย่างจากประวัติศาสตร์ไทยชี้ให้เห็นว่า ในประเทศไทยสถาบันศาสนาทำหน้าที่สนับสนุนการปกครองตลอดมา ถึงขนาดมีกฎว่าพระวิภุมมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎ 3 ประการคือ 1 พระวินัยของสงฆ์ 2 กฎจารีตประเพณี และ 3 กฎหมาย จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์จำเป็นจะต้องอยู่ภายใต้กฎประเพณีของสังคมและกฎหมาย หรือกฎการปกครองของสังคม สถาบันศาสนามีใช้สถาบันที่มีอำนาจอำนาจสูงสุดในประเทศ ถึงแม้ว่าสถาบันศาสนาจะเป็นสถาบันที่ประชาชนยอมรับ และมีศรัทธามากกว่าสถาบันการเมืองตามความเป็นจริงแล้วศรัทธาของประชาชนในสถาบันศาสนายังถูกถ่ายทอดไปยังสถาบันการเมือง และในทางปฏิบัติสถาบันการเมืองยังมีอำนาจเหนือสถาบันศาสนา แต่ในสายตาของประชาชนสมัยโบราณแล้วสถาบันศาสนาและสถาบันกษัตริย์เกือบจะเรียกได้ว่าเป็นสถาบันเดียวกัน การเลียนแบบทางโครงสร้างของคณะสงฆ์จากโครงสร้างของคณะรัฐบาล จึงมีผลในทางผสมผสานสองสถาบันเข้าไว้ในระบบเดียวกัน และเป็นการง่ายต่อการยอมรับด้วย²

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ

ประเด็นสำคัญที่จะกล่าวคือ ความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ ต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร และพระพุทธศาสนาจะช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจได้อย่างไร

พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจมีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก ทั้งนี้เมื่อพิจารณาความมุ่งหมายของทั้งสองจะเห็นว่าคล้ายคลึงกันคือ ทั้งพุทธศาสนาและเศรษฐกิจต่างมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความสุขให้กับมนุษย์³ กล่าวคือ ความมุ่งหมายในทางเศรษฐกิจก็เพื่อให้ประชาชนมีการกินดีอยู่ดี หรือมีมาตรฐานในการครองชีพสูงขึ้น ในการดำรงชีวิตมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยเครื่องอุปโภคบริโภค

¹อมรา พงศาพิชญ์ "สถาบันศาสนาและสถาบันการเมืองในสังคม" วารสารธรรมคัมภีร์
2:8 มกราคม 2519 หน้า 79

²ดู หน้า 80

³วิลเลียม ดาวธธสาร พื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 511

นานาชนิดอย่างน้อยก็ต้องอาศัยปัจจัยสี่คือ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค แต่มนุษย์ใช้เพียงจะต้องการ เพียงปัจจัยสี่ เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น เรายังต้องการอยู่อย่างมีความสุขและความสะดวกสบายอีกด้วย ฉะนั้นจึงมีความต้องการสินค้าและบริการอื่นๆ นอกเหนือไปจากปัจจัยสี่ เช่น แทนที่จะต้องเดินด้วยทางเท้า หรือด้วยสัตว์พาหนะ เช่นในสมัยก่อน ซึ่งลำบากและกินเวลานาน ก็เดินทางด้วยรถ เรือ หรือ เครื่องบิน ซึ่งสะดวกสบายและเสียเวลาน้อยกว่าในทางเศรษฐกิจถือว่า ยังมีเครื่องอุปโภคบริโภคมากเพียงใด ชีวิตย่อมมีความสุขและความสะดวกสบายมากเท่านั้น จุดมุ่งหมายประการหนึ่งของเศรษฐกิจคือ พยายามผลิตสินค้าและบริการให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยการใช้จ่ายในการผลิตที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์มากที่สุด¹

ส่วนความมุ่งหมายของพุทธศาสนาอาจกล่าวได้ว่า มุ่งที่จะสร้างความสุขให้แก่มนุษย์เช่นเดียวกัน แต่ความสุขของพระพุทธศาสนานั้นสูงกว่าความสุขของเศรษฐศาสตร์ พระพุทธศาสนาแบ่งความสุขออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆคือ โลกียสุข และโลกุตตรสุข โลกียสุขเป็นความสุขของปุถุชน หรือพรവാสุฬครองเรื่อน ยังเป็นความสุขที่พัวพันกับทรัพย์สินสมบัติและวัตถุต่างๆส่วนโลกุตตรสุข เป็นความสุขของผู้สิ้นกิเลส และสำเร็จรอดพ้นแล้ว เป็นสุขที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่พัวพันกับวัตถุหรืออารมณ์ใดๆ

จะเห็นได้ว่าแม้พระพุทธศาสนาจะสอน เรื่องสุขที่สูงกว่าวิชา เศรษฐศาสตร์ก็ตามแต่พระพุทธศาสนาก็มิได้มองข้ามโลกียสุข ซึ่งเป็นความสุขทางเศรษฐศาสตร์สำหรับพรवासูลครองเรื่อน ในคัมภีร์ปัญจนินบาตรอังคุตตรสิกาย พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความสุขของคฤหัสถ์ว่ามีอยู่ 4 ประการคือ²

- 1 อตุถิสุข สุขเกิดแต่การมีทรัพย์สิน
- 2 บริโภคสุข สุขเกิดจากการจ่ายทรัพย์สิน
- 3 อนนสุข สุขเกิดแต่การไม่มีหนี้
- 4 อนวชชสุข สุขเกิดแต่การทวงงานที่ไม่มีโทษ

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังได้ตรัสถึงความยากจนว่า "พฬิตฺธิํ ทูฏํ โลเก ความจนเป็น

¹สมพร เทพสิทธา พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจและชีวิตประจำวัน หน้า 7

²วิไลเลขา ถาวรณสาร พินฐานอารยธรรมไทย หน้า 512

ทุกข์ในโลก" และในหลักทฤษฎีธรรมมิกัตถประโยชน์ ก็ให้ประกอบด้วยการหมั่นหาทรัพย์ และรักษาทรัพย์ ที่หามาได้ จะเห็นได้ว่าสำหรับชาวาสแล้วพระพุทธศาสนาได้สนับสนุนการที่จะแสวงหาทรัพย์ การ รักษาทรัพย์ และการใช้จ่ายทรัพย์ในทางที่ถูกต้อง จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ขัดกับ ความมุ่งหมายในทางเศรษฐกิจเลย

ตามที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจคือ การผลิตหรือการหาสินค้าและบริการ มาบำบัดความต้องการความสุขทาง เศรษฐศาสตร์ จึงเป็นความสุขของการแสวงหาและการได้สิ่ง มาบำบัดความต้องการ หากจะเรียกเป็นภาษาธรรมะก็เรียกว่า สามิสสุข หรือสุขที่เจือด้วยอามิส สำหรับทางพระพุทธ ศาสนานอกจากจะยอมรับสามิสสุขแล้วยังได้แนะนำให้รู้จักสุขอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่มี ในวิชา เศรษฐศาสตร์คือ นิยามิสสุข หรือสุขที่ไม่เจือปนด้วยอามิส ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากการบรรเทาความต้องการ และทะนุถนออยากให้น้อยลง เป็นความสุขที่เกิดจากการเสียสละคือ แทนที่จะพยายามหาสิ่งของมาบำบัดความต้องการที่ไม่รู้จักพอ ก็อาจหาความสุขจากการดับความต้องการเสีย และแทนที่จะหาความสุขจากการแสวงหาทรัพย์ เราอาจจะหาความสุขจากการเสียสละทรัพย์เพื่อสาธารณ ประโยชน์ หรือช่วยผู้ตกทุกข์ได้ยาก ในทางเศรษฐศาสตร์ เศรษฐีมีทรัพย์ย่อมมีความสุขมากกว่ายาก ที่ยากไร้ แต่ในทางพระพุทธศาสนายากอาจมีความสุขมากกว่าเศรษฐีก็ได้ ในทางพุทธศาสนาผู้มี ทรัพย์หรือยากไร้ อาจหาความสุขได้เท่าเทียมกันหากรู้จักควบคุมจิตใจ และความอยากของตน แต่ ในทาง เศรษฐศาสตร์ถือว่าผู้มีทรัพย์เท่านั้นที่จะมีความสุข จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ความสุข กว้างขวางกว่าเศรษฐศาสตร์มาก พระพุทธศาสนามีความสุขที่จะให้แก่คนทุกชั้นวรรณะไม่ว่าจะมีทรัพย์ หรือยลไร้ การมีเศรษฐกิจดีอย่างเดียวไม่ เป็นหลักประกันว่าจะได้รับความสุขที่ต้องการ ต้องมีธรรมะ อีกด้วย เพื่อป้องกันและแก้ไขมิให้จิตใจเป็นทาสของความโลภ โกรธ หลงจนเกินไป ธรรมะจึงเป็น สิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตไม่ว่าจะมีเศรษฐกิจดีเพียงใด

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา อาจมีส่วนช่วยวิชา เศรษฐศาสตร์ หรือส่งเสริมสวัสดิภาพทาง เศรษฐกิจของประชาชนได้ พระพุทธศาสนาได้วางหลักเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างสมบูรณ์ และนับเป็น สิ่งที่น่าอัศจรรย์นัก แม้เวลาจะล่วงเลยมากกว่า 2,500 ปีก็ตาม และแม้ภาวะ เศรษฐกิจและสังคม ในสมัยนี้จะแตกต่างกว่าในสมัยก่อนมาก หลักคำสอนของพระพุทธองค์ก็ไม่ล้าสมัยแต่ประการใด ยิ่ง กว่านั้นหลัก เศรษฐศาสตร์บางข้อยังตรงกับหลักธรรมของพระพุทธองค์อีก หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจของ เอกชนและครอบครัวมีหลายข้อ เช่น

หลักมีทรัพย์สิน ทรงสอนให้ปฏิบัติ ดังนี้

- 1 อุภูฐานสัมปทา ชยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์สิน
- 2 อารักษสัมปทา รู้จักรักษาทรัพย์สินที่หามาได้
- 3 กัลยาณมิตตตา การคบเพื่อนที่ดีงาม
- 4 สมชีวิตา เลี้ยงชีพพอเหมาะ

หลักจ่ายทรัพย์สิน ทรงสอนให้แบ่งจ่าย

- 1 เลี้ยงบิดามารดา บุตร ภรรยา คนในครอบครัว
- 2 เลี้ยงคู่ช่วยเหลือมิตรสหาย
- 3 ป้องกันและบำบัดอันตรายต่างๆ
- 4 ทว่าผลทิ้งหา สงเคราะห์ญาติ รับแขก ทว่าบุญอุทิศ เสียภาษี ช่วยราชการและบูชาเทวดา

หลักอุภูฐานสัมปทา การชยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์สิน ตรงกับหลักเศรษฐศาสตร์ เรื่อง ผลิตรกรรม (Production) ส่วนอารักษสัมปทา รู้จักรักษาทรัพย์สินที่หามาได้ ก็ตรงกับเรื่องการออมทรัพย์สิน (Saving) ส่วนหลักการจ่ายทรัพย์สินทั้ง 5 ข้อ ก็ตรงกับหลักเรื่องวิภาตกรรม (Distribution) ซึ่งได้แก่ เรื่องการแบ่งปันรายได้

หลักเรื่องสมชีวิตา การเลี้ยงชีพให้เหมาะสมคือไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก นับเป็นหลักสำคัญอีกหลักหนึ่ง ในปัจจุบันมักได้ยินคนบ่นเสมอว่า หากินได้ไม่ค่อยพอใช้ อาจเป็นเพราะไม่รู้หลักสมชีวิตา คือไม่รู้จักการใช้จ่ายตามควรแก่กำลังการจ่ายทรัพย์สิน เพื่อเลี้ยงตนและครอบครัว ซึ่งตรงกับเรื่องบริโภคกรรม (Consumption) ในเศรษฐศาสตร์นับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญแก่ภาวะเศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้นหลักสมชีวิตาของพระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักที่จะช่วยให้ภาวะเศรษฐกิจของประเทศ เป็นไปอย่างราบรื่น¹

¹สมพร เทพสิทธา พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจและชีวิตประจำวัน หน้า 15

พระพุทธศาสนาอาจช่วยส่งเสริม ความเจริญทางเศรษฐกิจได้อีกหลายกรณี เช่น การสร้าง ความสัมพันธ์อันดีระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ปัจจุบันปัญหาเรื่องลูกจ้าง หรือกรรมกรกับนายจ้างเป็น ปัญหาสำคัญที่มีผล กระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจของประเทศ การขัดแย้งระหว่างลูกจ้างกับนายจ้าง มักเกิดขึ้นบ่อยๆ เช่น มีการนัดหยุดงานโดยกรรมกร และการปิดโรงงานโดยนายจ้าง แต่ถ้าหากลูก จ้างและนายจ้างปฏิบัติตามหลักที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางไว้ในเรื่องทิศ 6 ถ้าทำได้ก็เชื่อว่าข้อพิพาท รุนแรงต่างๆคงไม่เกิดขึ้น ความมุ่งหมายขององค์การกรรมกรระหว่างประเทศและกฎหมายกรรมกร ประเทศต่างๆ ล้วนมีความมุ่งหมายที่จะคุ้มครองลูกจ้างหรือกรรมกร โดยให้ได้รับการปฏิบัติที่เป็นธรรม จากนายจ้างเช่น ให้ได้รับค่าจ้างที่เหมาะสม เวลาทำงานพอสมควร มีเวลาพักผ่อน ได้รับหลักประกัน ในกรณีที่เจ็บป่วยหรือประสบอุบัติเหตุ ธรรมเนียมขององค์การกรรมกรระหว่างประเทศระบุไว้ว่า ห้ามมิให้ถือกรรมกร เป็นทาสหรือสินค้า เรื่องต่างๆ เหล่านี้เกือบจะมีอยู่พร้อมในคำสอนของพระพุทธ องค์ ซึ่งทรงสอนให้นายจ้างพึงบำรุงคนรับใช้ด้วยสถาน 5 คือ

- 1 จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ซึ่งหมายถึการไม่ให้ใช้งานหนักเกินไป หรือใช้ อย่างไม่เหมาะสม
- 2 ให้อาหารและรางวัล ซึ่งหมายถึงการ เลี้ยงดูคนงานและให้ค่าจ้างที่เหมาะสม
- 3 รักษาพยาบาลเวลาเจ็บไข้
- 4 แจกของขวัญสแปลกให้กิน
- 5 ให้ลูกจ้างมีโอกาสพักผ่อนจิตใจ

หลักที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางไว้นี้ ตรงกับความมุ่งหมายขององค์การกรรมกรระหว่าง ประเทศและกฎหมายกรรมกรประเทศต่างๆ ที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้¹

¹สมพร เทมสิทธา พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจและชีวิตประจำวัน หน้า 26-27

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับจริยธรรม

ประเด็นสำคัญที่จะกล่าวคือ พระพุทธศาสนามีส่วนแก้ไขปัญหาสังคมได้มากน้อยเพียงใด พระพุทธองค์ทรงเป็นนักแก้ปัญหาสังคมโดยแท้ จะเห็นได้จากพระพุทธานุญาต 3 คราวคือ¹

คราวแรก พระคำรัสเกี่ยวกับพระประสงค์ของพระองค์ในการออกทรงผนวช พระองค์ตรัสปรารภในที่ต่างๆ หลายคราวว่า การที่พระองค์ทรงสละความสุขอันยิ่งใหญ่ออกผนวชนั้น เพราะไม่อาจทนดูมหาชนตกทุกข์ได้ ทรงประสงค์จะค้นคว้าหาทางพ้นทุกข์เพื่อไปช่วยมหาชน แสดงว่าทรงมุ่งแก้ไขสังคม

คราวที่สอง เป็นพระราชดำรัสในการ เหยียดพระพุทธานุญาตที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี คือประมาณเดือนที่หกหลังจากตรัสรู้ พระองค์ทรงรวบรวมพระสาวกได้ 60 รูปเมื่อจะเริ่มส่งพระสาวกรุ่นแรกออกไปประกาศศาสนา พระองค์รับสั่งให้ประชุมมีพระคำรัสให้พระสาวกเหล่านั้นไปบำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชน สั่งสอนให้ประชาชนรู้จักธรรมะอันจะเป็นประโยชน์ แสดงให้เห็นว่าพระประสงค์ที่แท้จริงในการประกาศศาสนาแก่ชาวโลกอยู่ที่การแก้ไขสังคม โดยถือหลักเกณฑ์ 3 ชั้นคือ ชั้นคนให้สังคมมีความสุขสมบูรณ์ในปัจจุบัน ชั้นกลางให้คนในสังคมมีจิตใจสูงและขึ้นสูงสุดให้คนมีจิตใจสะอาดบริสุทธิ์ ตัดขาดจากความชั่วโดยสิ้นเชิง ที่เรียกว่า บรรลุนิพพาน

คราวที่สาม พระคำรัสมอบศาสนกิจแก่พระสงฆ์สาวกก่อนจะปรินิพพาน คือพระองค์ทรงนำพระสาวกบำเพ็ญศาสนกิจอันเป็นประโยชน์แก่สังคมมาด้วยพระองค์เอง จนพระชนมายุ 80 พรรษา ทรงประชวรหนัก และทรงหยั่งพรายว่าอีก 3 เดือนก็จะเสด็จปรินิพพาน จึงรับสั่งให้พระสาวกมาประชุมกันที่สำนักสงฆ์ป่ามหาวัน พระองค์ทรงสั่งเสียให้พระสงฆ์ทำประโยชน์แก่สังคมสืบแทนพระองค์ แสดงว่าพระองค์ทรงห่วงใยสังคมมาก แต่มีหลายคนที่ไม่เข้าใจคิดว่าพระพุทธองค์หรือพระพุทธศาสนามีหลักการอย่างเดียวคือ จะให้คนไปนิพพาน ปลอຍให้สังคมมนุษย์ร้าง ความจริงพระพุทธศาสนาวางหลักช่วยสังคมอย่างสมบูรณ์ เช่น ถ้าอยู่ในโลกก็จะช่วยให้อยู่ในโลกอย่างสงบสุข แต่ถ้าจะบรรลุโลกุตระก็ทรงช่วยแบบโลกุตระ

ส่วนเรื่องหลักธรรมในการแก้ปัญหานั้น เนื่องจากสังคมมีเงื่อนไขที่จะต้องแก้ไขมาก ข้อ

ธรรมของพระพุทธศาสนาก็มากพอๆกับปัญหาสังคมที่จะต้องแก้ ข้อธรรมในพระพุทธศาสนาที่จะช่วยแก้
ปัญหาสังคม อาจแบ่งเป็นหลักใหญ่ๆ 2 ประเภทคือ

ประเภทแรก ข้อปฏิบัติปรับปรุงตัวเอง ✓

ประเภทที่ สอง ข้อปฏิบัติที่ทุกคนจะมสลงออกต่อคนอื่น ✓

ข้อปฏิบัติในการปรับปรุงตัวเอง

ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นมาก ทรศณะของชาวพุทธมีอยู่ว่ามนุษย์ทุกชาติทุกภาษา
 ต้องการความสงบ เพราะความสงบเป็นมูลฐานของความสุข ความเจริญแต่ความสงบของโลกมา
 จากคน ถ้าคนสงบโลกก็สงบ ที่นี้คนจะสงบหรือไม่ขึ้นอยู่กับตัวเราเอง การที่คนจะสงบก็อยู่ที่ใจของ
 ผู้นั้น เพราะฉะนั้นจึงมุ่งหมายอันยิ่งใหญ่ในการแก้ปัญหาสังคมของศาสนาพุทธจึงอยู่ที่ใจของแต่ละคน
 ถ้าสามารถแก้ไขใจของคนได้ปัญหาสังคมก็อาจไม่เกิดขึ้น

วิธีแก้ไขใจคนนั้นทางพระพุทธศาสนามีหลักสำคัญ 2 ประการคือ

ประการแรก สอนให้เชื่อเรื่องกรรม คือเชื่อว่าการกระทำของเราเองจะทำให้เราดีหรือ
 เลว สุขหรือทุกข์ เชื่อว่ากรรมเป็นผู้บันดาล ความเชื่อเรื่องกรรม จะแก้ปัญหาสังคมได้เพราะ คนทำ
 ดียอมได้ดี คนทำชั่วยอมได้ชั่ว

ประการที่สอง สอนให้พึ่งตัวเอง ชาวพุทธต้องถืออุดมคติที่ว่า " อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ "
 คนเป็นที่พึ่งของตน ไม่ว่าจะไปทั่วมาหากิน การสร้างชีวิตตลอดจนการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ หลุด
 พัน ต้องทำด้วยตนเองมิใช่ขอรับให้คนอื่นช่วย คนที่คิดพึ่งตนเองยอมเป็นคนขยันขันแข็ง ชาวพุทธที่
 คีย่อมไม่ทำตัวเป็นกาฝากสังคม ฉะนั้นการพึ่งตัวเองจึงเป็นประโยชน์แก่สังคม¹

ข้อธรรมอีกประการหนึ่ง ที่จะช่วยแก้ปัญหาสังคมคือ การปฏิบัติต่อผู้อื่น ทัศนะของพุทธศาสนา

¹ ปิ่น มุทุกันต์ นาทีทอง หน้า 207

มีว่า มนุษย์ทุกชาติทุกภาษาย่อมมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน คนที่ประพฤติธรรมทางศาสนาจะต้องให้ความนับถือแก่เพื่อนและช่วยเหลือกันตามควร การที่จะทำเช่นนี้ได้ก็จะต้องแก้ไข วิธีแก้ไขที่เหมาะสมกับสังคมนั้น ทรงศาสนาพุทธสั่งสอนให้ทุกคนปลูกฝังธรรมสี่ประการไว้ในใจ เรียกว่า พรหมวิหารสี่ คือ

เมตตา ความรัก ความหวังดีต่อผู้อื่นไม่เลือกหน้า มนุษย์ถ้าฝึกใจให้มีคุณธรรมในข้อนี้ด้วยการหักแผ่เมตตาหลังจากไหว้พระสวดมนต์ประจำวัน และในโอกาสพิเศษ เมื่อใจมีธรรมะข้อนี้แล้ว การสงเคราะห์หรือเอื้อเฟื้อต่อแผ่ ตลอดจนความสามัคคีย่อมจะมีมาเอง

กรุณา ความสงสาร คือฝึกใจให้รู้สึกเสียใจต่อความทุกข์ของผู้อื่น เมื่อเห็นใครตกทุกข์ได้ก็อยากจะช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใคร นับถือศาสนาใดก็ตาม ธรรมะข้อนี้เป็นมูลฐานแห่งการสงเคราะห์กัน

มุทิตา ความดีใจเมื่อคนอื่นได้ดี คือรู้จักสนับสนุนความดีของผู้อื่น ไม่อิจฉาริษยาผู้อื่น ให้ทุกคนมีใจสนับสนุนความดีและคนดี ธรรมะข้อนี้เป็นมูลฐานของความก้าวหน้าของสังคม เป็นการส่งเสริมคนทุกคนให้ใช้ความรู้ความสามารถเต็มที่

อุเบกขา หรือความยุติธรรม คือให้รู้จักวางตัวเป็นกลางไม่ลำเอียงด้วยอคติในกรณีที่คุณจะเป็นผู้ให้ความยุติธรรมแก่คนอื่นและแก่สังคม

พรหมวิหารสี่นี้มีความสำคัญมากต่อสังคม เพราะเป็นข้อเกิดของการช่วยเหลือกัน ความสามัคคี และความดีงามทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมต้องการ

บทสรุป

พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในท่ามกลางบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อมของสภาพสังคมวัฒนธรรมของสมัยพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ได้เข้ามาสู่ประเทศไทยหลังจากการจัดทำสังคายนาครั้งที่ 3 ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งได้ส่งพระสมณทูตออกเผยแผ่สังฆธรรมยังดินแดนต่างๆ โดยที่พระโสณะเถระ และพระอุตตระเถระได้เดินทางเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิอันได้แก่ประเทศไทย พม่า และมอญ ปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะมีหลักฐานทางโบราณคดีหลายแห่งเป็นที่ยืนยันถึงการเข้ามาของพุทธศาสนาในครั้งนั้น เช่นพระปฐมเจดีย์ เสมาธรรมจักร และจารึกภาษาบาลี " เข ธมฺมา " เป็นต้น และลัทธิต่างๆในพระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยโดยลำดับ 4 ยุคด้วยกันคือ ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท ลัทธิมหายาน ลัทธิหินยานอย่างพุกาม และลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์ตามลำดับ

พระพุทธศาสนาได้เข้ามาถึงอาณาจักรอัยลาว โดยจีนเป็นผู้นำเข้ามาในสมัยขุนหลวงเม่า ซึ่งทรงเห็นว่าพระพุทธศาสนาได้มีข้อปฏิบัติเป็นธรรมอันประเสริฐ ประกอบกับ ชาตินี้ไทยแต่เดิมนั้นก็ยังมีได้มีศาสนาเป็นหลักฐาน นอกจากนับถือผีสง่าเทวดาตามความเชื่อถือของชนชั้นก่อนๆ ดังนั้นจึงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายานเป็นครั้งแรก หลังจากอาณาจักรอัยลาวตกเป็นส่วนหนึ่งของจีนแล้ว ได้ปรากฏร่องรอยพุทธศาสนาในดินแดนทวาราวดี ศรีวิชัย แลเลพบุรี โดยอาศัยการศึกษาทางด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ประกอบกันทำให้ทราบถึงความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในอาณาจักรทั้งสามนี้

ล่วงมาถึงยุคสมัยของกรุงสุโขทัย ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พุทธศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ได้รับการนับถือกันอย่างแพร่หลาย พระองค์ได้ทรงทำการทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ในฐานะเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก และเพื่อประโยชน์ทางการ เมืองบางประการด้วย เช่นเดียวกับสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ที่ใช้ศาสนาเพื่อประโยชน์ทางการ เมือง ทำให้พระองค์สามารถรักษาสถาบันภาพของพระองค์ไว้ได้ และพุทธศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ก็ยังคงเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวสุโขทัยจนถึงสิ้นอาณาจักร

ส่วนในลานนาไท่นั้นพระพุทธรูปศาสนาได้เข้ามาเมื่ออิทธิพลต่อสังคมชาวลานนาไทยถึง สามนิกาย คือ นิกายพื้นเมือง ลังกาวงศ์ และสีหล แต่ภายหลังนิกายลังkawงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองมากจนปรากฏว่าเป็นนิกายที่มีบทบาทต่อสังคมไทย(ลานนา)ตลอดมาทุกสมัย แม้ในระยะเวลาที่รวมเป็นอาณาจักรไทย

สำหรับพระพุทธรูปศาสนาในสังคมอยุธยาเน้นลัทธิลังkawงศ์ยังคงเป็นศาสนาประจำอาณาจักร เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ต่างก็ให้การอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนาเป็นอย่างดีในลักษณะต่างๆ พระมหากษัตริย์รัชสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เด่นในด้านบำเพ็ญพระราชกุศลได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าทรงธรรม พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เป็นต้น ส่วนประชาชนก็ให้ความเลื่อมใสศรัทธาแก่พระพุทธรูปศาสนาอย่างมากถึงจะเห็นได้จากถาวรวัตถุของชาวไทยเพิ่มมากขึ้น การนิยมนิรมลสร้างวัดโคะประชาชนก็มากขึ้นเช่นกัน แสดงให้เห็นว่าประชาชนดำเนินรอยตามพระมหากษัตริย์ในการทำบุญให้ทาน และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปีพุทธศักราช 2310 แล้วพระพุทธรูปศาสนาได้รับความกระทบกระเทือนมากเช่นกัน เพราะประชาชนได้หยุดการอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนาชั่วคราว เนื่องจากต้องหันมาสนใจความอยู่รอดของตนและครอบครัว พระภิกษุสามเณรต้องลาสิกขาบวชออกหาอาหารเลี้ยงชีพ แต่บางพวกที่ยังรักภวาสาวดีก็อยู่กึ่งศตวรรษที่ช่วยการแสวงหาหนทาง เวทนาซึ่งนักได้นับบ้างไม่ได้นับบ้าง มีรูปกายวิปลาศวิปริตสพรังไปด้วยเกลียวหนั่งและเส้นเอ็น จะเห็นได้ว่าสภาพสังคมทำให้สภาพพระพุทธรูปศาสนาเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้เอกราชและสร้างราชธานีใหม่ขึ้นเสร็จแล้ว ทรงทูลบวชบวชพระพุทธรูปศาสนาตั้งแต่เริ่มต้นรัชกาลตลอดมา แต่การบวชบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางศาสนาของพระองค์มิได้ทำให้การปกครองสังคมพลสมันนั้นมั่นคงเท่าใดนัก เพราะพระองค์ยังมีพระราชกรณียกิจทางฝ่ายบ้านเมืองแทบไม่ว่างเว้นตลอดรัชกาลทำให้สังคมพลเสื่อมลงไปอีก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สถาปนาราชวงศ์จักรี ขึ้นใหม่ทรงทำการทูลบวชพระพุทธรูปศาสนาให้รุ่งเรืองโดยทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นหลายวัด ทรงแต่งตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ให้ปกครองพระสงฆ์ และที่สำคัญคือทรงโปรดให้รวบรวมพระไตรปิฎกที่วิปลาสคลาดเคลื่อนอยู่

มากให้มีการตรวจชำระแก้ไข รวบรวมขึ้นใหม่เรียกว่าฉบับทองใหญ่ พอถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีความสัมพันธ์ทางด้านศาสนากับลังกาโดย สมเด็จพระสังฆราชลังกาได้ให้พระภิกษุเข้ญพระบรมสารีริกธาตุกับตนโพธิ์ลังกามาถวาย และพระองค์ได้ส่งสมณทูตไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกา โดยซากลับไคนำหม้อพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกในประเทศ และทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้วิสาขบูชาขึ้นเป็นครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงขึ้นใหม่เติมอีกหลายฉบับ โปรดให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย และยังได้สร้างวัดวาอารามขึ้นเป็นจำนวนมากเป็นพิเศษกว่ารัชกาลต่างๆ และในรัชกาลนี้เจ้าฟ้ามงกุฎที่ทรงผนวชมาแต่รัชกาลที่ 2 ได้ตั้งคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นที่วัดโมราลัย หลังจากนั้นเจ้าฟ้ามงกุฎได้ลาสิกขาบทขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 นั้นทรงทำบุญบำรุงและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมากมาย โดยทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม และพระวิหาร อุโบสถ เสนาสนะมากมาย และทรงเข้มงวดกวดขันความประพฤติของพระสงฆ์ เพราะในสมัยนี้พุทธจักรต้องอาศัยราชาอาณาจักร พุทธศาสนาจึงรุ่งเรืองอยู่ได้ นอกจากนี้ยังโปรดให้มีพิธีมาฆบูชาเป็นครั้งแรก และทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงของชาติด้วย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์สนพระทัยศึกษาพุทธศาสนา มากโดยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไว้หลายเรื่อง เพื่อส่งเสริมเกี่ยวกับบรรพชาศีกษาทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังได้มีการพิมพ์คัมภีร์อรุณกถา และการแปลนิบาตชาดก และทรงสร้างวัดขึ้นใหม่หลายวัด เช่น วัดราชบพิธ วัดเทพศิรินทราวาส และวัดเบญจมบพิตร เป็นต้นทรงเป็นผู้วางแผนวางแนวการปกครองคณะสงฆ์โดยโปรดให้ตราพระราชบัญญัติปกครองพระสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อปีพุทธศักราช 2445 (รัตนโกสินทร์ศก 121) ทรงส่งเสริมการศึกษาของประชาชน โดยโปรดให้พระเลขาในส่วนกลางและหัวเมืองตั้งโรงเรียนในวัดสอนเด็กมีพระเป็นผู้สอน และโปรดให้ตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแยกการศึกษาฝ่ายศาสนากับฝ่ายบ้านเมืองออกจากกันโดยให้ย้ายกระทรวงธรรมการออกไปรวมอยู่ในราชสำนัก และตั้งกระทรวงศึกษาขึ้นแทน แล้วได้จัดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่เรียกว่า นักธรรม เพื่ออบรมภิกษุสามเณรที่มีโอกาสบวชเรียนน้อยวันให้มีความรู้เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังโปรดให้พิมพ์คัมภีร์อรุณกถาแห่งพระไตรปิฎกเพื่ออุทิศถวายพระราชกุศลแก่สมเด็จพระพันปีหลวง และทรงพระ

ราชินีนธ์เกี่ยวกับพระศาสนาเช่น เทศนาเสื่อป่า เป็นต้น สำหรับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงโปรดให้ราชบัณฑิตยสถาน เปิดการประกวดแต่งหนังสือพุทธศาสนาสำหรับเด็ก และเปิดโอกาสให้ฆราวาสเรียนปริยัติธรรม และได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นฉบับหนึ่งเรียกว่า พระไตรปิฎกสยามรัฐ ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้มีกิจกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในสังคมไทยที่เด่นชัดคือ โปรดให้สร้างวัดพระศรีมหาธาตุขึ้นที่อำเภอบางเขนและอาราธนาพระสงฆ์ทั้งสองนิกายไปอยู่ร่วมกัน และได้ออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2484 เพื่อเปลี่ยนระบบการปกครองคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับการปกครองฝ่ายบ้านเมือง

สำหรับพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบันนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน ทรงให้ความสนใจศึกษาโดยตลอด เช่นออกผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร และทรงริเริ่มให้มีโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้ทางพุทธศาสนาแก่วัยเด็ก ปลุกฝังศีลธรรมและวัฒนธรรมที่ดีแก่เยาวชน เป็นต้น

ส่วนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการปกครองนั้น สถาบันศาสนาได้สนับสนุนการปกครองตลอดมา และลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับวิธีการปกครองของพระราชอาณาจักรด้วย สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับเศรษฐกิจนั้น จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายของพุทธศาสนากับเศรษฐกิจนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ เพื่อสร้างความสุขให้กับมนุษย์ แต่ความสุขของพุทธศาสนาจะสูงกว่าความสุขทางเศรษฐศาสตร์ นอกจากนี้พุทธศาสนายังได้ส่งเสริมเศรษฐกิจในเรื่องสวัสดิภาพ โดยให้ใช้หลักธรรมอุฏฐานสัมปทา และหลักสมชีวิตตา และความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับจริยธรรมนั้นจะปรากฏในลักษณะที่หลักจริยธรรมของพุทธศาสนาได้เข้าไปมีส่วนแก้ไขปัญหสังคมได้ โดยได้แบ่งหัวข้อธรรมที่จะช่วยแก้ปัญหาสังคมออกเป็น 2 หลักใหญ่คือ ข้อปฏิบัติปรับปรุงตัว และข้อปฏิบัติที่ทุกคนจะต้องแสดงออกต่อคนอื่น ซึ่งเป็นหลักธรรมที่จะสร้างสังคมให้พบกับความสงบสุขตลอดไป

บรรณานุกรม

1. เอกสารขึ้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- ครูสภา ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1 (ประชุมพงศาวดารภาค 1 ตอนต้น) โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ
นายกรัฐมนตรี 2506, 307 หน้า
- นายกรัฐมนตรี, สำนัก คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2514, 150 หน้า
- นายกรัฐมนตรี, สำนัก คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางวัฒนธรรมและโบราณคดี ประชุมศิลาจารึก
ภาค 3 โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2508, 259 หน้า
- ตำนานคณะสงฆ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาบบังกิจศพ นางเล็ก พิศายแก้ว 13 เมษายน
2514 โรงพิมพ์ครูสภา 2514, 57 หน้า
- ตำนานพระธาตุคอกยสุเทพ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าหญิงจามรีวงศ์ มกราคม
2472 โรงพิมพ์โสภณพรตชนากร 2472, 27 หน้า
- ตำนานมุลศาสนา แปลโดย สุก ศรีสมวงศ์ และพรหมมาล เปรียญ พิมพ์พระราชทาน
เพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ 17 ธันวาคม 2518 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2518, 307 หน้า
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 โรงพิมพ์ครูสภา
2503, 133 หน้า
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 โรงพิมพ์ครูสภา
2508, 192 หน้า
- ประชาภิจักรจักร, พระยา พงศาวดารโยนก ครั้งที่ 5 คลังวิทยา 2507, 510 หน้า
- ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ พระเทพคุณาธาร (มล ชินปุคโต) 21 มีนาคม 2514 โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม 2514,
281 หน้า
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 โรงพิมพ์ครูสภา 2511, 314 หน้า
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 30 (ภาค 51) โรงพิมพ์ครูสภา 2511, 315 หน้า

- ประมุขศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิ์คุณ 8 เมษายน 2518 โรงพิมพ์คุรุสภา 2518, 214 หน้า
- 13 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 โรงพิมพ์คุรุสภา 2508, 192 หน้า
- 14 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2411 พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงธรรมสารเนติ (อบ บุนนาค) 12 กุมภาพันธ์ 2477 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2477, 482 หน้า
- พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม ก้าวหน้า 2507, 747 หน้า
- มานิต วัลลิโภคม ตำนานสิงหนาทกุมาร คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี 2516, 105 หน้า
- รัตนปัญญาเถระ, พระ ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ร.ต.ท.แสง มณวิฑูร เปரியุ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย 15 พฤศจิกายน 2518 โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ 2518, 184 หน้า
- ลิไทย, ทรัพย์ ไตรภูมิพระร่วง ครั้งที่ 4 คลังวิทยา 2509, 327 หน้า
- วันรัตน์, สมเด็จพระ วัดเชตุพน สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย แปลโดย พระปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ์) พิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการโดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (กมลเถระ) วัดเชตุพน 1 เมษายน 2521 ศิวาพร 2521, 574 หน้า
- วิจิตรมาตรา, ชุน หลักไทย โอเคียนส์โตร 2506, 214 หน้า
- วิเชียรปรีชา, พระ พงศาวดารเหนือ เล่ม 1 โรงพิมพ์คุรุสภา 2508, 382 หน้า
- วิลเลียม คลิฟตัน ออคค ประมวลเรื่องของชนชาติไทย แปลโดย หลวงวิจิตรวาทการ พิมพ์เผยแพร่เป็นวิทยาทานจำนวน 3,000 ฉบับ โดยบริษัทกรุงเทพพัฒนาภูมิจำกัด และพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉิบณกิจศพ นางยี่สุน์ นิระวัฒน์ ณ เมรุวัดธาตุทอง บางกะปิ วันที่ 15 มกราคม 2513 จำนวน 2,000 ฉบับ

- ศิลปากร, กรม จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทร์ เทวีพิมพ์พร้อมฉบับเพิ่มเติม (2310-2381)
และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310-2363)
 โรงพิมพ์คุรุสภา 2516, 454 หน้า
- ศิลปากร, กรม คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ครั้งที่ 2 คลังวิทยา 2515, 472 หน้า
- หอสมุดแห่งชาติ ตำนานเมืองเงินยางเชียงแสน (ประชุมพงศาวดาร ภาค 61) 2512, 287 หน้า

2. เอกสารขึ้นรอง ที่เป็นหนังสือ

- การศาสนา, กรม คู่มือการศึกษาวิชาประวัติพระพุทธศาสนาสำหรับเยาวชน ตอน 4 (ชั้นม. 4-5-6)
 กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ 2525, 202 หน้า
- การศาสนา, กรม ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1 กรมการศาสนา
 กระทรวงศึกษาธิการ 2525, หน้า
- การศาสนา, กรม ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 2 กรมการศาสนา
 กระทรวงศึกษาธิการ 2525, หน้า
- เกรียงศักดิ์ พิทยานุเคราะห์ ไทย 5 ยุค ป.พิศนาคะการพิมพ์ ธนบุรี ม.ป.ป., 608 หน้า
- "ความคิดทางการเมืองเรื่องธรรมราชา" เอกสารหมายเลข 13 ประกอบการสัมมนา
"การเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย" 1-4 สิงหาคม 2520, 51 หน้า อัดสำเนา
- จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ สังคมวิทยาศาสนา แพร่พิทยา 2525, 160 หน้า
- จิตร บัวบุศย์ ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย โรงพิมพ์อภิลัทธิวิทยา 2514, 203 หน้า
- เจือ สตะเวทิน วรรณคดีพุทธศาสนา คลังวิทยา 2506, 401 หน้า
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ หลักพุทธศาสนา : เถรวาท-มหายาน ครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 2524, 117 หน้า
- เฉลิม จันปฐมพงศ์ และคณะ ประวัติสังคมไทย เสถียรไทย 2520, 673 หน้า
- เฉลิม อยู่เวียงชัย สมัยกรุงธนบุรี-สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เอกสารนิเทศการศึกษาฉบับที่ 131
 หน่วยนิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู โรงพิมพ์คุรุสภา 2516, 509 หน้า

- ช. ใจเปี่ยม (นามแฝง) ความเป็นมาแห่งศาสนาของโลก แพร่พิทยา 2508, 442 หน้า
- ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2453 ก้านสังคม ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์กิตติ
วรรณ 2519, 553 หน้า
- โชติ หักฉัตรลิขิต การศาสนาและศีลธรรม ครั้งที่ 7 กรมยุทธศึกษาทหารบก 2510, 321 หน้า
- ญาณสังวร, สมเด็จพระ คำบรรยายวิชาพื้นฐานวัฒนธรรมไทยเรื่องพหุศาสนากับสังคมไทย มหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516, 74 หน้า
- ณรงค์ พ่วงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย เอกสารประกอบคำบรรยายลำดับที่ 11
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2522,
326 หน้า อักษรสำเนา
- คอกบัวขาว (นามแฝง) นานาศาสนา คลังวิทยา 2507, 387 หน้า
- ณอม อาณามวัฒน์ และคณะ ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงสิ้นอยุธยา ครั้งที่ 2 แสงรุ่ง
การพิมพ์ 2522, 347 หน้า
- ทองวิทย์ แก้วศรี ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกไทย กรุงเทพมหานครพิมพ์ 2517, 44 หน้า
- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ โอเดียนสโตร์ 2524, 233 หน้า
- ทินกร ทองเสวต พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนา พิมพ์เป็นที่ระลึกงานฉานนกิจศพ นางละมุน
สีวะรา 11 มิถุนายน 2511 โรงพิมพ์ตรีภพสาร 2511, 82 หน้า
- เทพ สุรัตน์ "การศาสนาสมัยอยุธยา" รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี องค์การคุรุสภา
2510, 315 หน้า
- ธรรมทาส พานิช ประวัติศาสตร์พหุศาสนาสมัยศรีวิชัย แพร่พิทยา 2521, 287 หน้า
- ฉานินทร์ กรชัยเชียร พระมหากษัตริย์ไทยในระบอบประชาธิปไตย ครั้งที่ 2 กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ 2520, 114 หน้า
- ธิดา สาระยา "สุโขทัยในประวัติศาสตร์" เอกสารหมายเลข 19 ประกอบการสัมมนา "การ
เมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย" 1-7 สิงหาคม 2520 11 หน้า อักษรสำเนา
- ธิดิมา พิทักษ์ไพรวรรณ ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ ไทยวัฒนาพานิช 2513, 206 หน้า

- นคร พันธุ์รงค์ ประวัติศาสตร์ไทยตอนต้น (1) (ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนพุทธศตวรรษที่ 19)
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก 2525, 287 หน้า
- นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ คำบรรยายวิชาพุทธศาสตร์ ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัย-
ศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก
- บริหาร เทพธานี, พระ ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1 โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา 2511, 629 หน้า
- บุญมี แทนแก้ว และคณะ วิชาปรัชญา 103 (พุทธศาสน์) โอเคียนสโตร์ 2522, 219 หน้า
- ปรีชา นุ่นสุข หลักฐานทางโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทยที่เกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัย ครั้งที่ 2
วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช 2525, 303 หน้า
- ปัญญานันท์หะภิกขุ เดือนใจ ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507, 352 หน้า
- ปัญญานันท์หะภิกขุ ทางชีวิต โรงพิมพ์คุรุสภา 2506, 306 หน้า
- ปัญญา บริสุทธิ์ (แปล) ชนชาติต่างในแหลมอินโดจีน 2521, 197 หน้า
- ปิ่น มุกข์คัพ พุทธศาสตร์ ภาค 1 คลังวิทยา 2507, 455 หน้า
- ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของ
กระทรวงศึกษาธิการ 13 เมษายน 2507 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507, 434 หน้า
- พร้อม สุทัศน์ การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาที่บ้านคูบัว แพร่พิทยา, 239 หน้า
- พิทยาลภพฤทัยกร, พระราชวชิรกรมหมื่น ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทยสยาม โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย 2522, 65 หน้า
- พิฑูร มลิวัดย์ หลักธรรมสำหรับการปกครอง โรงพิมพ์กรมการศาสนา 2525, 113 หน้า
- พุทธศาสนาในเอเชีย พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช
อุฎฐาธิ มหาเถระ วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร 17 มิถุนายน 2515 กรุงเทพมหานครพิมพ์
2515, 82 หน้า
- ราชกวี, พระ พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานาปนกิจศพ นางเทษ ชุตินวงศ์
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย 2512, 103 หน้า
- วิจิตรวาทการ, หลวง ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 เสริมวิทย์บรรณาการ 2514, 700 หน้า
- วิจิตร วรณกรรม กษัตริย์ศรีอยุธยา โรงพิมพ์นิยมวิทยา 2498, 868 หน้า
- สนั่น เมืองงาม ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์-สุโขทัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สงขลา 2520, 162 หน้า

- สนั่น เมืองวางษ์ ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์ ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์อักษรสมัย 2518, 450 หน้า
- สมคิด ศรีสิงห์ ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก 2523, 369 หน้า
- สมบูรณ์ สุขสำราญ พุทธศาสนา พระสงฆ์ กับวิถีชีวิตสังคมไทย ไทยวัฒนาพานิช 2527, 54 หน้า
- สวัสดิ์ จงกล "วิวัฒนาการของการจัดการบริหารการศึกษา" บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา รายงานการประชุมทางวิชาการครั้งที่ 2 โรงพิมพ์คุรุสภา 2518, 395 หน้า
- สาสนโสภณ, พระ วัดบวรนิเวศวิหาร และม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย เรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2515, 69 หน้า
- สุชีพ ปุณฺณานุกาภ ประวัติศาสตร์ศาสนา ครั้งที่ 2 รวมสาส์น 2511, 544 หน้า
- สุนิห หังหวิ วรรณคดี และวรรณกรรมศาสนา โอเคียนสโตร์ 2527, 280 หน้า
- สุหัตตรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรมไทย : ค่านิยม ครอบครั้ว ศาสนา ประเพณี ครั้งที่ 4 ไทยวัฒนาพานิช 2525, 167 หน้า
- สุภัทรทิศ คิสุกุล, หม่อมเจ้า ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ. 2000 โรงพิมพ์สำนักเลขานุการคณะรัฐมนตรี 2522, 257 หน้า
- สุภัทรทิศ คิสุกุล, หม่อมเจ้า และสิริวัฒน์ คำวันสา พุทธศาสนาในประเทศไทย ส.042 อักษรเจริญทัศน์ 2521, 104 หน้า
- เสถียร พันธรังสี ศาสนาเปรียบเทียบ ครั้งที่ 3 แพร์พิทยา 2516, 354 หน้า
- เสถียร โพนันทะ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะภาค 2 พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร) 17 มิถุนายน 2515 พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์ 2515, 313 หน้า
- เสถียร สุขโสภณ พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย คลังวิทยา 2505, 298 หน้า
- โสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ), พระ นักศึกษาส่งสัย คณะอนุกรรมการส่งเสริมศาสนาในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ รุ่งศิลป์การพิมพ์ 2526, 146 หน้า

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416 แปลโดย ม.ร.ว.
 ปรากฏทอง สิริสุข และพรรณี สรุงบุญมี โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร 2521, 502 หน้า
 อมรโมลี, พระ วัดบวรนิเวศวิหาร การปกครองคณะสงฆ์โดยย่อ โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย
 2480,

อำรุง โกมลววรรณ เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม แพร่พิทยา 2506, 567 หน้า
 เอนส์ เบ็นซ์ ใครจะกุมชะตาเอเชีย พุทธศาสนาหรือลัทธิคอมมิวนิสต์ แปลโดย จ่างค์
 หองประเสริฐ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2512, 328 หน้า

3. วารสาร

เฉลิมเกียรติ พิธวอล "ชะตากรรม เสรีภาพ : บทศึกษาโลกทัศน์ทางศาสนาของสังคมไทย"

ธรรมศาสตร์ 6:2 (ตุลาคม-ธันวาคม) 2519) หน้า 116-125

ชลธิกา กลัดอยู่ "ไตรภูมิพระร่วง : รากฐานทางอุดมการณ์ทางการเมือง" ธรรมศาสตร์ 1:106-
 121 มิถุนายน-กันยายน 2517

ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ "พระพุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา : 1893-1991"

ธรรมศาสตร์ 1: 39-51 มิถุนายน- กันยายน 2519

นันทนา เตชะวิชัย "ตำแหน่งสังฆปริณายก กับการปกครองคณะสงฆ์ในประเทศไทย" ประวัติศาสตร์

2:79-90 พฤษภาคม-สิงหาคม 2521

"พุทธศาสนากับการเมืองในประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" ประวัติศาสตร์ 1: 80-45

มกราคม-เมษายน 2523

ศรีศักร วัลลิโภคม "ละใช้" เมืองโบราณ 1:3 เมษายน-มิถุนายน 2518

สาส์นโสภณ, พระ "การปกครองคณะสงฆ์" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 4:19-31 สิงหาคม 2509

4. วิทยานิพนธ์

นิตยา วงศ์วิวัฒน์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

(ปริญญาโท) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2524, 359 หน้า

- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณภาคเหนือ (วิทยานิพนธ์ อ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, 331 หน้า
- อัจฉรา กาญจนโมทย์ การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325-2394) (วิทยานิพนธ์ อ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523, 284 หน้า

5. ภาษาอังกฤษ

Dhani Nivat, H.A. Princee A history of Buddhism in Siam by
H.A.Princee Dhani Nivat and Kvomamun. Bangkok, The Siam Sockety,
 1965, 49 p. illus

